

отъ дѣятелни социалисти, напослѣдъкъ повече и повече привличатъ къмъ себе си народнитѣ маси. Не е далечъ времето, когато тя ще стане непобѣдима.

НОВИНИ

изъ

ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Пропорционалната система на изборитѣ си намира право на гражданство въ Швейцария. Споредъ в. „Цюрихеръ Постъ“ Държавния Съвѣтъ е взелъ рѣшение, щото въ изборитѣ за Генералния Съвѣтъ да се въведе пропорционалната система. Подиръ кантонитѣ Тессинъ, Найенбургъ иде и кантонътъ Женевъ, който въвежда пропорционалното представителство. Споредъ тая система расхвърленитѣ тукъ тамъ гласове за извѣстни кандидати (за извѣстна система на управление) се събирватъ и съразмѣрно съ подаденитѣ гласове въ единъ окръгъ, кантонъ, или държава се избирватъ и депутати, които да представляватъ тѣзи свои избиратели. Както е извѣстно споредъ днешната избирателна система, меншинството въ нѣкоя избирателна околия остава безъ представителство, а споредъ пропорционалната система, всѣко меншинство, събрано съ другитѣ меншинства въ избират. окол. ще си има свои представители. И тази мечта на привърженицитѣ на справедливото представителство разнитѣ мнѣния на населението, намира въ Швейцария своето осъществление. Женевското рѣшение, казва Цюрихския листъ, е *побѣда на мисълта за равноправието на всички.*

Ръчката на А. Бебеля въ Виена. При завръщанieto си отъ Севтъ Галленъ, знаменития германски социаль-демократъ Бебель е преминалъ презъ Виена и, настоятелно помолень отъ австрийскитѣ социаль-демократи, съгласилъ се е да каже една рѣчь на темата: *какво искатъ социаль-демократитѣ?* Австрийската полиция намирала е до сега хиляди предлози да не допустне едно събрание отъ австр. социаль-демократи, щомъ въ това събрание е било извѣстно, че ще говори нѣкой иностранень социаль-демократъ. За да избѣгнатъ едно растурение на събранието си, Виенскитѣ социаль-демократи изоставили въ обявлението си името на оратора, но все пакъ на събранието се явили до 5,000 слушатели. Бебель, който отъ 30 год. пасамъ стои въ първитѣ редове на борцитѣ за економическото освобождение на работното население, е говорилъ съ присжщата нему енергичность, ясность и убѣдителность. Хиляди ржкоплескания сж заглушавали рѣчта му. Въ идущитѣ книжки ний ще приведеме нѣкой откъслаци отъ знаменитата му рѣчь.

ДЕНЬ

МѢСЕЧНО СПИСАНИЕ.

ТОМЪ ЧЕТВѢРТИЙ

КНИЖКА VII—XII.

1892.

СОФІЯ

СЪДЪРЖАНИЕ НА ПЪРВИЙ ТОМЪ.

Май.

- I. Първа стъпка. Преводъ отъ нѣмски.
- II. Повѣсть. За това, какъ единъ мужикъ исхранилъ двама генерала, отъ Щедрина.
- III. Кое е най-доброто поведение?
- IV. Напре. (Разказъ).
- V. Карлъ Марксъ. Лични въспоминания на Поль Лафарга. (Преводъ).
- VI. Программата на Германската Социалъ-демократич. партия.
- VII. Социаленъ прегледъ.
- VIII. Изъ общественната хроника. — Народничеството, неговата сжщностъ и неговото безсилие да помогне на народнитѣ маси. — Революционното значение на капиталистическото производство и реакционното значение на народничеството у насъ. — Социалната Демократия и народнитѣ маси.
- IX. Книжнина. Коллективизмътъ отъ Жюль Гедъ. — Отговоръ на четири друштвени питања. Написао В. Пелагичъ. Београдъ, 1892 година.
- X. Новини изъ живота и литературата.
- XI. Нови книги.

Юний

- I. Основитѣ на социалистическото общество. Преводъ отъ нѣмски.
- II. Сънътъ на Макара отъ В. Короленко.
- III. Нашата статистика и нашитѣ фабрики.
- IV. Изъ день въ день. Разказъ (изъ съвременния ни градски животъ).
- V. Карлъ Марксъ. Лични въспоминания на П. Лафаргъ. Преводъ.
- VI. Социаленъ прегледъ. Международната манифестация на работниците на 1-ий Май.
- VII. Изъ общественната хроника. — Национализмътъ въ в. „Свобода“. — Всѣко ли битие е егоистично и вѣченъ ли е национализмътъ? — Буржуазнитѣ наредби и съвременния национализъмъ. — Българскитѣ „национални идеи“. — В. „Свобода“ и българскитѣ социалисти. — Клъветитѣ на дописникътъ изъ „тълпата“ и преслѣдванията противъ социалиститѣ.

- VIII. Книжнина. Социалъ-Демократъ, тримѣсеченъ общественно литературенъ Сборникъ.—Какъ е и какъ трѣбва да бжде
- IX. Новини изъ живота и литературата.
- X. Нови книги.

Юлий—Августъ

- I. Превъсходствата на социалистичеткото общество. Преводъ отъ нѣмски.
- II. Сънътъ на Макара отъ В. Короленко.
- III. Нашата статистика и нашитѣ фабрики.
- IV. Безъ любовь. Повѣсть.
- V. Карлъ Марксъ. Лични въспоминания на П. Лафарга. Преводъ.
- VI. Свободната конкуренция като нѣкогашенъ идеалъ на Политическата Економия, отъ П. Виталисъ. Преводъ.
- VII. Моята любовь. (Писмо до покойната цензура). Отъ Гюро Якшичъ.
- VIII. Марксиститѣ или социалъ-демократитѣ и г. Прокопиевъ.
- IX. Литературни бѣлѣжки. Разлаганието на старитѣ основи на народния ни животъ.
- X. Социаленъ прегледъ.
- XI. Изъ общественната хроника. — Страхътъ отъ идеалитѣ и преслѣдваніята на социализма у насъ. — Отношенията къмъ младежта у насъ и въ Европа.—Министерството на Просвѣщението предъ Шумненския Окр. Сѣдъ. — Социализмътъ въ нашитѣ средне-учебни заведения и мѣрkitѣ на учителскитѣ сѣвѣти. — Орденитѣ и гибелното имъ влияние върху нашето просвѣтително дѣло.— В. „Свобода“ и нашето социалъ-демократическо движение.—Цензурата и в. „Свобода“.
- XII. Книжнина. Значението на брака за потомството. Написалъ Д-ръ Витановъ. Русе 1392. Цѣна 40 ст.—Еволюцията на капитала, отъ Габриелъ Девиль. Севлиево 1892 г. Цѣна 1'30 лева.
- XIII. Новини изъ живота и литературата.
- XIV. Нови книги

Септемврий — Октомврий.

- I. Собственността въ настояще и бѣдѣще отъ К. Летурно. Преводъ отъ френски.
- II. „Пратенъ съмъ отъ нашитѣ“, расказъ отъ И. С. Тургеневъ.
- III. Отличителния характеръ на капиталистическото производство.
- IV. Безъ любовь. Повѣсть.
- V. Пѣсень на ризата отъ Томасъ Худъ. (Преводъ).
- VI. Единъ ученикъ на Дарвина, като защитникъ на социализма. Преводъ отъ нѣмски.
- VII. Фридрихъ Енгелсъ. Биографически очеркъ. Преводъ.

IV

- VIII. Ролята на економиката и политиката въ историята отъ Фридриха Енгелсъ. Преводъ отъ руски.
- IX. Отъ моя прозорецъ. Расказъ. Преводъ.
- X. Социаленъ прегледъ отъ Н. Хр. Габровски.
- XI. Изъ обществената хроника. Социалиститѣ и в. „Свобода“.
— Фантастиченъ ли е социалистическия идеалъ? — Социализма иестественнитѣ закони. — Недобросъвѣстността на противницитѣ на социалиститѣ. — „Социализмътъ въ България“ и редакторитѣ на сп. „Утро“. — Социализмътъ и пессимизмътъ. — Социалиститѣ и ползовитото работение за народа у противницитѣ имъ.
- XII. Книжнина.
- XIII. Новини изъ живота и литературата.
- XIV. Нови книги.
-

ДЕНЬ

Миналото и бъдещето на собствеността.

ОТЪ

Д-ръ Шарлъ Летурно.

Преводъ отъ френски.

Продължение отъ 5 и 6 кн.

Но отъ това дълбоко видоизмѣнение въ начинътъ, по който се употребяватъ дѣятелността и силитъ на човѣка, послѣдвало е създаването на движими цѣнности, които представляватъ единъ грамаденъ капиталъ. Въ Франция само капиталътъ на съставенитъ отъ акции и облигации предприятия достига четиредесетъ милиарда; къмъ тѣхъ трѣбва да се прибавятъ държавнитъ кредитни книжа (*les titres de la dette publique*) и около два милиарда вложени въ иностранны фондове; туй прави на цѣло една сума отъ около седемдесетъ милиарда, които могатъ да се распредѣлятъ по пай-неравномеренъ начинъ, защото това сѣ цѣнности, способни да се натрупватъ до безкрайностъ въ малко рѣцѣ. Сжщото срѣщаме у всички цивилизовани страни, пай-вече тамъ, гдѣто индустрията е пай-много развита; въ Англия наброяватъ сто хиляди милионери, а въ Америка вече се е появилъ въ своята златна слава единъ новъ типъ—типътъ на милиардецътъ, тоя истински царь въ нашата меркантилна цивилизация.

Отъ друга страна, по закона за компенсацията, числото на лишенитъ отъ всѣка собственостъ лица постоянно расте.

Въ Франция единъ и половина милионъ безимотни очакватъ помощъ отъ благотворителнитѣ коммитета; четирестотинъ хиляди болни се лѣкуватъ безплатно въ болницитѣ; седемдесетъ хиляди сакади, старци и пр. сж присти въ спиталитѣ; седемдесетъ хиляди дѣца подхвърлепи, напустнати сираци се отгледватъ въ сиротопиталищата. Най-сетнѣ, каторгитѣ, тъмницитѣ и пр. съдържатъ четирестотинъ хиляди души. Разбира се, всѣкое население си има своята умирающа часть; но загубата, за която говоримъ, е ужасна, и ако при туй си спомнимъ, че около четвъртината отъ нашитѣ младежи сж намѣрени негодни за военната служба, всѣдствие слабото нмѣ физическо развитие, че най-сетнѣ цифрата на ражданията у насъ постоянно намалява и ни заплашва съ измиране на населението въ едно не твърдѣ отдалечено бждще, — измирание, което предшествовало и предсказало съсипванието на Стара Гърция и на Римската империя, — не можемъ да се не боимъ за бждщето, което чака нашия съвремененъ свѣтъ, който толкова се гордѣе съ своитѣ искуства, съ своята наука, въобще съ цивилизацията си. Римскій свѣтъ го погубиха: едрата собственостъ, робството и колонитѣ; нашиятъ пѣмалъ да загине отъ наемния трудъ?

Въ Франция двадесетъ и петъ милиона работници, малки чиновници, слуги и пр., за поддържанне себе си и своитѣ фамилии иматъ една сума само отъ шестъ милиарда отъ двадесетѣтъ милиарда, които се получаватъ отъ земледѣлието и индустрията. Безъ съмнѣние, въ тая голѣма класа има наемници отъ всѣкаквъ родъ отъ едно меншенство, което живѣе малко много охолно; но главната масса, като пѣмалъ за поминѣка си друго срѣдство, освѣтъ двѣтъ си ржцѣ, често бива по-напустена, по-истощавана, отколкото древния робъ, или феодалния крѣпостникъ; защото фабрикантитѣ, подгонени отъ конкуренцията и подплашени отъ страхътъ, че ще бждатъ разорени и съсипани, ако не произвеждатъ, колкото е възможно повече и по евтино, дохождатъ до тамъ, щото забравятъ всѣка чловѣщина. Азъ бяхъ могълъ да покажа за примѣръ една фабрика, гдѣто работятъ тринадесетъ часа на день послѣдователно, безъ никакво спиране, безъ почивка даже за обѣдъ, при една постоянна температура отъ 30 градуса пагорѣ и въ атмосфера мръсена и напоена съ миризми. Въ Австрия (а това сжщото се захваща и въ Америка) нѣ-

кои фабрики сж станали истински каторги, изъ които работниците не излизатъ даже; тамъ ядатъ, тамъ спятъ и то повечето на земята. Въ една твърдѣ голѣма французка фабрика, която азъ посѣтихъ, нѣкои работници получаватъ по 2 $\frac{1}{2}$ франка на день, истрайватъ срѣдне двѣ години и се замѣстватъ съ нови, безъ ни най малка мжнотия, и т. н. и т. н. Азъ привеждамъ тия факти просто като образци, безъ да имамъ време да се спирамъ на тѣхъ.

Като говоримъ изобщо, можемъ съ пълно основание да кажемъ, че съвременната цивилизация става все повече и повече една цивилизация меркантилна (търговска, базиргянска), въ която общественното положение, изборътъ на професията, начинътъ на живота, бракътъ, даже самата продължителност на живота съ една речъ,—всичко е въпросъ за пари; въ която расте една класа сѣ повече и повече управляюща, не толкова затворена, наистина, колкото древната аристокрация, но съвсѣмъ не по-малко силна, и общественното влияние на която е основано единствено на паритѣ.

Колкото долна и да е по своята сжщностъ, тая поза аристокрация пълно съзнава своята властъ; често даже тя се надува съ нея съ печувана дързостъ. „Работницитеѣ, говорѣше още въ 1770 г. единъ английски писателъ, не трѣбва никакъ да считатъ себе си за независими отъ своитѣ господари. Крайно опасно е да се насърдчаватъ подобни стремления въ една държава, като пашата, гдѣто, може би, $\frac{7}{8}$ отъ населението нѣма никаква собственост¹⁾. Ето какъ мислятъ, съ много малко изключения, галепитѣ синове на орисницата въ сегашното време. Честно или безчестно придобити, спечелени или наслѣдени, паритѣ въ съвременната цивилизация замѣняватъ почти всички достоинства и добродѣтели.

„Адътъ, отъ който най много се страхуватъ съвременнитѣ англичане, казва Карлейлъ, е бѣдността;“ нъ този новъ родъ религиозенъ страхъ не е специаленъ само на англичанетѣ.

Всичкитѣ страни, гдѣто има европейска цивилизация, страдатъ отъ туй печално положение на нѣщата; и ако злото се усили, тий безъ друго ще умратъ отъ него. Пророци-пессимисти ни увѣряватъ вече, че този край е неизбѣженъ, че тий го изисквалъ фаталния законъ за еволюцията на общества. Азъ ще цитирамъ най-убѣдителний измежду тѣхъ; „По си-

1) K. Marx. Capital, 119

лата на отборътъ и на фаталния законъ за измирането на привилегированитѣ раси, народитѣ първомъ се цивилизоватъ, издигатъ се до върха на величието си, а послѣ бързо се стро-молясватъ и изчезватъ истощени, похабени, унищожени, връщатъ се въ варварството и се замѣстватъ отъ народи помлади, т. е. таквизъ, у които отборътъ на дарбитѣ и на духовната енергия едва се захваща и които не сж истощени още.“

Ако се ограничимъ само съ общитѣ резултати на историческото развитие, безъ да си правимъ трудъ да издиримъ тѣхнитѣ причини, тогава тия пессимистически предсказания тия „кассандрини пророчества“¹⁾ ще са затѣ вѣроятни. Безспорно е, че всички велики държави и миналото, всичкитѣ тия огнища на цивилизацията сж угаснали и изчезнали съ гдѣ по малко, гдѣ по много мизерно смъртъ, като все пакъ сж оставили подирѣ си една извѣстна сума отъ прогресъ, нѣкои полезни за човѣчеството открития. Изобило винаги е бивало тѣй, че цивилизованнитѣ народи въ една епоха все сж имали за свои наслѣдници варвари, които отъ своя страна сж се цивилизовали, послѣ сж изчезвали. Но какъ сж пропаднали всичкитѣ велики народи на древността?—Чрезъ своитѣ собствени грѣшки, чрезъ своята порочна економическа организация. Да претендира човѣкъ, че тѣхното съсипване е сетнина отъ умствено пресилване (истощение),—значи, да се подиграва съ нашето легковѣрие. Тий паднаха благодарение на една организация на собствеността еднакво пагубна, както въ социално тѣй и въ морално отношение; паднаха вслѣдствие триумфътъ на егоизмътъ надъ алтруизмътъ.

Подробното изслѣдване на общества, доказва ясно, че даже и малко развититѣ напредватъ по сила и по число, до като се придържатъ о наредбата на солидарността, а линейтъ и умираатъ, когато се усили индивидуализмътъ. Въ славнитѣ времена на Гръция населението на малкитѣ республики се е умножавало съ такава сила, щото Аристотель сериозно е предлагалъ да се спрѣ това чрезмѣрно нарастванне посредствомъ узаконено искусственно „мѣтане.“ Напротивъ,

1) Кассандра, една отъ дѣщеритѣ на троянскій царъ Прияма, която била подарена отъ боговетъ съ дарбата да предвижда и предсказва бъдещето. (В. Пр.)

въ периодът на паданието си, Гръция умрѣ отъ недостатѣкъ на хора.

Человѣчеството постоянно се стреми къмъ размножаване; тая енергична способностъ за размножаване бѣ даже оплашила Малтуса. И сега даже, въпрѣки нашата економическа паредба, въ която сѣкашъ, всичко се е съединило, за да не допуца чрезмѣрното нарастване на населението, пакъ виждаме, че стига само нѣколко плодородни години да се споредятъ, за да порастне въ доста голѣмъ размѣръ числото на браковетѣ и рожденията.

Варваритѣ не разрушиха Римъ, тий само распокъсаха неговий трупъ. Заграбването на земитѣ отъ егоистичното меппечство на едритѣ землепритѣжатели, замѣстванието на независимитѣ граждане съ роби и поробени колонисти, —ето кое бѣше пресушило изворътъ на жизненната сила въ Римъ още преди дохожданието на варваритѣ.—Прочее, въ нашиѣ съвременни държави става една общественна назадничавостъ (регресъ) отъ сжщий родъ и почти еднаква по сжщността си, съ разлика само въ формата. У всички съвременни народи съ европейска цивилизация сжществува и постоянно расте една класа хора, които пѣматъ никакви други права върху земята на своето отечество, освѣнъ правото да ходятъ по общитѣ пѣтица.

Ако нищо не дойде да подобри това положение на работитѣ, или поне да спрѣ по-пататѣшний успѣхъ на злото, твърдѣ е за вѣрвание, че и европейската цивилизация ще да свърши така плачевно, както сж свършили всички тия цивилизации, които сж я предшествовали и на които развитието е достигнало своя край. Тя ще умрѣ отъ собственитѣ си пороци или вътрѣшни варвари. Но тоя резултатъ неизбѣженъ ли е?—Свършено не. Колкото и да се говори, общественитѣ явления пѣматъ строгостта и неизмѣняемостта на астрономическитѣ явления. Въ ржцѣтѣ на человѣка е да ги измѣня въ голѣма стѣпень; народитѣ могатъ сами да създаватъ сѣдбинитѣ си.

III. ЖДЖЩЕТО НА СОБСТВЕННОСТЪТА.

Ако европейската цивилизация иска да живѣе и да напредва, тя ще бжде ипудена да преобразува устройството

на собствеността, да обуздае злоупотребленията, които ставатъ съ нея. По самата си сжщностъ паредбата на собствеността е голѣмий двигателъ на цѣлиятъ общественъ животъ. Не трѣбва, прочее, да се косватъ до нея друголяче, освѣнъ съ голѣма предпазливостъ; но никой не би могълъ да оиде на едно общество правото да извади тая паредба, споредъ както е по-добрѣ за неговитѣ интереси. Това право пѣкои умѣренни и даже боязливи умове сж го отдавна прокламирали. Азъ ще приведа тукъ пѣкои цитати, относящи се по тоя предмѣтъ.

„*À tout seigneur, tout honneur*“ (въсѣкому приличното почитание). Да захванемъ отъ католическитѣ списатели: „Природата е създала общото право; плѣткосванието (*usurpation*) е създадо частното право,“ — казва свѣти Амвросий.... „Земята биде дадена изобщо на хората. Защо, вий богаташи, присвоихте собствеността само за себе си?“ — „О, богаташи на вѣкътъ, казва Боссюе, ако бихме пожелали да се възкачимъ до происхождението на пѣщата, пий бихме намѣрили, може би, че сиромаситѣ иматъ не по-малко право отъ васъ върху богатствата, които притежавате.“

Нека чуемъ сега свѣтскитѣ списатели, най първо французскитѣ. — Споредъ г. Леруа Больо, „землевладѣлецътъ е единъ видъ паемателъ на обществото, взето изцѣло, и длъжи на това общество единъ наёмъ, едно обезщетение, за ползуването му отъ природнитѣ сили, които той е присвоилъ.“ „Правото на собствеността, казва Лабуле въ едно съчинение, наградено отъ Академията на Художественната литература, е общественно творение. Въсѣкой пжтъ, когато обществото измѣни срѣдствата, когато унищожи наслѣдството или политическитѣ привилегии, свързани съ владѣнието на земята, то е въ правото си и нищо не може да се каже противъ това; защото преди обществото и възъ отъ него не сжществува нищо; въ него е источникътъ и началото на всѣко право.“ Ето сега пжкъ какво казва Г. Мартенъ въ своята „История на Франция,“ — съчинение тоже наградено отъ Французската Академия: „Присвоиванието на земята не съставлява пѣкакво абсолютно и безусловно право... Сжщо както они народъ, който е завзелъ пѣкоя страна отъ земята, има задължения къмъ челоувѣчеството, тѣй и частнитѣ землепритѣжатели иматъ задължения къмъ народа и къмъ неимотнитѣ граждани.... Тий

дължатъ на народа, който гарантира тѣхнитѣ стѣжания, една частъ отъ приходитѣ си, а на своитѣ неимотни съграждани—срѣдствата за работение и за сѣществуване, съ което по-срѣдственно се повръща на онеправданитѣ една частъ отъ общото послѣдство.“

Множество пностранни мислителни потвърдяватъ това: „Справедливостта, казва Хербертъ Спенсеръ, не признава правото на собственостъ върху земята; защото, ако една частъ отъ земята може да бѣде справедливо владѣна отъ една личностъ, която я задържа за свое употребление, за своя лична полза, като пѣщо, върху което може да упражнява едно изключително право, тогазъ другитѣ части на земята могатъ тоже да бѣдатъ завладени по сѣщия начинъ, и така цѣлата повърхностъ на нашата планета би паднала въ ржцѣтъ на нѣколко лица. Отъ тукъ слѣдва това, че ако правото на землепритѣжателитѣ върху повърхността на земята е дѣйствително (реално), тогава неспритѣжателитѣ сж досущъ лишени отъ всѣко подобно право, тия послѣднитѣ, впрочемъ, не сѣществуватъ, освѣнъ по милость. Безъ добрата воля на ступанитѣ, пѣма мѣсто на земята за тѣхъ. Нѣщо повече, тия безземелни хора биха могли да бѣдатъ съвършенно испѣдени отъ земята, безъ ни най-малко нарушение на справедливостта.“

Фихте и Лавеле ни показватъ, по единъ общъ начинъ, какво трѣбва да стане съ правото за собствеността: „Собствеността, предсказва първия, ще изгуби своя изключително частенъ характеръ, за да стане едно истинско обществено учреждение. Не ще бѣде достатъчно вече да се гарантира всѣкому законно придобитата му собственостъ, която трѣбва да му се даде въ замѣна на неговий законенъ трудъ... Трудътъ е една длъжностъ за всички: опзи, който не работи, вреди на другитѣ, и, слѣдователно, заслужа наказание.“ — По думитѣ на г. де Лавеле трѣбва да се достигне осжществението на тая висша аксиома на справедливостта: „Всѣкому споредъ дѣлата му,“ така щото собствеността да бѣде дѣйствително резултатъ отъ труда и щастieto на всѣкого, да е съразмѣрно съ помощта, която е той принесълъ въ дѣлото на производството.... „Днесъ, продължава той, собствеността е лишена отъ всѣкой общественъ характеръ: съвършенно различна отъ туй, което е била при происхожението си, тя пѣма вече нищо колективно. Привилегия безъ задължения“

безъ спънки, тя като че нѣма друга цѣль, освѣнъ да усѣгори щастieto на отдѣлната личностъ.... Чистий продуктъ на земитѣ се поглъща сега овъ частни потребления, които сами по себе си не спомагатъ никакъ за прогресса на народа и т. п.

На основание на тия нѣколко цитати, заети не отъ демагози, но отъ писатели религиозни, отъ умове тихи, умѣренни или даже консерваторски, може да се попитаме, къмъ какви мѣрки ще трѣбва да прибѣгнатъ съвременниятѣ народи, за да отстранятъ катастрофата, която ги заплашва. Тѣхното право е неоспоримо и нѣкои се ползватъ отъ него, напр. Англия, която не отдавна чрезъ една проста административна мѣрка, намали издѣлжъ съ 14 % срѣдпо рента (наемътъ) на ирландскитѣ фермери, и, слѣдователно, намали съ около деветъ милиона приходитѣ на *лендлордовитѣ*. Злото, противъ което трѣбва да се боримъ, е вече чувствително; но не е неизцѣримо; ний още не сме дошли до опалстъпенъ, на която се намираше Римъ при паданieto си. Могатъ да се изнамѣрятъ и употребятъ лѣкове, които дѣйствуватъ продължително, а тий сж най-добритѣ. Безмисленно е, наистина, да се преобразуватъ издѣлжъ, като съ нѣкой магически жезълъ, голѣмитѣ учреждения: фамилията и собствеността, които сж самата основа на обществото. За туй се изисква време мѣрки, темпераменти. Отъ друга страна, насилственитѣ революции приличатъ на ампутацитѣ (отрезване на тѣлесни члепове): търпими сж отъ нѣмай-къдѣ, но не сж желателни.

Азъ спомѣнахъ другадѣ, че има ритми въ социологическата еволюция, че по нѣкой пътъ обществата, като че се възврѣцатъ къмъ точката, отъ която сж тръгнали; но никогажъ тия възврѣцания не сж робски подражания на миналото; тий сж подражание идеализирано. Съвременний свѣтъ страда отъ крайноститѣ на индивидуализмътъ, той има, впрочемъ, нужда да се повърне къмъ една наредба по-солидарна; но само едни плитки или невѣжи умове биха могли да мечталтъ за пасъ или за нашитѣ потомци една общественна наредба, изкълъпена по образаца на централизираний и деспотический коммунизмъ на старото Перу или даже по образаца на славянскій *миръ* (*задруга, община*). Тия общественни форми сж пропаднали и исчезнали, или сж на исчезване тъкмо за това,

защото турятъ личността въ твърдѣ стѣснителни рамки (черчевета). Всѣка реформа, която би ги подражала въ това, ще бѣде предварително осъдена. Тукъ е работата да се тури една наредба въ солидарностъ, по наредба такава, която да оставя законно мѣсто за индивидуализма, даже и на конкуренцията, която поддържа духътъ у народитѣ и не ги оставя да заспятъ, да паднатъ въ летаргия, както е станало съ Индия и Китай.

Идеалното общество, идеалната республика, ще бѣде онуй общество, което би доставило на всичкитѣ си членове равни шансове за встъпването имъ въ живота; въ което всѣкой би могълъ да се развива свободно, споредъ стѣпенята на способноститѣ си, въ което заедно съ уважението на личната свобода би се създавала закрила на всички слаби, въ което всѣка неоправдана привилегия би се унищожила и гдѣто всѣкой би занимавалъ мѣсто, точно споредъ своята заслуга и споредъ стѣпенята на своето общественно значение.—Но за да се състави една такава наредба, общината би трѣбвало да разполага съ грамадни сръдства, а тя ще има тия сръдства само тогава, когато се ползува широко отъ правото си на върховенъ владѣтель Въ какъвъ размѣръ и по кой начинъ?

Безъ да прибѣгва до нѣкое пасилственно сръдство, даже къмъ онуй, което бѣше предложено отъ единъ економистъ,—впрочемъ, твърдѣ млако революционеръ,—и което се състоеше въ туй—да се испита съ пробний камъкъ, происхождението на богатствата,—безъ да прибѣгва, казвамъ, къмъ таквизи сръдства, и като уважава всички придобити и даже кривопридобити права, обществото ще може, когато пожелае, да извърши всички предприятия, които то намѣри за умѣстни, просто чрезъ мѣрки постепенни, на дълги срокове, имѣющи предъ видъ пай-вече бѣдѣщето. По този именно начинъ въ Бразилия въ 1871 год., за да унищожатъ робството безъ революция и безъ социална война, гласуваха единъ законъ, който объяви свободни всички дѣца, които биха се родили отъ родители роби. Прочее, осемнадесетъ години само отъ тая переходна наредба позволиха да се достигне безъ смущения до пълното освобождение на цѣлата робска класа (1888 г.).

Нашето законодателство е още цѣло проникнато отъ римското право, а наредбитѣ на това послѣдното относително на сръдството не сѣ вече съгласни съ сегашния общественъ

строй. Въ времето на голѣмата латинска фамилия, бѣше доста разумно да се урежда правото за наслѣдството споредъ стѣпенитѣ на родството, да се признаватъ тѣй парѣченитѣ *свои наслѣдници*, въ ступапи по право на рождението си, а при пѣманието на такива, наслѣдството да мипава на *благороднитѣ* въ семейството родници далечни, наистина, но все още смѣтани за членове отъ семейното общество. *Родѣтъ* (*gens*) т. е. Фамилната задруга, кланѣтъ, се е растуриль; нашата сегашна фамилия, ако гозоримъ точно, се състои само отъ бащата, майката и дѣцата; при все това, нашиятъ законъ продължава да признава правото за наслѣдство на роднинитѣ до дванадесетата стѣпень: съ една речъ, наслѣдството *jentils* (*родовото* наслѣдство) е преживѣло *родѣтъ* (*gens*). Разбира се, че до като нашитѣ общества не се интересуватъ никакъ (както е днесъ) съ личната сѣдбина на своитѣ членове, фамилията, колкото ограничена и да е, трѣбва да се уважава; тя е за личността едничката сериозна закрила важно е тя да може да запазва и предава отъ едно поколѣние на друго своитѣ имоти. Колкото неравномѣрно, колкото несправедливо и да е такова распредѣление, то все пакъ е по-добро, отъ колкото кога го пѣма никакво.

Съвсѣмъ другояче би трѣбовало да бжде туй въ едно общество, за което имаме основание да мечтаемъ, като виждаме, че сегашното върви полетка-легка къмъ едно необходимо преобразование. Това бждѣще общество би трѣбовало въ единъ твърдѣ широкъ размѣръ да вземе върху си длѣжноститѣ, които сега малко-много се изпълняватъ отъ фамилиитѣ, запр., да възпитаватъ всички дѣца, на които фамилиитѣ сѣ неспособни или несѣстоятелни да дадатъ възпитание. То би трѣбовало да дава пѣрвитѣ срѣдства за настаивание на всѣкого, който би се оказалъ благопадѣженъ; то би трѣбовало достатъчно да усигори живота на всички отритнати, да направи тѣй, щото трудолюбивий животъ никогалъ да не свършва съ мизерия и нѣмание и пр. „За да се изпълни всичко това необходими сѣ голѣми материални срѣдства. Могло би тия срѣдства да се доставятъ отъ самата реформа. Вече Стюартъ Милль (умъ твърдѣ малко революционенъ), е предложилъ да се намали наслѣдството до единъ скромень максимумъ; може, по тоя пѣтъ да се отиде по-надалечъ. Отъ сега още чрезъ митата за наслѣдството, съ които е обложено наслѣдственно-

то предаване на собственост, държавата да взема безпрестанни мърки против наследството. Могло би да се повишават прогресивно тия мита, които сж най-законни отъ всички, като се опредѣля размъртъ имъ не споредъ степенята на родството, по споредъ голѣмината на наследствения дѣлъ. Чрезъ една мъдра постъпенность, въ течението на много години, тая прогресия би позволила да се дойде безъ потрясение до пълното унищожение на наследството. Въ сжщото време би могло малко по малко, научно, като се има опитътъ за свѣтлинъ и вода, да се удовлетворятъ общественитѣ пужди, произходящи отъ тая велика реформа, предъ която всички политически преобразованиа оставатъ дѣтинска игра.*)“

Годишната сума на наследственитѣ цѣнности е грамадно и постоянно расте по една прогресия почти геометрическа. Въ Франция тя се е учетверила отъ 1826 год., почти утретила отъ 1851 г., удвоила отъ 1860 г., а е порасла съ 45 % отъ 1869 г.

Ето таблица за увеличаване на наследството въ Франция:

1826 г.		1,337,359,808 фр.
1830 „		1,451,054,978 „
1840 „		1,608,586,297 „
1847 „		2,057,070,725 „
1851 „		1,831,372,639 „
1866 „		2,723,998,365 „
1869 „		3,636,764,384 „
1875 „		4,253,639,318 „
1880 „		5,266,639,305 „
1885 „		5,406,900,000 „

Въ 1885 г., цѣлата сума бѣше около петъ милиарда и половина, отъ които тритѣ милиарда въ недвижимости. Едно малко даже уголѣмвяване на държавнитѣ мита върху наследството може да даде важни приходи. Впрочемъ, пий виждаме въ общественото мнѣние едно движение къмъ тая посока и даже има вече предложени законно-проекти, стремящи се да смалятъ неразумното и съ нищо неоправдаваното разширение на наследството.

*) Ch. Letourneau. Sociologie (2-e edition) p. 440.

На свършине азъ ще прибавя, че бждщата наредба, за която говорихъ, необходимо изключава всѣка доведена до крайностъ централизация; тя е приложима само въ общественни единици, които заематъ малка територия — въ окръжи, околии и пр., — доста голѣми за да иматъ единъ економически животъ, относително независимъ, доста малки, за да могатъ нуждитъ и значението на личноститъ въ тѣхъ да бждатъ достатъчно познати.

К. Т. Бозвелиевъ.

ЛИТЕРАТУРАТА НА МОЯТА ЖЕНА.

ОТЪ

ВИНЦЕНТЪ КОСЯКОВИЧЪ.

Тази сутринъ азъ стапахъ отъ леглото си, отидохъ къмъ стѣната, на която виси календарътъ и откъснахъ листътъ отъ вчерашното число. Днесъ е день многознаменателенъ въ мой животъ. Тринадесетий Декемврий. Това число е отпечатано съ дебели черни цифри. Отдолу, съ малки букви, е помѣстено името на свѣтия, който се празнува тоя день — свѣтй Люций.

Именний день на моята жена. Ето вече четвъртата година азъ празнувамъ тоя день самичкъ.....

Дълго стояхъ азъ, гледайки въ листа на календаря. Свѣсти ме хлопанието на вратата. Донесоха цвѣтията, които вчера още бѣхъ заръчалъ въ цвѣтния магазинъ. Почнахъ бърже бърже да се обличамъ. Задъ вратата ме питатъ, ще пия ли кафе.

— Не, благодаря, Елъжбето, нѣмамъ време, па не съмъ и гладенъ. И освѣнъ това, — побързахъ да прибавя, — днесъ не ще обѣдвамъ.

Елъжбета тоя пѣтъ не мърмори, ако и да ѝ е обичай да мърмори сѣвга, когато я предупреждавамъ, че не ще обѣдвамъ дома. Часовата стрѣлка приближава вече десетѣхъ. Азъ си облѣкохъ палтото, пристѣпчхъ къмъ бюрото и взехъ отъ тамъ нѣколко тънки книжета въ черна мушамена подвързия. Това е „литературата на моята жена“.

Послѣ четвъртъ часъ азъ слизахъ изъ стѣлбата съ тия книжлета въ джебъ и съ два вѣнеца въ рѣцѣ. Предстоеше ми пѣтъ за

Повѣнка.* При оградата азъ се расплатихъ съ файгонджията и тръгнахъ къмъ гробищата покрай старата стѣна, задъ която се виждатъ печални, безлистни, мъртви дървета. Мъртви.... но това не е вѣчна смъртъ. На пролѣтъ тѣзи дървета ще се пробудятъ, ще оживѣятъ. Само онѣзи, що лѣжатъ тамъ подъ земята, не ще ся пробудятъ никогѣ. Всичко е свършено за тѣхъ.

Влѣзохъ въ първитѣ врата на гробищата. Земята, която е толковъ сѣсно распредѣлена между тукашнитѣ обитатели, покрита е тукъ-тамъ съ каленъ, таящъ снѣгъ. Минахъ изъ широката улица, покрай която се издигатъ камени и желѣзни паметници, минахъ огромния, сто пжти по-печаленъ отъ самата смъртъ склепъ, минахъ вторитѣ, вътрѣшнитѣ врата. Тукъ, на това скромно парче земя, обсипано съ черни кръстове, е и пейния гробъ. Гробътъ . . . Люция бѣше послѣденъ въ единъ отъ редовѣтѣ .

Азъ положихъ двата вѣнеца на малката купчинка прѣстъ, която покрива всичко, което едно време съмъ любилъ....

Успокоихъ се.

Задъ оградата кипи животъ. По широко растланото поле се издигатъ копторитѣ на предмѣстието, по пжтищата, които прерѣзватъ тия полета, вървятъ талиги, сноватъ хора. Тждѣва пѣкъ, задъ оградата, широко се размахватъ четиретѣ крила на вѣтренината мѣлница. Непрекъснати глъчъ на колелата достига тукъ и парушава тишината на тая обитель на смъртта.

Азъ сѣднахъ на дървената пейка при оградата, близко до гробътъ на Люция и извадихъ изъ джебътъ си една отъ малкитѣ черни книжки. Съ дълбоко вълнение почнахъ азъ да пребрѣщамъ страницитѣ, испѣстрени съ блѣдни слѣди отъ моливъ. Тя бѣше една обикновенна книжка, въ която добритѣ ступанки записватъ своитѣ дребни разности.

Ето тука дузина чашки, паници и блюда, съ които бѣхме забравили да снабдимъ домакинството си преди свадбата. По надолу — чай, сахаръ, хлѣбъ, пакъ сахаръ, мѣсо, масло, и пакъ хлѣбъ. И това сѣщото на нѣколко странички. Да, първитѣ мѣсеци отъ нашия съвмѣстенъ животъ минаха много

* Гробища близо до Варшава.

бѣдно. Азъ задължахъ, за да мога баремъ отъ малко-малко да устроимъ гнѣздото си, а сега трѣбваше да съплащѣтъ и дългове, и лихва. Половината отъ платата на първий мѣсець отиде за исплащане на дългѣтъ. А послѣ отново хлѣбъ, чай, сахаръ, мѣсо, хлѣбъ и пакъ хлѣбъ.

Всичкитѣ ни разпоски бѣха написани на едната страница на листа; на другата стоеше колонна отъ цифри.

И пакъ хлѣбъ прѣзъ два, прѣзъ три реда. Азъ много добръ помня ония крѣгли, трифунтови кравай хлѣбъ, които Люция донасяше въ кошничката. Пристигнаше ли въ къщи въ нашата квартирка на третий етажъ, тя весело се ухилваше, за да не си помисля, че високата стълба я уморява. Тя оставеше на масата кошничката, отъ която изваждаше кравай хлѣбъ и тутакси записваше новия расходъ въ книжката си.

Хлѣбъ, хлѣбъ, хлѣбъ! Колко голѣмо количество хлѣбъ сме изѣли прѣзъ туй време! Всѣкой деньъ фигурира тази рубрика, а срѣщо нея стои цифрата: двадесетъ и четири гроша.

Тогазъ азъ получавахъ тридесетъ рубли заплата, отъ които десетъ отиваха за удовлетворение кредиторитѣ. Но това обстоятелство никакъ не ни огорчаваше. Люция бѣше такава чудесна ступанка, щото въ пищо не осѣщахме лишение.

Но въ книжката се явява нова дума: картофи. Значи, настѣпила е дълбока есенъ. Люция не купуваше картофи, додѣ сжъ скѣпи, считахме ги за новостъ. Подъ картофитѣ пакъ хлѣбъ. Подъ него соль. Но що е това? вѣпо! да, да, яспо е написано тукъ: вино, рубла и двадесетъ копейки бутилката, и пържено. Какъвъ празникъ е този? Ахъ! това е седемнадесетий Септемврий, моя имененъ день! А послѣ пакъ хлѣбъ, сахаръ, хлѣбъ...

Аха, каменни въглища! Наближила зимата. На другата страница пакъ въглища. На третата не се споменуватъ въглищата. Навѣрно е било омекнало времето. Но чрѣзъ нѣколко страници въглищата се явяватъ изново и съ тая дума се свършва първата книжка.

Азъ извадихъ друга книжка. Тя се начева съ хлѣбъ, по дирѣ идатъ въглища. И тѣй нататкъ, дребни цифри, наредко прекъсвани отъ огромната цифра седемъ рубли, срѣщу която стои обяснение: кирия за квартирата.

А ето и нѣщо необикновено: четвъртъ фунтъ слизи, половинъ фунтъ гѣби — що е това? Двадесетъ четвъртий Декем-

врий, — бждний вечеръ. Има даже и промѣна въ обѣда: супъ отъ гжби, подиръ пържени седди, зелие съ гжби и компотъ отъ черносливи. Азъ помня тоя първи бждни вечеръ... Ний бѣхме тогазъ тѣй весели, тѣй щастливи!... А на първий день на Коледа сме имали пърженъ зайкъ. Слѣдующитѣ страници не съдържатъ нищо ново. Живота ни е вървѣлъ по обыкновенному. Стъкло за лампа. Навѣрно стъклото се е строшило въ време на запиманията ми, вѣроятно съмъ забравилъ да свия фитиля. А! ето и другъ празникъ — вино и сладко. Това е шестий Априлий — годишнината на свадбата ни. Слѣдъ двѣ страници се срѣща такава необикновена забѣлѣжка: „На вторий Май исплатена послѣдната частъ отъ дълга. Всичко заплатено сто и трийсетъ рубли.“

Колко радостенъ бѣше тоя день за насъ! Отъ тогазъ книжката става сѣкашъ по-весела. Хлѣбътъ се повтаря малко по-редко. Но за то пѣкъ честятъ франзолитѣ. Презъ четире страници — масло, по нѣкога кафе, но редко. Ето ти и новъ видъ расходъ: лѣкарство.

Тогазъ ме болѣха очитѣ. Много трѣбваше да се занимавамъ нощемъ, а стаячката ни бѣше малка, низка. По пататѣкъ е записана предплата за квартира.

Въ туй време съмъ оздравѣлъ; ако се пресмѣтне времето между тия забѣлѣжки, излиза, че съмъ болѣдувалъ двѣ недѣли. Послѣ незабавно сме промѣнили квартирата. Новата ни стал бѣше по-голѣма и по-висока, а плащаме за нея, както е забѣлѣзано въ книжката, деветъ рубли.

Третята и четвъртата книжка не се различаватъ съществено отъ втората. Все сѣщото — хлѣбъ, сахаръ, франзоли, кафе.... Сегизъ-тогизъ, и то твърдѣ редко, се срѣщатъ расходи за обуца или за дрѣхп. Четата книжка се начева съ радостна новина: „Днесъ увеличиха заплатата на мъжа ми“. Да, азъ получихъ награда и десетъ рубли прибавка на мѣсець. Но нищо не се е измѣнило въ книжката; съ голѣмъ трудъ, може би, ще намѣришъ слѣди отъ два билета за галерията на театра или паемъ за файтонъ за до извѣнъ града въ празниченъ день.

Но изобщо — все сѣщото.

Люция нищо не искаше да измѣни въ обстановката на нашия животъ и отхвърляше моитѣ проекти за промѣняване квартира или за наемане готвачка. Колчимъ настоя-

вахъ, тя изваждаше ветото си пертмоне и засмѣна ми сочеше на пѣколкото десетрублевки. „Видишъ ли, — казваше ти въ такива случаи — нищо не би ни останало за черни дни. Защо ни е готвачка, като съмъ здрава и сѣбна работа ми ите бѣтъ рѣки?“

На седмий Декемврий записано: зимно палто за мъжѣтъ ми — четиредесетъ рубли. Палтото погълнало економията на жена ми.

Но послѣдната книжка не е свършена. Има още три праздни, неисписани листа. Въ началото сж отбѣлѣзани три визити на доктора. Люция се поболѣ, а азъ бѣхъ въ отчаяние, че не мога да се палъртамъ денемъ около нея. Длъженъ бѣхъ да изсѣдѣвамъ по осемъ часа въ канцеларията, па, осѣнѣнъ това, носѣхъ ѝ въ къщи цѣлъ купъ книжка. Кратко казано, измъчвахъ ме съ работа. Въ канцеларията царуваше ужасенъ хаосъ. Открити разни злоупотрѣбления, взятъчничество (рушветчилѣгъ). Началникѣтъ на отдѣлението си даде оставката, бухгалтерѣтъ (книговодители) и помощникѣтъ му ги изключиха безъ прошение. Азъ работѣхъ за тримата, безъ да престана да работя и за себе си.

Тогазъ чагъ наехъ Елъжбета, която мислѣхъ да оставя и слѣдъ оздравяването на Люция. Никакви думи и доказателства не ще ми измѣнятъ рѣшението. Кой знае сегашната болѣстъ на Люция не е ли слѣдствие отъ пресилванието?

Но, безъ да обръща внимание на болѣстъта, Люция продължаваше да се занимава съ домакинството и да записва расходитѣ въ книжката. Колко тъжно гледа туй вино, купено по предписанието на доктора! А колко пѣти се срѣща на една страница думата „лѣкарство!“ Болѣстъта на Люция се усилва. Тя трая цѣлъ мѣсець. Самъ чувствавамъ, че почти падамъ отъ уморяване. Нощта прекарвамъ въ креслото, не съблѣченъ и скачамъ при всѣко едно движение на Люция. А денемъ тая ужасна работа, която прибира остатѣка отъ силитѣ ми, — работа, която би изморила четирма.

Но настана време, дѣто всичко това се свърши. Наградиха ме. Директорѣтъ ме повика въ кабинета си и собственорѣчно ми предаде указѣтъ, съ който се назначавахъ книговодителъ. Двѣ хиляди рубли годишна заплата! На такова щастие азъ можѣхъ да расчитамъ белки само под!

десетъ години! Зарадвахъ, азъ се забѣгахъ къмъ постелката на жена си. „О! сега — мислѣхъ си азъ — настана край на нашитѣ тѣгла. Сега не ще ѝ позволя да се допре до пѣкоя работа. Ще си хванемъ готвачка и момче, и ще си живѣемъ спокойно, безъ всѣкаква грижа. Азъ ще те възнаградя за тия години отъ пужди и лишения!“

Люция изеднжжъ забѣлѣза промѣна въ мене.

Азъ ѝ разказахъ всичко съ такава вѣра въ бѣдѣцето, и тази повица, сѣкашъ, по-добрѣ подѣйствува на нея, отколкото аптечнитѣ стѣклета, наредени на масата ѝ.

Люция ми се усмихна радостно, като че ли най-добритѣ ѝ мечтания се бѣха осмѣществили..... и въ сѣщата нощъ.... умрѣ.....

Тя не раздѣли съ мене живота, който обѣщаваше спокойствие и щастие. Украсявайки дългитѣ години на борбата ми за парче хлѣбъ, тя ме доведе до прага на безбѣдното съществуване и..... ме остави самичѣкъ....

Мръкваше се. Слънцето заиде, безъ да се покаже ни еднжжъ презъ дени. Кратѣтъ е зимния день.... Азъ прибрахъ книжкитѣ на жена си, и съ бавни стѣпки се отдалечихъ отъ мѣстото на вѣчното ѝ успокоение. Задъ оградата, по улицитѣ на града — шумъ и движение. Пакъ чухъ азъ трѣскътъ на файтопитѣ, говорътъ на хилядогласната тѣпа.

Азъ влизахъ безъ желанне въ това огнище на трѣскаво движение, подчинявайки се безъ да щж на силата на предначертаната менъ сѣдба. Нѣма радостъ и утѣха за менъ на земята, отъ какъ нея закопахъ въ прѣстѣта....

ЧЕРВЕНОТО ЗНАМЕ.

(преводъ отъ полски).

Крѣвта на дълго лѣй джелата,
Нароцѣтъ въ горки плуй сълзи,
Но до-ще деньтъ за заплата
Тогазъ сѣдий ще сме ний!
Тогазъ сѣдий ще сме ний!

О, по-нататък! по-нататък!
 Гласът ни некъ се разнесе!
 Некъ вѣй се нашто знаме горѣ
 Надъ падналитѣ тронове!
 То носи мщенье, гнѣвъ народенъ
 То бжджщето сѣй въ свѣта.
 А неговий цвѣтъ червенъ е
 На работника отъ кръвта!
 На работника отъ кръвта!

Некъ искатъ глупавитѣ хора.
 Туй, що ѣ изгнило—да вирѣй,
 Но не!—ще падне злото скоро!
 Доброто вѣчно ще живѣй!

О, по-нататък! по-нататък! и пр.

Наредба стара вѣчъ ще падне,
 Смъртъта ѣ за насъ животъ,
 За всички общъ трудътъ ще стане
 И общъ ще стане плодъ!
 И общъ ще стане неговъ плодъ!

О, по-нататък! по-нататък! и пр.

Хайде, хайде, братя, всички въ строя,
 Съ ржка въ ржка, съ душа една...
 Кой може да запрѣ пороя?!..
 Въ свѣта далѣма тасъ стена?!..
 Въ свѣта далѣма тасъ стена?!..

О, по-нататък, по-нататък! и пр.

Назадъ, мжители, тирани!
 Некъ падне старий, подълъ миръ
 Вѣчъ новъ живовъ да се захване,
 Животъ на щастие и миръ!
 Животъ на щастие и миръ!

О, по-нататък по-нататък!
 Гласътъ ни некъ се разнесе!

Некъ вѣй се нап'то знаме горѣ
 Надъ падналитѣ тронове!
 То носи мценѣ, гнѣвъ народенъ,
 То бѣдѣцето сѣй въ свѣта.
 А неговиятъ цвѣтъ червенъ е
 На работника отъ кръвѣта!
 На работника отъ кръвѣта!

Г. Бакаловъ

ПРЕСТЪПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

отъ

Профессоръ Францъ Листъ. *)

Детерминистическото разбираиe на престѣпленията все повече и повече си пробива пѣтъ въ кръговетѣ на официалнитѣ криминалисти (специалисти по углавното право). Не само медици и естествоиспитатели, но и правовѣди и сѣдии говорятъ вече за „фантомътъ (призрактътъ) на свободната воля“. Практици като Бюнгеръ, Аппелиусъ и Миттельштедтъ, теоретици като Меркель и Янка замахнали сѣ се вече съ брадвата върху дървенитѣ подпорки, на които, както голѣмото множество на образованія свѣтъ вѣрва и проповѣдва, почива цѣлото здание на днешната наказателна система. Защото, ако падне учението за свободната воля, гдѣ остава, — питатъ тѣ — отговорността и виновността? и ако дѣецътъ нѣма вина, — какво оправдание, каква цѣль има тогава наказанието, което държавата налага?

Въ тази си статия азъ не искамъ да разгледвамъ критически разсѣжденията на другитѣ изслѣдователи по тоя въпросъ. Азъ ще развия само моето собствено разбираиe на предмета.

*) Ний помѣстѣме горната статийка на знаменития криминалистъ, макаръ тя и напълно да не съвпада (намѣсти по израженията си) съ нашия възгледъ по въпроса. Тя е забѣлжителна като признакъ, до колко независимитѣ умове въ днешно време повече и повече се доближаватъ до социалистическото разбираиe на общественитѣ явления.

До когато държавата и обществото иматъ право да съществува, до тогава никой не може имъ отрече правото, *да се запазватъ* отъ дѣяния, които заплашватъ тѣхното съществуване, да се предвардватъ отъ тѣзи дѣяния, до като има още време за това, да въспиратъ тѣхното повторение, ако единъ пътъ тѣ сж направени. При това ний можемъ напълно да не обръщаме внимание на въпроса, да ли оправдаваме съществуващето на *днешния* общественъ и държавенъ редъ или не; даже и анархията би трѣбвало да се запази отъ повръщанieto на съборения отъ нея редъ.

Между *предпазителнитъ мърки* наказанието завзема едно особено положение, което ний ще се помъчимъ да определимъ. По какво се отличава престъплението отъ останалитъ дѣяния и случки, които заплашватъ установения съвмѣстенъ животъ? Ний се запазваме срѣщо заразителнитъ болѣсти, до колкото можемъ и разбираме; ний сжщо така не оставяме опасния душевно-болѣвъ (умо-побърканъ) да прави и да струва, както му диктува влѣзлия въ него демонъ. Защо избѣгваме ний изражението *наказание*, когато вземемъ болния отъ холера или побѣсенѣлия челоуѣкъ и ги отдѣлимъ отъ околнитъ имъ и отъ вѣйкашния свѣтъ? По какво се различава карантината отъ затвора, лудницата отъ тюрмата?

Въ предишнитъ вѣкове, както и въ наше време, доста често се е смѣсвало престъплението съ полудата и съ това сж отричали разликата между затвора и лудницата. Именно отъ детерминистическа гледна точка това е едно трудно за разбиране заблуждение.

Трѣбва да признаемъ, че съ развитието на психиатрията (наука за душевнитъ болѣсти) раздѣлителната линия между престъплението и умопозрѣжданието постъпенно се е доближила къмъ страната на послѣдното. Азъ бихъ искалъ да обърнемъ внимание и на това, че срѣщо опасния за обществото умоповрѣденъ нашето законодателство представлява твърдѣ слаба защита, че именно за преходнитъ форми, които не прилѣгатъ добръ пито за въ затвора (исправителния домъ), пито за въ тюрмата (тѣжкия затворъ), трѣбва да се взематъ особенни грижи. Но ако оставимъ на страна преходнитъ форми и съмнителнитъ случаи — гдѣ е разликата между престъплението и умоповрѣжданието? Гдѣто множеството на юриститъ я търси, ний не можемъ никога се на-

дѣва да я намѣримъ; присѣтствието на свободна воля у душевно-здрави престѣпникъ, ний сѣщо така отричаме, както и у престѣпния умоповрѣденъ. Иматъ ли, слѣдователно, право ония, които отричатъ всѣкаква разлика? Дали нашето наказателно право не е нищо друго освѣтъ единъ обезобразенъ отдѣлъ на психиатрията?

Не трѣбва да си закриваме очитѣ предъ рѣшителната разлика между душевната здравина и душевната болѣсть. Наказанието е скрито за обикновенния нормаленъ чловѣкъ; то не може да се налага на оня, който по-инакъ отъ другитѣ мисли, осѣща, желае. *Заплашванието* съ наказание е насочено да въспира извършването на наказуеми дѣлния; *испълнението* на наказанието чрезъ поправянieto и заплашването на престѣпника — да не допуска повторението на престѣплението, и въ сѣщото време да внуши на престѣпника силата на правовия редъ. Наказанието предполага сѣществуването на една опредѣленность на представленията и мотивировка, и именно нормална, а не болѣзненно изродена опредѣленность. Дѣянията на душевно-болния се изпълзватъ на всѣко пресмѣтване. Както едно негово безумно представление не може да бѣде отстранено чрезъ противоположни доводи, така и неговитѣ осѣщания и желаня не се поддаватъ на психическото въздѣйствие, което заплашването съ наказание и неговото изпълнение би трѣбвало да постигне. Именно защото наказанието предполага опредѣляюща се воля, затова то остава безуспѣшно, гдѣто противодѣйствието на индивидуума е ненормално, отклоняюще се отъ обикновенното. Меланхоликътъ ний не можемъ отстрапи отъ самоубийство съ заплашване на наказание, параликътъ (ударений отъ дамба) не можемъ поправи съ въспитаване въ редовенъ трудъ. И на болния — азъ не отричамъ това — психическото въздѣйствие играе извѣстна роля; по то отстъпва назадъ предъ грижата за тѣлото.

Не въ тал цѣль лѣжи разликата между затварянieto на престѣпника и изолирването на умо-поврѣдени; тамъ както и тукъ обществото трѣбва да бѣде запазено отъ единичната личность и единичната личность отъ сама себе си. По срѣдствата за достигването на цѣльта сѣ въ една и другия случай сѣществено различни и толкова различни,

колкото и хората, на които ний тамъ и тукъ искаме да дѣйствуваме.

Задачата на наказанието е усигуряването на цѣлото общество чрезъ заплашване и поправление на престѣпника. Но поиятието за престѣпление се обуславява отъ умствената здравина, отъ нормалната детерминираностъ (предопредѣленность) на дѣеца.

Ако казаното до тукъ е вѣрно, сжщността и задачата на наказанието лѣжи не въ *възмездие*то, не въ *искупление*то за едно извършено дѣяние. Да се възмездява или искупява може само опова, което виновно е било престѣпено. Възмездие и искупление загубватъ всѣки смисълъ, щомъ сждията се памира не предъ една по свободенъ изборъ къмъ злото рѣшена воля, а предъ единъ по естествена необходимостъ станалъ случай. Ако наказанието означаваще възмездие, неговѣтъ послѣденъ часъ би ударилъ, щомъ детерминистически възгледъ би одържалъ побѣдата. Обаче наказанието е една, въ всѣки случай своеобразна, *предпазителна мѣрка*. И като такова, то не ще исчезне тъй скоро.

Такова разбиране съвсѣмъ не изключавя *опияката* на едно извършено дѣяние, неодобрянието на престѣплението. Детерминистъръ не е длъженъ да се здрависва съ шарлатанина, както той не ще му възложи и управлението на своитѣ имущества. Нашето оцѣненне на хората е независимо отъ нашето отношение къмъ въпроса за свободната воля. Никому не иде на умъ да смѣта за еднакво оцѣнни глупавия и умния, грозния и красивия. И при все това — гдѣ е вината на единия или заслугата на другия? За единъ арабски жребецъ ний винаги по-скѣпо ще заплатимъ, отколкото за една стара халаша. И въ какво е грѣшна тая послѣдията, че е пѣмала по-добри родители?

Престѣпникътъ не ще се дигне въ цѣната си, ако ний престанемъ да говоримъ за неговата „вина“. Напротивъ, има голѣма опасностъ да не минемъ въ другата крайностъ, да се отнасяме къмъ него твърдѣ строго. Но едно е несъмвѣстимо съ убѣждението, че простѣпникътъ въ минутата на дѣянието си е билъ принуденъ да дѣйствува така, както е дѣйствувалъ, а именно: фарисейската „добродѣтелна гордостъ“, която се бие въ гърдитѣ и благодари бога, че тя не е такава, като ония тамъ. Който се хвали съ хубостъта си е тѣсславенъ

глухакъ; който се гордѣй съ умността си, доказва, че той би могълъ да бѣде по-уменъ; който осѣща себе си нравственъ и справедливъ, и въ сжщото време гледа съ презрѣние на престъпника, показва своята безсърдечность и неразумность. Всѣки истински человекъ трѣбва да притежава съзнанието на собственото си достойнство, но нему трѣбва да бѣде ясно, че не сж неговитѣ заслуги които сж го направили такъвъ, какъвто си е.

И така, азъ вѣрвамъ въ бѣдѣщото на правосѣдието. Детерминизмътъ не трѣбва да се бои отъ него. Той ще му придаде нови сили, ново освѣтление. Той ще ни научи да развиемъ въ наказанието понятието за цѣлѣта, да го направимъ повече отколкото днесъ и по-другояче отколкото днесъ — предпазителна мѣрка. Снемете отъ богинята, която държи въ една ръка мечъ, въ друга възни*), връзката отъ очитѣ: и ако вий още държите въ сърдце си умраза, презрѣние и отвръщение къмъ престъпника, всичко това ще изчезне предъ дълбоката сериозность и милосливата жалость които блѣстятъ въ обзрѣвающитѣ съвкупностьта на събитията очи на богинята.

ПОСЛѢДНИТѢ МИНУТИ

отъ Димитръ Лизогубъ.

Прости, народе мой несчастный,
Послѣдне пращамъ ти „прости!“
Часътъ дойде, джелатина чака,
Надъ менъ се вечъ вжжето вий...

Спокойно, твърдо азъ умирамъ,
Съ горѣща вѣра въвъ гърди,
Прѣзъ черни облаци съзирамъ,
Какъ слънце златно вечъ блѣсти...

И ако по-прѣди не вгълно
За твойта полза азъ служихъ,

*) Темидѣ—богиня на правосѣдието. Старитѣ гърци, па и въ днешно, обикновено я представляватъ въ една ръка съ възни, въ друга съ мечъ и съ превързани очи.

Народъ, прости моята слабостъ:
Азъ тебе искрено любихъ...

Прости! прости! Вжето стиска,
Тъмнѣй въ очи, кръвта хладѣй...
Урра! урра!.. Народъ и волностъ,
Любовъ и разумъ—да живѣй!..

Г. Бакаловъ

ДВА ТИПА.

(Характеристика).

Изъ запискитѣ на Стоянъ Хр. Стояновъ, † 1887 г. *)

Има два главни вида човѣчески сѣщества, които, по самата си натура, сѣ неприятели на всѣки прогресъ. Първо, имаме тѣй пазващитѣ *рутинери*, — хора съ опредѣлени възгледи, хора, които дѣйствуватъ по правила и споредъ това, тѣ сѣ хора послѣдователни. Това имъ, наистина, добро качество е похвално. Тѣзи хора сѣ естествени неприятели на всѣки прогресъ, и то по слѣдующитѣ причини. Като сѣ придобили извѣстна практика по стария обичай, по старитѣ отживѣли вѣка си общественни форми, тѣ виждатъ нравствената си смъртъ въ всѣки новъ, съобразенъ съ сѣвременнитѣ по-

*) Настоящата характеристика е написана между 1886-87 год. Презъ това време Стоянъ Хр. Стояновъ бѣ студентъ въ Лиежкия университетъ, гдѣто слѣдваше и свѣрши по социалнитѣ науки. Тамъ той между другитѣ българи—студенти по онова време вземѣ живо участие въ основаването и дѣятелността на българското студентско дружество „Работникъ“, цѣльта на което бѣ изучаването на социалния въпросъ. Макаръ тази характеристика и да е кратка и непълна, но все пакъ въ нея доста ясно сѣ схванати и очертапи съ общи чѣрти отношенията на реакционеритѣ — опортюнисти и рутинери спрямо общественния напредѣкъ. Навѣрно, автора ѝ не е ималъ въ нея предъ видъ този или оъзи родъ реакционери, напр., българскитѣ или френскитѣ или нѣмскитѣ. Но за това нѣкъ той толкова по-вѣрно ни представя това що е общо въ тенденцитѣ на единитѣ и другитѣ. Ето защо ний се рѣшихме да публикуваме тази характеристика.

Г. С.

търбности строй; понеже този последния изисква нова практика, изисква, слѣдователно, нови реални условия и дѣятелностъ, на което рутинеритѣ не могатъ се никога съгласи. Отъ една страна, прогресса упищожава старитѣ форми на живота, слѣдователно, отнема жизнения елементъ на рутинеритѣ, както на риба водата; отъ друга, — навикътъ на старото и мухлѣвото до тамъ ги заразява, щото тѣ ставатъ дѣйствително негодни за плодотворна работа. Ето двойната причина на регрессивността на рутинеритѣ. Освѣнъ това, въ стария порядъкъ, рутинера достига извѣстни почетни мѣста, но не по заслуга, а просто по нерархия. А това е идеала му: да постигне почетно, тлъсто мѣсто и тамъ да почива!

Практическата дѣятелностъ е чумата на рутинеритѣ. Вътрѣ въ кръга на отживѣлия строй, тѣ, наистина дѣйствуватъ; но тази имъ дѣятелностъ се ограничава въ машиналото изпълнение на длъжността си; а единственна длъжностъ тѣ сматрятъ спазванието и изпълнението на това, що е останало отъ дѣдо и баба, т. е. отъ тѣхнитѣ предшественици. Всѣка друга дѣятелностъ, която би имала за цѣль прогресса, жива, истинно-практическа дѣятелностъ, която би изисквала самостоятелни усилия и повѣ способъ за работа, — възмущава тия хора. Тѣ сж безусловно неспособни за таквазъ. — Естествено, че рутинеритѣ, всѣкога и всѣкждѣ, се лязватъ като горѣщи защитници на авторитета, (въ обширна смисълъ на думата), понеже авторитета е основния принципъ на нерархията въ обществото, на която сами тѣ сж креатуритѣ. Поради това, тѣ сж лязватъ въ историята като подпорка на деспотизма отъ всѣкаква форма, като почнемъ отъ истинния, азиатския и свършимъ съ модерния, либералния деспотизмъ. Въ спазванието на старитѣ отношения тѣ виждатъ „редътъ.“ И каквито мотиви ги побуждатъ да разглеждатъ този „редъ“ за „вѣченъ“ и „най-добриятъ между добритѣ“, по сжщитѣ мотиви тѣ осжждатъ и порицаватъ, като „неблагоразумни“, „несвоевременни“ и „опасни“ идентѣ и стремленията на тия свободолюбиви характери и свѣтли умове, които самостоятелно, безъ помощта на традицията, въ борбата съ рутината, отварятъ пътъ за развитието на повопородившитѣ се обществени пужди и идеали. —

Навикътъ е за рутинеритѣ всеобемлющия принципъ. Той

е тѣхната алфа и омега на всѣка мадростъ. Впрочемъ, рутинера не отхвърля извѣстно умствено занятие: „слѣдъ обѣдъ на кафе“ да пофилосовствува за вселенната, за произхожденнето на душата и даже, ако това е на мода, дълбокомисленно да потълкува съ събѣседника си върху „противоестественнитѣ теории на социализма“ и др. все такива дълбоки въпроси, които нашия обикновенъ умъ не може да постигне. И доволенъ, че пустналъ такъвъ димъ на нашия братъ, рутинера самодоволно съзнава своето превъсходство.

*
* *
*

Другия видъ човѣчески същества, врагове на прогресса, сж тѣй нареченитѣ *опортюнисти*. Тѣзи хѳра не притѣжаватъ нито даже добритѣ качества на рутинеритѣ: тѣ цѣматъ поне опредѣлени принципи, по които да дѣйствуватъ и поради това, главния имъ характеръ е непослѣдователността, несотвѣтственността, даже противорѣчивостта, на това що говорятъ и що вършатъ: това е лицемѣрие. За да характеризираме по-рѣзко противорѣчивата логика на непослѣдователнитѣ имъ дѣйствия, ний можемъ да кажемъ, че принципа на опортюнититѣ е безпринципността, т. е. съ цѣлъ да извлѣкатъ *лична полза*, тѣ измѣрватъ, въ всѣки даденъ моментъ, дѣлата си по случайната комбинация на външнитѣ обстоятелства, всрѣдъ които тѣ се намиратъ; а извѣстно е, че таквизъ комбинация на „обстоятелствата“ ставатъ безъ край и една отъ друга сж по различни: отъ тука произлиза непослѣдователността и лицемѣрието въ поведението на опортюнититѣ. Тѣ гледатъ да се воспользуютъ отъ всѣки удобенъ случай за да извлѣкатъ полза за себе си. При това, тѣ употребяватъ и най пизкитѣ срѣдства за да постигнатъ егоистическия си цѣли. Тѣ често пѣти експлоатиратъ по най-безсмысленъ начинъ най-чиститѣ стремления на проститѣ хѳра за да ги почерпятъ.

Въ повечето случаи опортюнититѣ сж хѳра практични, които знаятъ да си плетатъ тайно кошвичката, като се представяватъ за най-невинни предъ свѣта. Вѣрни на спекулантския си духъ, опортюнититѣ знаятъ да извличатъ твърдѣ глѣма полза отъ борбата между старото и новото, като взематъ страната ту на едното, ту на другото, поредъ шансоветѣ на успѣхъ. „Кога тѣ се убѣдятъ, че съ

безкористието печалатъ,—тѣ преслѣдватъ взяткитѣ; като видятъ, че провъщението си отвари пѣтъ, тѣ крѣскатъ за свѣтостта на науката, за любовта къмъ знанието; като съзнаятъ, че хуманнитѣ идеи и правдата взематъ връхъ надъ старитѣ начала на угнетението и лѣжката,—тѣ се явиватъ на всѣкъждѣ защитници на слабитѣ, поборници на справедливостта и др. Но щомъ утрѣ се промѣнятъ обстоятелствата,—тѣ първи ще възстанатъ противъ това, което вчера сж защитявали“ (Добролюбовъ). Но, въ повечето случаи, тѣ сж на страната на старото, понеже отъ опитъ знаятъ, че моментално, новото претърпява несполука; а несполука,—това е за тѣзи човѣчески сжщества най-отвратителното пѣщо. Тайнитѣ имъ оржжия, съ които си служатъ за цѣльта си, сж: интрижки, тайни надумвания, доносничество, раболѣпно поведение и др. подобни, що причинява голѣмо зло на прогреса. Главното удобство въ живота на опортюниститѣ, се състои въ това, че тѣ не биватъ веднага открити, що сж тѣ за чловѣци. За това е нужно едно настойчиво и внимателно наблюдение. Стига, впрочемъ, човѣкъ да се взрѣ въ тѣхното поведение и ще открие истината: вълкътъ подъ овча кожа.

Да заключимъ тая кратка характеристика на нашитѣ „два типа“: до като рутинеритѣ сж ърли, но принципъ врагове на прогреса, опортюниститѣ сж тайнитѣ и, слѣдователно, поопаснитѣ му врагове. Долу и двата!

ФРИДРИХЪ ЕНГЕЛСЪ,

Биографически очеркъ.

Преводъ отъ нѣмски.

(Продължение и край).

Въ края на Ноемврий сжщата (1847) год. въ Лондонъ се събра втори конгресъ, на който заедно съ Енгелса яви се и Марксъ. Този конгресъ стана забѣлжителенъ по това, че той натовари и двамата да изработятъ манифеста на съюза. Така произлѣзе *Коммунистическия манифестъ*.

Излишно е да се спираме върху неговата оцѣнка. Ний

се надѣваме, че по-голямото число отъ напътѣ читатели го знаятъ; на опит, които не сж още запознати съ него, ний можемъ горѣщо да посвѣтваме, въ най-скоро време да изучатъ това забѣлѣжително произведение. „Капиталътъ“ на Маркса биде парѣченъ библията на работния класъ. Ако искаме да употрѣбваме това изражение, което мирише на църковенъ тимиянъ, то по-добръ прилѣга на коммунистическия манифестъ. По-сетнитѣ съчинения на Маркса и Енгелса сж много пжти по-обширни и по-дълбоки; тѣ исчерпватъ много предмѣти; но всѣко едно отъ тѣхъ тълкува за нѣкои страни само на съвременното работническо движение. *Коммунистическия манифестъ ги обирѣца осичкитѣ*. Той е истинската квинтесенция (сжщностъ) на социализма, той съставлява и днесъ още, даже днесъ повече отколкото преди, истинската программа на международната социалъ-демократия. Надали ще се намѣри по-блѣстящо свидѣтелство за непоколебимостта на теоретическитѣ основания на социалъ-демократията, по въ сжщото време и за добросвѣстността и провицателността на нейнитѣ създатели, отъ факта, че седемдесетъ годишния Енгелсъ не оттеглява нищо сжщественно отъ онова, което той двадесетъ и седемъ годишенъ заедно съ двадесетъ и деветгодишния Марксъ сж написали. Нѣкои мѣста въ манифеста сж изгубили значението си поради измѣнението на условията; нѣкои практически предложения сж остарѣли поради економическото и политическо развитие на постѣднитѣ четиредесетъ години и отъ тѣхния опитъ. Но въ излагалието цѣлитѣ и тенденцитѣ на коммуниститѣ и тѣхното научно обоснование, нищо сжщественно не може си измѣни, едва ли даже въ изражението, до толкова точна е опредѣлена е формата. И при все това, между днешното време и онова, когато манифестътъ е билъ писванъ, лѣжатъ повече отъ четиредесетъ години на могъщи революции въ политическо, економическо, техническо и научно отношение.

Току що бѣ манифесътъ излѣзалъ, избухна революцията, испърво въ Парижъ, послѣ въ Германия. Съ горѣща ревностъ Марксъ и Енгелсъ се хвърлиха въ срѣдата на движението, върнаха се въ Германия и основаха въ Кйолнъ единъ ежедневенъ листъ, „Новиятъ Рейнски Вѣстникъ“, тогава едникия пѣмски листъ, който е изразявалъ социалъ-демократически, или както въ онова време се казваше, ком-

мунистически възгледи. Марксъ и Енгелсъ изпълниха онова, което искааха въ Коммунистическия манифестъ; Щомъ буржуазията стане революционерна, коммунистическата партия ще се бори въ Германия заедно съ нея противъ абсолютната монархия, феодалното землевладѣние и дребната буржуазия.“ Но подъ думата „помагание на буржуазията“, тѣ не разбираха да ставатъ нейна опашка. Тѣ я поддържаха, по въ сѣщото време я критикуваха и се обръщаха рѣшително противъ нея, щомъ тя подаваше видъ да измѣни на революцията. И това стана твърдѣ скоро. Реакцията побѣди съ помощта на буржуазията, която се оплаши отъ революционния пролетариатъ.

Въ различни краища на Германия работниците бѣха се повдигнали за да въспратъ съ едно насилствено съпротивление начинащата се реакция; сѣщото стана и въ рейнскитѣ провинции. Въ главнитѣ градища на промишленитѣ центрове, въ Елберфелдъ, Солингенъ, Дюсселдорфъ, станаха бунтове въ Май 1849 г. Енгелсъ побърза при това извѣстие да отиде въ Елберфелдъ, по той свари бързия край на вбунта. Работниците не бѣха тогава въ състояние сами да союватъ, когато буржуазията и дребното гражданство ги оставяха. Несполуката на революционното движение подире и на 19 Май запрещението на „Новия рейнски вѣстникъ“ и екстернирванието (испѣжданието) на Маркса. Енгелсъ сѣщо биде принуденъ, поради участието си въ рейнското въстание, да остави Кйолнъ, гдѣто той се кри пѣколко време. Той отиде въ областта Пфалцъ, която заедно съ Баденъ бѣше въстала за да запази конституцията, и се присъедини къмъ единъ отрядъ доброволци, въ който отрядъ той завзе мѣстото адютантъ на командира Виллихъ. Той взема участие въ три битки, както и въ битката при Муртъ, гдѣто 60,000 Прусски и царски войски, благодарение на разрушението на неутралитета на Виртембергъ, побѣдиха лошо командваната революционна войска, състояща отъ 13,000 души, и по такъвъ начинъ туриха край на баденското въстание. Разбитата войска се дръпна къмъ Швейцария.

Енгелсъ бѣ единъ отъ послѣднитѣ, които преминаха на Швейцарска прѣстъ, слѣдъ като се бѣ загубило всичко, на 11 Юлий 1849. Той остана пѣколко мѣсеца въ английската република, по понеже тамъ пѣмаше надѣжда за удовлетво-

рителна дѣятелностъ, той тръгна за въ Англия презъ Италия, тъй като пътятъ презъ Франция бѣ станалъ опасенъ за нѣмскитѣ емигранти, и отъ Генуа съ една гимия замина презъ Гибралтаръ за въ Лондонъ. Тамъ той намѣри Маркса, а заедно съ него и множество главатари на нѣмската революция, които за нищо друго не мислѣха, освѣнъ за едно подпозаванне на революцията.

Марксъ и Енгелсъ наппротивъ разумѣха скоро, че за една истинска революция не може да има и дума, и открито излѣзоха срѣщо химернитѣ иллюзии и падутитѣ манифестации на емигрантитѣ въ едно економическо-политическо обозрѣние, което носѣше пакъ същото название: „Новъ рейнски вѣстникъ“. Изгонени отъ отечеството си, тѣ възбудиха съ това си държанне живота негодование на другитѣ изгнаници. Както отъ демокрацията, така и отъ правителствата, тѣ бидоха преслѣдвани. Всички вѣстници се затвориха за тѣхъ. За дълго време бѣ се турило край на всѣга тѣхна дѣятелностъ, не само политическа, но и литературна, която расчитваше на Германия. При това дойдоха и материални грижи: захвапа се време на усиленн занятия за хлѣбъ, но също и на ревностно изучаванне. Марксъ се зарови въ книгитѣ на британския музей, Енгелсъ отиде въ Манчестеръ (1850 г.), стана помощникъ въ фабриката, гдѣто баща му бѣше съучастникъ, и посетилъ (въ 1864) съдружникъ. Двадесетъ години остана той раздѣленъ отъ Маркса; до колко тѣхнитѣ духовни сношения сж били прекъснати, нашитѣ читатели видѣха отъ статията на Лафарга за Карлъ Маркса („День“, II^а г. кн. I, II, III, IV).

Економическитѣ и исторически студии (изучаваня). които бѣха прекъснати отъ революцията, Енгелсъ ги захвана отъ ново въ Манчестеръ. Но на първи планъ излѣзоха у него военнитѣ науки, нуждата отъ които той разбра въ биткитѣ на 1849 г., послѣ сравнителното езикознание, негово любимо занятие, и естественнитѣ науки. Той е издалъ нѣколко брошюри по военнитѣ въпроси, касающн се до борбитѣ на австрийци, прусси и италиянци; а презъ нѣмско-французката война въ 1870 той публикува цѣлъ редъ статии въ Лондонския вѣстникъ „Палль Малль Газетъ“, въ който, между другото, той е билъ доста щастливъ да предскаже на 25 Августъ битката при Седанъ (2 Септ.) и унищожението на французската армия.

Въ 1869 г. Енгелсъ бѣ въ положение да се отгѣгли отъ фабриката. Той се възползува отъ спечелената си свобода и се пресели въ Лондонъ, гдѣто съ другаря си Маркса посвѣтиха цѣлата си сила на започналий да доходя до съзнание пролетариатъ.

И Марксъ се пуждаеше твърдѣ много отъ него. Работническото движение отъ началото на шестдесетитѣ години насамъ бѣше се много усилило въ всички модерни държави; съ него заедно се уголѣмиха обемътъ, значението и задачитѣ на „международния работнически съюзъ“, който, основавъ въ 1864 г., трѣбваше да внесе единство и ясностъ въ работническитѣ движения на различнитѣ страни. Душата на „интернационала“ бѣше Марксъ. Неговитѣ сили почти се прегваха напokonъ подъ тежестта да слѣди цѣлото международно работническо движение, да съвѣтва и да намира помощъ въ безбройнитѣ классови борби, които се развиваха. Неговата научна дѣятелностъ се застрашаваше да отстъпи на заденъ планъ: може съ увѣренностъ да се каже, че, ако не бѣше „Интернационалтъ“, Марксъ щѣше да успѣе да довърши „Капиталътъ“.

Въ такова положение Енгелсъ му бѣше желателенъ помощникъ. Той тъкмо на време се бѣ явилъ. Защото нѣмско-френската война бѣ породила борба и създавала условия, които напргѣгахъ силитѣ на „Интернационала“ до нѣмай-къдѣ. Енгелсъ стана членъ въ Генералний Съвѣтъ на „Интернационала“, а въ 1871 г. кореспондирующъ секретаръ за Белгия и Испания, по-сетѣвъ за Италия и Испания. Съ това вий ще трѣбва да се задоволимъ. Да описваме подробно дѣятелността на Енгелса въ „Интернационала“, не само не ни позволяватъ размѣритѣ на списанието, но въ сжщото време такова описание предполага изучаванieto протоколитѣ и кореспонденциитѣ на генералний Съвѣтъ, които не подлежатъ още на публично разглеждане.

Съ прекратяването на „Интернационала“ прекрати се практическата, непосредствена партийна дѣятелностъ на Енгелса и Маркса. Но тѣ си оставаха, както и преди, съвѣтниците на борящия се пролетариатъ на всички страни. Това се разбираше отъ само себе си. Никой не притежаваше въ такъвъ размѣръ опова рѣдко съединение на обширни научни познания съ богатия практически опитъ на една по-

чти полувѣкова дѣятелностъ въ срѣдата на работническото движение; опоза точно познавание състоянието и особенноститѣ на всѣта една модерна нация, които притежаваха работническо движение, познавание, което тѣ чрезъ собствено наблюдение въ пай-важнитѣ промишлени страни бѣха придобили, което тѣ чрезъ подробно изучаване и постоянни, отчасти писмени, отчасти устни сношения съ най-главнитѣ социалисти на всички народи, бѣха увеличили и още увеличаваха. Така тѣ бѣха по-добрѣ отколкото всѣки другъ въ положение, да се изратъ въ политическитѣ и економически явления на една страна и да отдѣлятъ сѣщественното отъ страничното, трайното отъ преходището и да избератъ точката, на която социалистическитѣ работници отъ разнитѣ страни трѣбваше да се поставятъ спрямо тѣзи явления. Ни кой не притежаваше въ по-голѣмъ размѣръ довѣрието на разсѣдителнитѣ социалистически елементи въ всичкитѣ страни; не е за чудо, че тѣзи винаги въ критическитѣ моменти се обръщаха на драго сърдце къмъ двамината ветерани въ Лондонъ за съвѣтъ. И никога тѣ не сж имъ отказвали. Тѣ свободно и открито исказваха своето убѣждение, откровенно, но безъ да се патрапватъ. Никой пролетарий, никой, комуто дѣлото на пролетаринтѣ е било при-сърдце, не се е обръщаль напраздно къмъ двамината. Многобройнитѣ писма на различни езици свидѣлствуватъ пай-ярко за тѣхната немуморима дѣятелностъ като съвѣтници на международний пролетариатъ.

Но Енгелсъ не се ограничаваше само съ писма. Когато изникваха нови въпроси, спрямо които трѣбваше да се вземе позиция; когато теории и възгледи вземаха да си пробиватъ пътъ, които заплашваха да внесатъ раздоръ въ единството и въ цѣлесъзнателността на работническото движение, тогава той се исказваше не само въ частни писма, но и публично, въ статии и брошюри. Като вземаше напълно върху себе си застъпничеството за съзмѣстно найдената отъ тѣхъ теория, той даваше време на Маркса да я развива и обработва по-нататѣкъ за научния съвѣтъ. На това раздѣление на труда се дължи, гдѣто резултатитѣ отъ Енгелсовитѣ издирвания сж распиляни повечето въ малки, случайни брошюри — трудове, които сж толкова многобройни, щото мѣстото не ни позволява да характеризираме и най-важнитѣ

между тѣхъ. Макарь и да сж случайни брошюри, тѣ съдържатъ толкова пѣща отъ траепъ интересъ, такава пълнота отъ позитивно освѣтление, щото за позечето отъ тѣхъ е станало пужда отъ второ издание. Запрещенията, въ силата на законѣтъ противъ социалистнитѣ, никакъ не попрѣчиха на тѣхното распространение. Най-забѣлѣжителното съчинение на Енгелса подиръ времето на 1870 г., „Превратѣтъ въ науката извършенъ отъ г. Евгений Дюрингъ“*), което има на видъ характеръ на чисто полемическа книга, по което въ сжщностъ разгледва отъ гледна точка на Марксъ-Енгелсовата диалектика най-важнитѣ пунктове на цѣлото съзременно зѣние, е претърпяло подѣ исключителния законъ ново издание.

Времето отъ 1870 година насамъ обѣщаваше да обѣде за Енгелса най-хубавото въ живота му: освободенъ отъ материални грижи, той можеше цѣлъ да се отдаде на своя приятель и на движението, което така силно и непреодолимо се развиваше върху положенитѣ отъ Маркса и него основи. Обаче този свѣтълъ животъ не трая за дълго. Първия тѣжкъ ударъ, който сполѣти Енгелса, бѣше смъртъта на съпругата му, една, по всичко което сме чували за нея, характерна и мила жена, къмъ която той е билъ много привързанъ. Нѣколко години подиръ това послѣдва смъртъта на приятелевата му жена — послѣ опая на старата му дѣщеря — най-сетнѣ самия приятель.

Това, което караше Енгелса да пренася тия тѣжки загуби, отъ които всѣка една бѣше по своему незамѣпима, това което му вдѣхваше поетъ животъ и енергия, бѣше, освѣпъ неговата лична жизненна сила, по и могщето развитие на нашата социалъ-демократическа партия и значението на трудоветѣ, които тѣжатъ на неговитѣ рамена и които той не може да прехвърли върху никон други по-млади. Задачитѣ, които той самъ си е поставилъ и ония, които смъртъта на неговъ сътрудникъ му е възложила, може само той самичкъ да разрѣши.

Като пай-важна отъ тѣхъ му се показва, разбира се, довършванието на Марксовитѣ ръкописи. Марксъ не може самъ да издаде втория томъ на „Капиталѣтъ“, който редактираше отъ Енгелса излѣзе въ 1885 г. Отъ тогава насамъ

*) Нѣколко странички отъ тая книга ний помѣстихме въ V-VI пѣ въ тази VII кн. подѣ заглавие: „Ролѣта на економиката и политиката въ историята“. Ред.

настана една голѣма пауза. Въ третия томъ на „Капиталътъ“, който е най-обширния — той ще обхваща около *хиляда* печ. стр. — се разгледватъ едни отъ най-мѣжнитѣ економически въпроси. Но „Капиталътъ“ не е такова ефемерно дѣло, както ония дузинни економически „системи“ на официалнитѣ професори, които бързо се приготвяватъ, но още по-бързо се забравятъ. Откриванieto законитѣ на движението на капиталистическия начинъ на производството отъ Маркса е сѣщо такова трайно научно придобитие, както и откриванieto законитѣ на движението на небеспитѣ тѣла отъ Кеплера и Нютона. Да се създаде нѣщо трайно въ науката, не е възможно безъ опова основателно, обширно и добросъвестно изучаване, което е присѣщо не само на Маркса, но и на Енгелса, и което е въспирало и двамата, да изработватъ своитѣ произведения тѣй на бързо, както се дирятъ отъ публиката.

Да не забравяме още и това, че за научнитѣ трудове е необходимо спокойствие. Може би ний и първия томъ отъ „Капиталътъ“ не щѣхме да притежаваме — поне въ днешната му форма, — ако десетината години подиръ 1849 не бѣха време на политическо премирие. Всѣки знае, че ний не сме сега въ такъвъ периодъ. Именно отъ смъртта на Маркса насамъ, социалистическото движение е приело едно неочаквано силно развитиe. Енгелсъ е твърдѣ дѣятелна воинствующа натура, за да може се отбѣгли отъ борбитѣ на своята партия. Той не само че слѣди всѣка нейна стѣпка, но и взема участие въ нея; неговото перо работи днесъ за пѣмцитѣ, утрѣ за русситѣ; както за социалист. партия въ Англия и Америка, така и за оная въ Франция и Австрия.

Азъ мисля че ний, по случай на седемдесетгодишнината на Енгелса, не можемъ да пожелаемъ за него — както и за насъ — по-добро нѣщо отъ необходимото спокойствие, отъ което той се нуждае — за да довърши третия томъ на „Капиталътъ“ тѣй скоро, както той и ний би желали.

Само спокойствие му липсва нему, а не сила. Безъ да се гледа на неговитѣ седемдесетъ години, нашия ветеранъ е още енергиченъ и силенъ. Нищо старешко не се забѣлѣзва у него. Той е все още неуморимъ работникъ, неуморимъ ученикъ — той все още изучва и натрупва умственъ капиталъ, намѣсто да черпи само отъ придобития: въ противоположность

на множеството свои свърстници, той живѣе все още съ настоящето и бъдещето, отколкото съ миналото.

Има, разбира се, минути, въ които тази дълга младост му се показва като съмнителен подарък, понеже тя не се е паднала на ония, съ които най-тѣсни връзки сѫ го свързвали. Но пий се надѣваме и желаеме, щото за опоза, което той е загубилъ въ стари си приятел и спътникъ въ живота, да намѣри до пѣйдѣ възнаграждение въ любовта и уважението, които всички мислици и цѣлесъзнателни пролетарии и всички негипски приятели на пролетариата чувствуватъ къмъ него, толкова повече чувствуватъ, колкото по-близо го узнаватъ—на било и само отъ неговитѣ книги; да намѣри възнаграждение въ побѣдоносното шествие на движението, при люлката на което той е стоялъ, напредъкътъ на което отъ петъ десетилѣтия насамъ е било негова жизненна задача, тържеството на която съ бързи крачки приближава.

РОЛЯТА НА ЕКОНОМИКАТА И ПОЛИТИКАТА

ВЪ

ИСТОРИЯТА

отъ **Фр. Енгелсъ.**

(Преводъ.)

(Продължение отъ 5 и 6 кн.)

III.

„Твърдѣ е важно туй обстоятелство, че фактически господството надъ човѣка върви по-напредъ отъ господството надъ природата въобще(!). Обработването на поземлената собственостъ никога и ниадѣ не се извършвало въ голѣми размѣри безъ прѣдварително поробване на хората въ тоя или оня видъ робство или крѣпостна зависимостъ. Установлението на економическото господство надъ пѣщата зависѣше прѣдварително отъ политическото, социално и економическо господство на хората надъ хората. Можемъ ли да си представимъ едъръ землевладѣлецъ безъ господството му надъ робове, крѣ-

постви или косвенно зависящи отъ него хора? Какво сж могли да значатъ и какво значаха едипичнитѣ сили или, въ пай добъръ случай, силитѣ на отдѣлното семейство, при обработването на едри парчета земя? Експлоатацията на земята или распространението на економическото господство надъ нея въ размѣри, които надмипаватъ едипичнитѣ сили, стана възможно въ историята само затова, защото преди учреждаването на поземелната собственостъ или едновременно съ него се извършваше необходимото за това поробване на хората. Въ по-паташнитѣ периоди на развитието това поробване се смекчи.... неговата съвременна форма въ най-цивилизованитѣ държави е наемния трудъ много или малко регулиранъ отъ полицейската властъ. Слѣдователно, на тоя трудъ се основава практическата възможностъ на тия видове съвременно богатство, които се състоятъ въ по обширното землевладѣние и(!) по-едрата поземелна собственостъ. Отъ само себе си се разбира, че и всичкитѣ други видове за распредѣлението на богатствата могатъ да се обяснятъ по сщия начинъ, и косвенната зависимостъ на човѣка отъ човѣка, която въ днешно време е главната черта на най-развититѣ економически отношения, не може да бжде разбрапа сама по себе си, по се обяснява само като до пейдѣ видоизмѣнено послѣдствие на сществуващото въ прежнитѣ времена прямо подчинение и грабежъ.“ Така казва г. Дюрингъ.

Тезисъ: подчинението на природата (отъ хората) предполага предварително подчинение на хората (пакъ отъ хората).

Доказателство; обработването на поземелната собственостъ въ голѣми размѣри всѣкога и всѣгждѣ се е произвеждало отъ подчиненитѣ хора.

Доказателство на доказателството: какъ тѣй може едриятъ землевладѣлецъ да сществува безъ роби, когато безъ тѣхъ само съ своето семейство би можалъ да обработва само малка частъ отъ своитѣ владѣнии.

И така, за да докаже, че е необходимо да се пороби предварително човѣка за да се добие господство надъ природата, г. Дюрингъ безъ никаква церемония превръща „природата“ въ „едра поземелна собственостъ“ — не се знае чия? — и за-вчасъ отдава тая собствѣнностъ на едриятъ землевладѣлецъ, който, разбира се, не може да я обработва безъ подчинени хора.

Първо, „господството надъ природата“ и „обработванието на поземленната собственост“ съвсѣмъ не е едно и сѣщо. Господството надъ природата въ промишлеността е достигнато въ неизмѣримо по-голѣми размѣри, отъ колкото въ земледѣлието, което до сега зависи отъ времето, вмѣсто да господствува надъ него.

Второ, ако се ограничимъ съ въпроса за обработванието на поземленната собственост въ голѣми размѣри, то трѣбва преди всичко да узнаемъ, кому принадлежи тая собственост. И тука, при началото на историята у всички културни народи, ний ще срѣщнемъ не едри поземленни собственици, които ни тика г. Дюрингъ съ свойственната си фокусническа мапера, която той нарича „естественна диалектика“,—а родови и селски общини съ общинно землевладѣние. Отъ Индия до Ирландия обработванието на поземленната собственост въ голѣми размѣри ставаше първоначално отъ такива родове и селски общини, ту вкупомъ отъ цѣлото село, ту отъ отдѣлни семейства на даденитѣ имъ отъ общината за извѣстенъ срокъ парчета, при което въ вториъ случай горитѣ и пасбищата оставаха въ общо ползувание. Твърдѣ характерно е за „най-сериознитѣ специали знания на г. Дюринга „въ областта на юридическиятъ и политически науки“, че тия нѣща му сѣ съвсѣмъ неизвѣстни и всичкитѣ му произведения дѣхатъ съ пълно незнание трудоветѣ на Майера, които направиха епоха за организация на първобитната германска марка, тая основа на всичкото германско право, а сѣщо и съ породената главно отъ Майера и постоянно растяща литература, която се занимава съ изслѣдвания за първобитното общинно землевладѣние и различнитѣ форми на неговото сѣществуване и разложение у всичкитѣ културни народи на Европа и Азия. Колкото и да е голѣмо невѣжеството, за което г. Дюрингъ е „длъженъ на самия себе си“ въ областта на французското и английското право, по още по-значително е сѣщо толкова самостоятелно придобитото невѣжество въ германското право. Человѣкътъ, който бомбардира съ такава сила ограничеността на кръгозора у университетскитѣ професори, самъ не е напредналъ въ областта на нѣмското право малко подалечъ отъ тоя пунктъ, на който професоритѣ се намираха преди двадесетъ години.

Утвърждението на г. Дюринга, че за обработване на по-

землепната собственост въ голѣми размѣри сж необходими землевладѣлци и роби, е напълно „свободно творчество и работа на въображението“. Въ цѣлия истокъ, дѣто собственици на земята сж общинитѣ и държавата, самата дума землевладѣлецъ не се срѣща въ езицитѣ, за което може да съобщимъ на г. Дюринга съвѣтътъ отъ английскитѣ юристи, който сжщо напраздно се бѣхтеше въ Индия надъ въпроса: кой е землевладѣлецъ?—като покойния Хенри LXXII Рейцъ-Грейцъ Шлейсъ-Лобенщейнъ Еберсвалдскій надъ въпроса: кой е пощенъ стражаръ? Само турцитѣ въвеждаха особенъ видъ феодализъмъ на истокъ въ завоеванитѣ отъ тѣхъ страни. Гърция още въ хероическитѣ времена излиза въ исторіята вече раздѣлена на класове, които свидѣтелствуваха съ самото си съществуване за дългата предварителна история, остапала неизвѣстна но и въ нея най голѣма частъ отъ земята се обработваше отъ самостоятелни селяни; по-едритѣ владѣния на благороднитѣ родове и на началницитѣ на плѣмената съставляваха изключения и слѣдъ това скоро исчезнаха. Италия бѣ обработена повече отъ селинитѣ; а когато, въ послѣднитѣ времена на римската република, едрото землевладѣние—латифундитѣ—изтикаха дребнитѣ собственици—селинитѣ—и ги замѣниха съ роби, тѣ въ сжщото време замѣниха земледѣлието съ скотоводството и разориха Италия, както още Плиний забѣляжи (*1 tiffundia Italiae p. id. re*). Въ срѣднитѣ вѣкове по цѣла Европа господствуваше дребната селска култура и именно при разработванieto на неработенитѣ мѣста, при което за занимающия ни въпросъ е съвършено безразлично, плащаха ли данъци и какви именно на тоя или оня феодалъ. Фризскитѣ, долнесаксонскитѣ, фламандскитѣ и горнерейнскитѣ колонисти, които заеха отнетитѣ отъ славянитѣ земи на истокъ отъ Елба, не бѣха въ никаква крѣпостна зависимость, а обработваха земята като свободни селяни при твърдѣ благоприятни данъчни условия. Голѣма частъ отъ земитѣ на Севѣрна Америка дължеше своето плодородие на труда на свободнитѣ селяни, когато едритѣ землевладѣлци на Югъ, съ своитѣ роби и грабителска култура, до толкова истощиха почвата, щото на нея нищо не растеше, освѣнитѣ елхи, а намучнитѣ плаптации трѣбваше да отстъпватъ все по-нататъкъ и по-нататъкъ на Западъ. Всичкитѣ усилия на английското правителство да създаде искусвенно поземелна

аристокрация въ Австралия и Нова-Зеландия не сполучиха. Съ една дума, навсѣкадѣ, съ исключение на тропическитѣ колонии, климатътъ не позволява на европейцитѣ да се занимаватъ съ земледѣлие, едрия землевладѣлецъ, който покопва природата и обработва земята посредствомъ роби и крѣпостни, се оказва най-чиста фантазия. Наопаки. Тамъ, гдѣто той се появяваше въ дрѣвността, като въ Италия, той не правѣше неработенитѣ мѣста плодородни, а обръщаше въ пасбища обработенитѣ селски земи, опустошаваше ги и раззоряваше цѣли страни. Само въ най-новитѣ времена, когато стѣстеното население подигна цѣпата на земята, а развитието на агрономията увеличи плодородието на земитѣ даже отъ най-долното качество,—само тогава едрото землевладѣние захвана да приема широко участие въ обработванието на неработенитѣ мѣста и лжкитѣ, които грабѣше главно изъ общинскитѣ земи, както въ Англия, тъй и въ Германия. Но и туй имаше обратна страна. На всѣки акръ общинска земя, обработенъ отъ едритѣ землевладѣлци на Англия се пада поне три акра обработена земя отъ Шотландия, обръната отъ тѣхъ въ пасбища за овцѣ, а, най-сетнѣ, и просто въ ловийски паркове за голѣмата дача.

Ний имаме тука работа само съ утвърждението на г. Дюринга, че ужъ обработванието на голѣми парчета земя, т. е. едвали не на всичката съвършенна културна областъ, „никадѣ и никога“ не се е произвеждало иначе, освѣнъ отъ едри землевладѣлци посредствомъ роби—утвърждение, „зависащо“, както видѣхме, отъ наистина нечувано незнание на историята. Затова до насъ не се касае тука въпроса, защо въ разнитѣ времена всичкитѣ или по-голѣмата частъ отъ такива парчета ставаха собственостъ на робовладѣлцитѣ (като въ цвѣтушитѣ времена на Гърция) или се обработваха отъ крѣпостницитѣ (като въ срѣднитѣ вѣкове); насъ не ни интересуватъ тука сжщо и общественнитѣ функции, които се изпълваха отъ едритѣ землевладѣлци въ различнитѣ времена.

Като ни расправи своята образцова фантазия, въ която не знаешъ надъ що повече да се чудишъ — надъ фокусничеството на дедукцията ли или надъ извращението на историята, г. Дюрингъ съ тържество въсклицава: „Отъ само себе си се разбира, че всичкитѣ други родове въ распредѣлението на богатствата се обясняватъ исторически по сжщия начинъ!“

Съ това той, разбира се, се отърва от труда да пророчи поне думица, напимбръ, за зараждането на капитала. Ако, като нарича поробването на човъка от човъка предварително условие за господството надъ природата, г. Дюрингъ иска въобще да каже, че всичкото наше съвременно економическо положение и стъпенята на развитие, достигната въ днешно време отъ земледѣието и промишлеността е резултатъ на обществената история, въ основанието на която сж лѣжали классовия антагонизмъ и отношенията на господството и подчинението—ако той само това иска да каже—то повтаря нѣща, които сж станали общи мѣста слѣдъ появяването на „Манифестътъ на коммунистическата партия“. Работата е именно въ това, да се обясни пораздането на классовѣтѣ и отношенията на господството, и г. Дюрингъ съ единственната дума „насилие“ ни крачка не ни тика напредъ. Само той простъ фактъ, че поробенитѣ и експлоатиранитѣ сж били презъ всички времена много по-многобройни отъ своитѣ господари и експлоататори и че, слѣдователно, дѣйствителната сила се е намирала на тѣхната страна,—само той фактъ достатъчно показва всичката безсмисленостъ на теорията на насилието. И цѣлия въпросъ пакъ се свежда къмъ това, да се обяснятъ тия отношения на господството и подчинението.

Тѣ сж се породили по два начина.

Като се отдѣлиха първоначално отъ царството на животнитѣ—въ тѣсепъ смисълъ—хората стѣпиха въ историята още въ полуживотно състояние: диви, безпомощни предъ силитѣ на природата, непаянщепъ своитѣ собствени, тѣ бѣха бѣдни като животнитѣ и произвеждаха малко повече отъ послѣднитѣ. Тогава господствуваше извѣстно равенство на жизненитѣ условия, а за семейнитѣ глави—и равенство на общественното положение или поне нѣмаше дѣление на классове; то се продължава още въ естествено-възникналитѣ земледѣлчески общини на всичкитѣ съвременни културни народи. Въ всѣка такава община отъ самото начало се пораждатъ пѣкои общи интереси, вардението на които трѣбваше да бѣде повѣрено на отдѣлни личности, макаръ и подъ надзора на цѣлото общество,—напр. рѣшението на спречкванията; недопусканieto да грабнатъ отдѣлни личности излишни права; надзора на водитѣ, особено въ горѣщитѣ страни, пай-

сетнѣ религиознитѣ функции. Такива длъжностни лица ний намираме въ първобитнитѣ общества презъ всички времена, както въ най-дрѣвната германска марка, тѣй и въ съвременна Индия. Отъ само себе си се разбира, че тия лица се снабдяватъ съ извѣстни пълномощия и съ зачатъчна държавна власть. Производителнитѣ сили постѣпенно растатъ; съгстившето се население създава въ едно мѣсто общи, въ друго спорни интереси между отдѣлитѣ общества; тѣхната группировка въ по-едри тѣла докарва, отъ своя страна, ново раздѣление на труда и обработването на органи за запазването на общинитѣ и защитата на споритѣ интереси. Тия органи, заемащепъ като представители на общитѣ интереси на цѣла группа, особно, а при извѣстни обстоятелства даже враждебно положение относително всѣка отдѣлна община, наскоро получаватъ още по-голѣма самостоятелностъ,—до нѣйдѣ всѣдствие наслѣдствеността на длъжноститѣ, която почти неизбежно се поражда въ тоя животъ, дѣто всичко се нарежда само по себе си, донейдѣ по причина на по-честитѣ облъсквания съ другитѣ групи, които докарваха усиленна необходимостъ отъ тия органи. Нѣма нужда да излагаме тука по кой начинъ тая самостоятелностъ на общественитѣ длъжности, по отношение къмъ обществото, се усили слѣдъ време до господство надъ тѣхъ, какъ слугата при благоприятни условия стана господарь и, споредъ обстоятелствата, се явяваше ту источепъ деспотъ или сатрапъ, ту гръцки началникъ на рода, ту шефъ на клана у Келтитѣ и т. н. и най-сетнѣ, до колко въ тия преобрѣщания участвуаше насилието, и по кой начинъ отдѣлитѣ личности, достигнали господство, се слѣха въ цѣли господствующи классове,—всичко туй не ни трѣба тука. Многобройнитѣ деспоти, които се подигаха и падаха въ Персия и Индия, всички отлично помнѣха своята най-първа длъжностъ да се грижатъ за напояването на долиитѣ, безъ които земледѣието е невъзможно въ тия страни. Само на просвѣтенитѣ англичани бѣше писано да не забѣлѣжатъ това въ Индия. При тѣхъ оросителнитѣ канали и воднитѣ прегради упаднаха, и само правилно повторяющия се гладъ имъ отвори, пай-подиръ, очитѣ, да видятъ своята небрѣжностъ къмъ единственната дѣятелностъ, която би могла да имъ даде поне такова право да господствуватъ въ Индия, каквото имаха тѣхнитѣ предшественници.

Но редомъ съ това образование на класове вървѣше сѣщо и друго. Естественното раздѣление на труда въ земледѣлческото семейство позволяваше, при извѣстна стѣпень на благосѣстояние, да се присѣдинятъ къмъ нея една или нѣколко работнически сили. Това особно си имаше мѣстото въ тии страни, дѣто общинното землевладѣние бѣ се распаднало или поне дрѣвното общественно обработване на земята се замѣни съ обработванието на отдѣлни семейства, отдѣлени отъ участницитѣ. Производството до толкозъ се е развило, щото работническата сила на човѣка можеше да произвежда сега повече, отъ колкото е необходимо за неговото просто сѣществование: срѣдствата за издържане и употрѣбаване въ работа на работническата сила се имаха на лице и тя придоби *стойностъ*. Но свободна, излишна работническа сила не можеше да се намѣри ни въ своята община, ни въ тоя сѣюзъ, къмъ който тя принадлежеше. Тая сила я доставяше войната, а войната бѣше тѣй стара, както и едновременното, задружно сѣществование на нѣколко общественни групи. До сега не намираха никакво употрѣбление на военноплѣнникитѣ, затова тѣхъ просто ги убиваха, а още по-рано ги изѣдаха. Но при достигнатата сега стѣпень на економическото развитие тѣ придобиватъ цѣпа, тѣмъ оставятъ живота и се ползватъ отъ труда имъ. Но тоя начинъ, силата е принудена да служи на економическото положение, вмѣсто да господствува надъ него. *Робството* биде найдено. То скоро стана господствующа форма на производството у всички народи, които се развиваха изъ стария общиненъ животъ и послужи най-подиръ, като главна причина за неговото окончателно распадане. Само робството направи възможно по-широкото раздѣление на труда между земледѣлието и промишлеността и чрезъ това разцѣпяванието на дрѣвне-грѣцкия свѣтъ. Безъ робството не би имало грѣцка държава, грѣцко искусство и наука; безъ робството не би имало и Римъ. А безъ основанието, положено отъ Гърция и Римъ, не би имало сѣщо и сѣвременната Европа. Не трѣбва да забравяме, че всичкото наше економическо политическо и интелектуално развитие излизаше отъ таквозъ предварително сѣстояние, при което робството бѣше до толкозъ необходимо, както и общепризнато. Въ тоя смисълъ ний имаме право да кажемъ, че безъ антично робство, нѣмаше да има и сѣвременния социализмъ.

Нѣма нищо по-лесно отъ произнасянието на общи фрази по поводъ на робството и др. т. и да се изливатъ цѣли потоци високо-правственъ гнѣвъ на такива срамни нѣща. Жално е само, че туй не показва нищо, освѣнъ извѣстия на всички фактъ, че такива антични учреждения не отговарятъ вече ни на съвременнитѣ обстоятелства, ни на изработенитѣ отъ тѣхъ наши чувства. А какъ сж се породили тии учреждения, какво ги е поддържало и каква роль тѣ сж играли въ историята, не узнаваме ни една думица. Щомъ като заговорихме за тоя предметъ, ний трѣбва да кажемъ, съ каквато ересь и противорѣчии да звучатъ нашитѣ думи, че при тогавашнитѣ условия въвежданieto на робството биде голѣма стѣпка напредъ. Несъмненъ е тоя фактъ, че чловѣкътъ, като бѣше отзачало звѣръ, имаше пужда отъ варварски, почти звѣрски сръдства, за да излѣзе отъ първобитно състояние. Тамъ, дѣто е уцѣлѣлъ дрѣвний общиненъ животъ, той навсѣкждѣ отъ Индия до Руссия цѣли хилядолѣтия служи за основание на най-грубитѣ държавни форми на источния деспотизмъ. Само тамъ, дѣто той се разпадна, самостоятелното развитие на народитѣ тръгна напредъ и първа крачка по пътя на прогресса бѣше усиляването и развитието на робството посредствомъ робския трудъ. Разбира се, додѣто човѣшкия трудъ бѣше тѣй малко производителенъ, щото доставяше само, малкъ излишѣкъ надъ абсолютно необходимитѣ сръдства за съществуване, увеличаванieto на производителнитѣ сили, разширението на търговията, развитието на държавата и правото, пачалото на искусствата и науката бѣше възможно само при усиленото раздѣление на труда, въ основата на което трѣбваше да лѣгне голѣмото раздѣление на труда между маситѣ, погълнати отъ проста физическа работа, и малцината привилегировани, управляющи труда, занимающи се съ търговията, държавнитѣ работи, а по-сетнѣ съ искусствата и наукитѣ. Най-проста, естествено-възникнала форма отъ такова раздѣлѣние на труда бѣше именно робството. При историческитѣ условия на дрѣвния, особено на грѣцкия свѣтъ, преминаването къмъ обществеността, основана на класовата противоположностъ, можеше да стане само въ видъ на робство. Даже за робитѣ това бѣ прогрессъ: военноплѣннитѣ, отъ които тѣ преимущественно се набираха, запазваха сега

поне животътъ си, когато по-напредъ тѣ биваха убивани, а още по-рано даже изѣдани.

Тука му е мѣстото да прибавимъ, че и всичкитѣ до сега съществували исторически противоположности между експлоататоритѣ и експлоатиранитѣ се обясняватъ съ сжщата, относително, неразвита производителностъ на човѣшкия трудъ. Докѣто дѣйствително трудището се население е до тамъ погълпато отъ необходима работа, щото нѣма свободно време за общественитѣ дѣла, за управлението на производството, за държавнитѣ дѣла, за правосъдието, наукитѣ, искусствата и т. н.,—до тогава трѣбваше да съществува особенъ класъ хора, освободенъ отъ сжщинския трудъ и занятъ съ тия дѣла; при косто той, разбира се, никога не отпущаше случая зарадъ личнитѣ си печалби да натоварва народа все съ поголѣмъ трудъ. Само достигнатото отъ едрата промишленность извънредно усиление производството на труда позволява, най-сетнѣ, да се распредѣли той на всичкитѣ безъ изключение члѣнове на обществото и така до такава стѣпенъ да се съкрати работническото време на всѣкиго отдѣлно, щото всѣкому ще остане свободне време за теоритическо и практическо участие въ дѣлата на цѣлото общество. Слѣдователно, сега за пръвъ пжтъ всѣки експлоатирующъ и господствующъ класъ остапа не само излишенъ, но се обърна на прѣчка въ пжтя на общественното развитие, и сега той ще бѣде неизбежно отстраненъ, каквато „непосрѣдствена сила“ и да владѣе.

Слѣдователно като се мръщи презрително по адреса на Гърция, за дѣто нейната цивилизация бѣ основана на робството, г. Дюрингъ може тъкмо съ сжщото право да ѝ се сърди и за дѣто е пѣмала парни машини и електрически телеграфи. А когато той утвърдява, че съвременния наемнъ трудъ е видоизмѣнено и смѣкчено наслѣдие на робството и неможе да бѣде обясненъ самъ изъ себе си (т. е. изъ економическитѣ закони на съвременното общество), неговата фраза или значи просто, че наемния трудъ, както и робството е една форма за поробване и классово господство—нѣщо, което всѣко дѣте го знае—или тя е погрѣшна. Инакъ ний съ сжщото право можемъ да кажемъ, че наемния трудъ може да се обясни просто като смѣкчена форма на людоѣдството, което бѣше, както се знае сега, общеприета първобитна форма за употребяванието на побѣденитѣ врагове.

Сега е ясно, каква историческа роля играе силата по отношение към економическото развитие. Първо, всяка политическа сила се крѣпи отначало на економическата обществена функция и расте слѣдъ това, благодарение разлагането на първобитната община, което обръщаше чловетѣ на обществото въ частни производители и усилваше отдѣлеността на лицата, които управлялаха общественитѣ дѣла. Второ, като придоби самостоятелностъ по отношение към обществото и отъ служанка стана господарка, политическата сила може да дѣйствува въ едно отъ двѣтѣ направления. Или тя влине въ смисъла и направлението на законосъобразното економическо развитие. Въ такъвъ случай, между тѣхъ не се поражда никакво противорѣчие и економическото развитие се ускорява. Или тя дѣйствува противъ него и тогава, съ рѣдки изключения сж единичнитѣ случаи на завоеванията; дѣто грубитѣ побѣдители истрѣбватъ или изгонватъ населението на страната и опустошаватъ или захвърлятъ производителнитѣ сили, съ които не умѣятъ да се ползватъ. Така постъпиха християните съ по-голѣмата частъ отъ оросителнитѣ постройки на Мавританска Италия, на които тя дължеше високото развитие на земледелието и градинарството при Мавритѣ. Отъ само себе си се разбира, че и при всѣко завоевание отъ по-варварски народъ, вървежътъ на економическото развитие се нарушава, и се унищожава цѣла масса производителни сили. Но въ най-повечето случаи, при устойчивитѣ завоевания, дивия побѣдител е принуденъ да се приспособява къмъ това висше „економическо положение“, каквото тя намира въ завоеваната страна; покорения отъ него народъ си го асимилира и често пѣти го кара да приеме своя езикъ. Но—като оставимъ на страна завоеванията—всѣки пѣтъ, когато вътрѣшната държавна властъ стѣпва въ противорѣчие съ економическото развитие на страната, а до извѣстна стѣпень това се е случвало до сега почти съ всѣка политическа властъ—всѣки пѣтъ борбата се е завършвала съ събаряннето на политическата властъ. Економическото развитие неумолимо и неизбѣжно се пробива пѣтъ, на което послѣденъ поразителенъ примѣръ е споменатата вече отъ насъ велика французска революция. Ако, споредъ учението на г. Дюринга, домакинското положение, а съ него и економическото законодателство на извѣстна страна зависѣше само отъ политическа-

та сила, мъчно можеше да се разбере, защо слѣдъ 1848 г. Фридрихъ Вилхелмъ IV, макаръ и да имаше „най-прекрасни войски“, не сполучи да нахлуи сръбнѣзѣковинитѣ цехове и други романтически смѣшви гугли на желѣзницитѣ, парнитѣ машини и на развивающата се едра промишленность въ своята страна; или защо руския царъ, който е още по-силенъ, не само не може да плаща своитѣ дългове, но не може даже да запази своята сила, безъ постоянното ѣ порѣсване съ гредитѣ, който изтича изъ „домакинското положение“ на Западна Европа?

За г. Дюринга силата е абсолютно зло начало, и пейното първо дѣйствие биде сѣщиско грѣхопадание; всичкото му изложение е една набита перемана за заразата, която обхващаше чрезъ тоя първороденъ грѣхъ всичката минала история, за позорното извратяване на всичкитѣ закони на природата и обществото чрезъ орждието на дизола—*силата*. А че силата играе въ историята друга роль—роль революционна, че ти се явява, споредъ думитѣ на Маркса „акушерка“ всѣки пътъ, когато старото общество носи въ нѣдрата си нова наредба, че тя служи за орждие, съ което общественото движение разбива мъртвитѣ и замръзнали политически форми,—за всичко това ний не намираме у г. Дюринга ни думица. Само съ въздишки и стенания той допуска, че за събаряието на експлоататорското домакинство може да потрѣбва сила; той смѣта това за нещастие—защото всѣко насилие развратява тия, които се ползватъ съ него. И това предъ видъ на всичкото умствено и нравствено подигане, което дохожда подиръ всѣка побѣдоносна революция! И това въ Германия, гдѣто насилственното потрѣсение, къмъ което може да бѣде докаранъ народа, би имало попе тая полза, че ще изкорени изъ съзнанието на нацията лакейството, закоренено въ нея изъ униженията на трийсетъ-годишната война!

Г. Бакаловъ

ЕДИНЪ ПОЕТЪ СОЦИАЛИСТЪ

(Перси Бишъ Шелли)

Истинската разлика между Байрона и Шелли е тази: ония, които ги разбиратъ и обичатъ, смѣтатъ го за щастие, че Байронъ е умрѣлъ на тридесетъ и шестата си година, защото той би станалъ реакционеренъ буржуа, ако би живѣлъ по-дълго; тѣ съжаливатъ напротивъ, че Шелли е умрѣлъ двадесетъ и деветъ годишенъ, защото той е билъ до мозъка на коститѣ си революционеръ и винаги би стоялъ въ първитѣ рѣдове на социализма.

Карлъ Марксъ.

На 4-и Августъ 1792 г., преди сто години отъ днесъ, въ Филдплезъ (графство Суссексъ — въ Англия), се роди единъ поетъ, когото работническата класа и само тя има правото да го смѣта като единъ отъ своитѣ, пѣвецъ на свободата и социалното движение. Перси Бишъ Шелли, потомъкъ на древенъ аристократически британски родъ, бѣ истинско чедо на французската революция, напоенъ отъ миро-движущитѣ мисли на оная епоха, но който въ сѣщото време е гледалъ на нея като на стѣпало, което води къмъ възражданieto на челоувѣчеството. Неговтъ животъ е билъ борба, дѣятелностъ. Той смѣло се освободи отъ предрасждѣнитѣ на своя класъ, на своето време. Съ силна рѣчка той разкъса връзката на религиозния догматъ, постави се въ гордо противорѣчие съ лицемерieto и лъжата на цѣль единъ свѣтъ, извоюва си едно социално и политическо мирозѣзерцание, което му удря печатътъ на единъ истински социалистъ и който, безъ да гледа на всички преслѣдвания и презрѣния, безъ да гледа на толкова мъжки и нужди, бори се въ живота и въ поезията противъ предрасждѣци и визости, тирания и суевѣрие като политикъ и поетъ, като пѣвецъ и герой. Той бѣ единъ отъ ония, за които въ неговата „Царица Мабъ се говори:

„... Които въ силна и пламенна борба свѣтовната надмѣнпостъ и подлостъ побѣдиха, веригитѣ на догматътъ скѣсахъ и като нхтеводна звѣзда на своето време блѣснаха...“

За смайвание е удивителната за онова време проникателностъ, съ която Шелли е разумѣлъ ролята, която развитieto играе въ природата. Въ едно писмо до извѣстния въ онова

време радикаленъ публицистъ Хжигъ, той ясно показва значението на материалистическото разбиране на историята: „Не е до толкова характерътъ на отдѣлната личност, отколкото положението ѝ, което я прави чествна или безчествна“.

Шелли бѣше социалистъ. Рамо до рамо той се борѣше заедно съ *революционерната* буржуазия, гдѣто тази послѣдната се е застъпвала за политическитѣ свободи. Винаги и навсѣкждѣ той е билъ противъ буржуазията, щомъ противорѣчието между нея и пролетариатътъ е излизало наявѣ. И това въ единъ периодъ, когато классовитѣ противорѣчия едва що бѣха почнали да се създаватъ, когато капиталистическото производство се е намирало още въ младипитѣ си, пакъсо, въ периода, въ който утопистическия социализмъ се е разпространявалъ. Непосрѣдствено влияние върху Шелли е упражнявалъ най забѣлжителния английскій социалистъ въ онова време, *Виллямъ Годвинъ*, неговъ тестъ. Годвинъ е авторъ на оная знаменитата книга върху политическата справедливостъ, която за дълго време е служила като библия на социалиститѣ, оная книга, противъ която Малтусъ е написалъ своята преславена брошура за населението. Жената на Годвина, Мери, забѣлжителната поборница за еманципацията на женитѣ, и пейната и Годвинова дъщеря Мери, втора жена на Шелли, въ голѣмъ размѣръ сж повлияли върху умственното развитие на Шелли. На тѣхъ преди всичко има той да благодари за ясното си гледание върху положението на жената въ буржуазното общество. Въ „Царица Мабъ“ той пише:

„За продажъ е всичко, даже небесната свѣтлина се продава;— продаватъ се богатитѣ дарове на любовта явно на всенароднитѣ пазари и незабукено користолюбие отличава всичко съ своята цѣна, съ печата на своето господство. Даже любовта се продава; тя, утѣхата на всички страдания, обръща се на смъртна мѣка и побѣлѣлата старостъ привлича въ отвратителни си прегръдки купената красота“.

А въ „Лаонъ и Цитеа“ той казва:

„Може ли да бжде мѣжгитъ свободенъ, тамъ гдѣто жената е унижена? Може ли ти живиятъ, който диша небесната свѣтлина, надъ смрадния, гниющъ гробъ обкова въ вериги? Може ли отмахна унижението оня, който самъ свързатъ съ сжщества, които като животни, презира и тѣпчи? Не ще ли намѣри побѣдителя при домашното си огнище проклетното въ женски образъ, и отново претѣпчения да прави, и отново да гради съборени храмы на вѣрата?“

Колко сме далечъ ний още отъ това ясно разбиране гдѣ лѣжи ядката на тъй нарѣчения женски въпросъ?

Противъ угнетението, противъ деспотизма Шелли памираше винаги най пламеннитѣ, най љлнующитѣ тонове. Съ педобикровенно остроумие той е посочилъ гдѣ се криятъ основитѣ на тиранията, коренитѣ на угнетението—*капитализмътъ*:

„Търговията отпечатва съ знакътъ на користолюбието, съ печатътъ на всеугнетающата властъ единъ блѣстящъ металъ и го нарича злато. Предъ негова образъ се кланятъ пълзящото величие, тщеславното богатство, подлата гордостъ, животинската тълпа на прости и благородни, попове и всесилни; съ заслѣпени чувства тѣ почитатъ силата, която ги гazi и тѣпчи въ прахътъ на сиромашията. Защото въ храмътъ на подкупеното сърдце високо се издига живъ единъ богъ—златото, и царува надъ всичко земно.... Откакъ тираниитѣ съ продажба и покупка на човѣчески същества своето сладострастие съ великолѣпие окръжаватъ, и вѣчно ненаситимата разрушителна гордостъ съ кървата слава удовлетворяватъ, отъ тогава уснѣхътъ на позора е освѣтилъ страданията на ужаситѣ на войната предъ заблудения свѣтъ. Цѣли армии отъ слѣпо-предадени измамени хора наброява деспотътъ: отъ своето раскошно жилище управлява той по принцѣвскитѣ си куклитѣ на своитѣ плановете, като роби, послушни на своя грубъ господарь, принудени отъ гладъ или сила, извършватъ тѣ дѣлото на едно жестоко мачение, лишени отъ надѣжда, безчувствени къмъ страхътъ... жалки орѣдия на суетното богатство....“

Шеллието разбиране на классовата борба е особено важно за насъ, тъй като буржуазията, които съ удовольствие чете и хвали неговата остра критика на аристокрацията и духовенството, преминава съ мълчание негова социализмъ. Въ своята „Реформа: отъ философска гледна точка“ той пише: като едно отъ слѣдствията на днешната система въсхваляватъ, гдѣто тя уголѣмявала занаятчийското прилежание, сирѣчь, тя *уголѣмява трудътъ на бѣднитѣ и измишекътъ, които тѣ оставятъ на богатитѣ; тя кара фабричния работникъ да работи 16 часа, тамъ гдѣто преди той е работилъ 8; тя преобръща дѣцата въ безжизнени и безкрѣвни машини, въ такава възраст, когато тѣ преди сж играли предъ кѣщицата на своитѣ родители; тя увеличава безкрайно числото на ония, които жиятъ отъ трудътъ на другитѣ, относително числото на ония, които извършватъ този трудъ.*“ Въ една отъ своитѣ драматически поеми хортъ на жрецитѣ пѣе: „Ония които се наслаждаватъ отъ

тѣзи плодове, пасицать се отъ тебе (божеството на гладѣтъ); ония които ги произвеждатъ, гладуватъ отъ тебе.“

Бѣлѣжкитѣ на жена му Мери къмъ съчиненията на Шелли най добръ показватъ неговата гледна точка: „Шелли обичаше и почиташе народа, понеже той билъ повече добродѣтеленъ и винаги повече страдающъ, отколкото голѣмцитѣ. Той бѣше убѣденъ, *че едно сблизкание между двата класа на обществото е изминуемо, и рѣшително той се туряше на страната на народа.*“ Всѣка непразда, всѣко насилие той осѣщаше най дълбоко и краснорѣчиво издигаше противъ тѣхъ гласа си. Когато, напр., въ Юлий 1817 г. между работницѣ въ Дербиширъ се повдигна бунтъ, предизвиканъ отъ правителственитѣ агенти и усмиренъ по-сетнѣ отъ драгунитѣ, властующитѣ поискаха да заплашатъ населението съ единъ примѣръ. Трима работници бѣха домъкнати предъ бѣсилкитѣ и въ присѣтствието на едно възбудено и оплачено множество бѣха обѣсени и обезглавени. Противъ това злодѣяние на капиталистическия класъ, който е противопоставялъ на възникающето работническо движение бѣсилки и застрѣлвания, Шелли се повдигна, и силно памразенъ отъ буржуазията, нарѣче горилта постѣпка едно подло юридическо убийство. Беллетристическия негодници на буржуазния печатъ, който въ пълнотата на престореното си въодушевление празнуватъ стогодишния юбилей отъ ражданието на Шелли, умишлено премѣлчаватъ този фактъ....

Въ единъ периодъ на економическото развитие, когато едвамъ се захващаше първото появяване на социалнитѣ противорѣчия, Шелли инстинктивно се постави на страната на угнетенитѣ.

Пророчески предшественикъ на модерния социализмъ, пѣвецъ на свободата и дълбокъ мислителъ, той принадлежи на пролетариата, който единичкъ е повиканъ да празнува този юбилей.

Седемдесетъ години сж се изминали откакъ Шелли—то е било на 8 Юлий 1822 г.—намѣри ранната си смъртъ въ вълнитѣ на срѣдиземното море. На брѣга при заливѣтъ на Специя Лордъ Байронъ тържествено е изгорилъ върху единъ античенъ костеръ трупѣтъ на горѣщо-любимия си другаръ. Намъ оставатъ, като драгоценно завѣщание, неговитѣ съчинения, които сж го направили заедно съ Шекспира най великъ английски поетъ, украшение на всемирната литература.

ГЛѢБЪ ИВ. УСПЕНСКИЙ

и

РУССКОТО НАРОДНИЧЕСТВО.

Критическо изслѣдване.

Най-добрия способъ да се запознаемъ съ съвременното състояние на кой и да е отъ европейскитѣ народи, е, безъ съмнѣние, изучаването на неговитѣ велики писатели, — тѣхнитѣ произведения и тѣхния животъ. Ний говоримъ за писателитѣ беллетристи, въ произведенията на които се е отразавалъ като въ огледало цѣлия животъ на народа, защото изучаването, напримѣръ, на писателитѣ технологи, астрономи, юристи и т. п. — на-дали би ни довело до желаемата цѣль: да узнаемъ жигота на народа отъ всички страни въ които той се е появилъ. Ето защо ний, като желаемъ да запознаемъ читателитѣ си съ днешното положение на работитѣ въ Руссия, избрахме за тая цѣль произведенията на Глѣба Ивановича Успенский, единъ отъ най-типичнитѣ и велики пейни писатели.

Тѣй като въ нашата българска литература има твърдѣ малко напълно опредѣлени възгледи и теории за литературата въобще, а художественната въ частностъ, — затова ний, преди да пристѣпимъ къмъ разбора произведенията на Успенский, ще се помѣчимъ до колкото разбираме и за да избѣгнемъ по-нататъшни недоразумѣния, — да отговоримъ на слѣдующий въпросъ, който ще изисни предъ читателя нашето мѣдище на художественнитѣ произведения, именно: Какво иѣщо е съвременний реликъ писателъ, писателъ-беллетристъ? Или този сѣщия въпросъ можемъ да го зададемъ въ друга форма, въ друга редакция: Всичкитѣ стари велики писатели цѣха ли да бѣждѣтъ признати сега за такива, ако тѣ излѣзѣха *днесъ съ своитѣ стари произведения*? Може ли да се очаква сега, въ края на XIX-ий в., щото въ Еуропа да иматъ онова значение, каквото сѣ имали въ свое време классицитѣ, лѣжеклассицитѣ, романтицитѣ и — да кажемъ за примѣръ — Викторъ Хюго и Чарльзъ Диккенсъ, или да иматъ

какво да е значение А. Дюма-рѣге, Ев. Сю и тѣхнитѣ безчисленни подражатели въ всички литератури, съ всикитѣ имъ написани и издадени хиляди томове?

Споредъ мене, тѣзи два въпроса сж въ сжщностъ единъ и сжщъ въпросъ, защото ако сполуча да докажа, че старитѣ автори, или взетитѣ отъ менъ за примѣръ В. Хюго и Ч. Диккенсъ, на-дали би се ползовали сега съ такава популярностъ, на-дали би били такива корифеи въ своитѣ и чужди литератури, каквито сж били преди 30-40 год., а А. Дюма-рѣге и Ев. Сю съвсѣмъ не би имали значение и би се чели сега отъ най-низко стоящитѣ по литературното си образование читатели, а не както на време си отъ цѣлото тогавашно образовано общество,—то съ това азъ вече го вѣйдѣ бихъ показалъ, какъвъ е съвременния великъ беллетристъ, въ що се състои неговата сила, неговото значение, съ една дума, бихъ показалъ, защо е той великъ писателъ?

Тукъ ний ще направимъ още едно отстъпление.

Както е извѣстно, чловѣческиятъ животъ се състои отъ двѣ половини, отъ двѣ начала: неговата душа, неговата психика и отношенията му къмъ цѣлия останалъ свѣтъ; и наопъки, — отъ отношенията на свѣта къмъ него, къмъ неговата психика. Писателитѣ на всички вѣкове и народи, въ сжщностъ разгледватъ въпроситѣ за чловѣческиятъ животъ отъ двѣ точки, отъ двѣ страни, и само отъ двѣ, единствено възможни: 1) отъ вътрѣшната психологическа частъ на чловѣческото азъ и 2) отъ неговитѣ обществени, междучеловѣчески отношения. Да вземемъ примѣри изъ която щѣте литература. Какво е „Едипъ-царь“ отъ Софокла? То е разкриване предъ насъ, читателитѣ, душевното състояние на Едипа при откриванieto на неволния му грѣхъ, — свързката съ майка си; отношението при това на Едипа къмъ околнитѣ му хора, и наопаки, — отношението на околнитѣ хора къмъ него, съ една дума, — междучеловѣческитѣ отношения при такива и опакива общественни, чловѣчески възгледи, изложени въ форма на трагедия отъ драматурга Софокла. Какво нѣщо е Хамлетъ? Измжченъ отъ рефлексия чловѣкъ (душевното състояние на Хамлета) при тия или ония общественни отношения и положения. Какво е Фаустъ? Душевното състояние на единъ отживѣлъ вѣка си уменъ скептикъ; неговата неудовлетворенностъ и пресищание подиръ втората

младостъ; окръжающій го свѣтъ и взаимнитѣ имъ отношенія. — Било би твърдѣ отегчително, ако увеличихме числото на примѣритѣ. Самия читателъ лесно ще провѣри тази очевидна истина, като вземе какво и да е беллетристическо произведение и разгледа: може ли се намѣри въ него нѣщо друго, вѣнъ отъ указанитѣ горѣ двѣ страни въ темитѣ на всички автори.

Могжтъ да ми кажатъ: „Ами отношението на чловѣка къмъ природата и нейнитѣ сили? Ами самата природа, пейзажътъ въ беллетристическитѣ произведения?“

На това може само да се отговори, че отношението на чловѣка къмъ природата и нейнитѣ сили е до толкова умѣстно въ едно художествено произведение, до колкото въ това се изразява чловѣческата душа и чловѣческитѣ отношения. Щомъ въ едно произведение не се забѣлѣзва присѣтствието на чловѣка — неговата душа и неговитѣ отношения къмъ другитѣ хора — това не е вече беллетристическо произведение, а наука — техническа или чиста, — но въ никакъвъ случай не е епосъ, не е лирика. Почти сжщото може да се каже и за пейзажа: ако задъ пейзажа се не виждатъ героитѣ на произведението или самия авторъ, тогава пейзажа се обръща на фотография, на досадително пжтешествие, а това вече не е художествено, беллетристическо възпроизвеждане на природата. Вземете кое и да е описание на природата на кой и да е романописецъ, вникнете въ него и кажете: губите ли вий изъ предъ видъ автора при описанието му природата, забравяте ли вий поне за минута, че той, авторътъ, е тукъ, че ето въ тѣзи и въ тѣзи негови думи се вижда такава черта отъ неговата душа, а въ тѣзи — такъвъ или опакъвъ възгледъ на чловѣческитѣ отношения? Нѣма пейзажъ въ беллетристическо произведение, задъ който вий не би видѣли или автора, или неговитѣ герои, сирѣчь, все пакъ автора, защото неговитѣ герои сж негови чеда, негови произведения. Даже дребнитѣ стихотворни пейзажи само тогава сж хубави, когато покрай хармонията на звуковетѣ въ тѣхъ има и чловѣкъ, — авторътъ и неговата душа, — както ний можемъ видѣ това на примѣръ отъ слѣдующето пейзажно стихотворение на Хайне:

„На сѣверѣ дикомъ
Стоитъ одиноко

На голой вершинѣ сосна.
 И дремлетъ, качаясь,
 И снѣгомъ сыпучимъ
 Одѣта какъ ризой она.
 И снится ей все,
 Что въ пустынѣ далекой,
 Въ томъ краѣ, гдѣ солнца восходъ,
 Одна и грустно
 На утесѣ горячемъ
 Прекрасная пальма растеть.“ *)

Както виждате, тукъ пѣма и поменъ за човѣка, неговата душа и неговитѣ отношения, а между това, когато четешъ това стихотворение, струва ти се да виждашъ, че това не е боръ и палма, а двѣ живи човѣчески същества, които дишатъ, мислятъ и страдаятъ: защото не може да се каже за борътъ, че „дрѣме“ и „сънува“, както не може да се каже за една палма че е печална, тъй като съновидѣнията и тжгата сж атрибути човѣшки и единствено човѣшки — това положение читателятъ може да провѣри въ кое и да е стихотворение, и за това излишно би било да се увеличава и тукъ числото на примѣритѣ. Самата природа е мъртва, и ти ни интересува въ едно художествено произведение само, ако въ това произведение се съглежда човѣка съ всички радости и скърби. Ако ги пѣма, ако това е само природа, то ний ще предпочетемъ да се обърнемъ къмъ науката и ще изучаваме географията, физиката, зоологията и т. н., отколкото да четемъ подобни художествени *сгннения*.

Като установихме тая гледна точка на художественитѣ произведения, които впрочемъ не е измислена отъ насъ, леско е изобщо да се отговори на питанието: Какво въщо е великъ писателъ?

Отъ всичко горѣизложено, само по себе си слѣдва отговора: оня писателъ е великъ, който първо, прониква въ човѣческата душа до най-дълбокитѣ ѝ гънки, описва ѝ нейното съдържание съ всичкитѣ ѝ положителни и отрицателни качества, и второ, който майсторски е схваналъ за

*) На дивия сѣверъ самъ-саменичкъ на голия връхъ стои единъ боръ. И дреме, клатящъ се, и съ дребенъ снѣгъ е покритъ той като съ риза. И при-
 стия му се нему, че въ далечната пустиня, тамъ гдѣто слънцето изгрява, сама
 и печално на горѣщата скала прекрасна палма расте.

насъ, читателитѣ, ония общественни, междучеловѣчески отношения, които той се е заловилъ да ни опише.

Относително първото положение: раскрытието човѣчeskата душа — никога и нийдѣ е нѣмало разногласия; всички сж съгласни, че единъ великъ писателъ трѣбва да вижда душата на героя си и да чете въ нея като въ отворена книга. Относително второто положение — кое е майсторското схващанне на междучеловѣческитѣ отношения? въ различни времена това положение различно се е тълкувало, споредъ развитието, цивилизацията на обществото, въ което се е появило художественното произведение, споредъ ума и познанията на автора, споредъ способността му да разбира епохата си.

Въ нашия вѣкъ, както на всички е извѣстно, има три течения въ областта на творчеството, три художествени школи: 1) така нарѣченитѣ чисти естетици, 2) натуралисти или реалисти-протоколисти и 3) натуралисти — сборници на тенденцията.

Послѣдователитѣ на първата школа, чиститѣ естетици, които твърдятъ, че художеството въ никакъвъ случай не трѣбва да слиза на земята и да се мѣси въ всебидневнитѣ човѣчески дреболии, отъ денъ на денъ се намаляватъ. Въ западна Европа и въ Русия тѣ сж се запазили въ видъ на безжъби старци, и то повече академици, времето на които отдавна е мивало. У насъ тѣ се потаватъ изъ разнитѣ тъмни кюшета на мисълта и съ години „се удрятъ съ рѣцѣ по мършави гърди“. Натуралиститѣ-протоколисти до сега още нѣматъ въ всемирната литература ни единъ виденъ изразителъ-критикъ, като не изключаваме и самия Е. Зола, шефа на школата, който въ своитѣ беллетристически произведения, въпрѣки нееднократнитѣ си увѣрения въ противното, е дълбоко тенденциозенъ. Остава, значи, третата, тенденциозната школа на натуралиститѣ, въ сжщностъ, единствено мислима, единствено сжществующа отъ вѣкове, ако отхвърлимъ външността и помнимъ, че само въ наше време тя е станала „реалистическа“, а по-рано е била класическа и романтическа.

Уви, тенденция отъ тенденция има разлика! За сега азъ не ще говоря за тенденцията на писателитѣ презъ миналитѣ вѣкове. Но и сега, напримѣръ, човѣкъ може безпогрѣшно, пълно сериозно и съчувствено да изобрази душевнитѣ

мжки на една вѣжна госпожа, която не е получила на Коледа сорти де балъ, т. е. да искаже тенденцията, че можетъ безъ друго трѣбва да подариватъ на Коледа на вѣжпитѣ си половини сорти де балъ, та, при това да бжде за читателитѣ си крайно смѣпенъ по тенденцията си, т. е. въ всѣкой случай не великъ писателъ. Сжщата тема може да се развие и така, както я развилъ г. Вазовъ въ „Денница“ безъ надѣжда да се влѣзе въ числото на съвременнитѣ велики писатели, защото безъ да говоримъ за распуванността на повѣстѣта, тенденцията и тона на г. Вазова сж неестественни, фалшиви, съ което впрочемъ се отличаватъ всичкитѣ му раскази, та и всичкитѣ беллетристически произведения на бѣдната ни литература, които по своята архаическа тенденция произвеждатъ на една млада непокѣтната дупа впечатление на пѣщо ископасмо. Впрочемъ, защо ли говоримъ за Вазова и за нашата литература! Въ сжщностъ, до неотколѣшно време и съ твърдѣ малко изключения, въ областѣта на разбираието междучеловѣческитѣ отношения и подлежащото имъ освѣтление, току-рѣчи цѣлата европейска литература, сжщо така е била далечъ отъ истинското разбиране на истинската тенденция, основана на закопитѣ на абсолютната етика. (Страхъ ме е да не смѣсе читателя тенденциозността съ резонерството, което е най-противното пѣщо, щомъ го има въ едно художественно произведение, и служи като доказателство за бездарността на автора).

За да не отекиимъ и тукъ читателя съ много примѣри, ще се повърнемъ къмъ споменатитѣ по-горѣ автори — В. Хюго и Ч. Дикенсъ и ще приведемъ за тѣхъ едно съвременпо мнѣние, мнѣние не на пѣкой си младъ драскачъ, а мнѣние на едипъ отъ най-солиднитѣ стари русски журналы, „Вѣстникъ Европы“, който никога не е бивалъ подозираиъ отъ пѣкого въ какъвъ и да е „измъ“. Ето какво четемъ на страницитѣ 136-137 въ Юлската книжка отъ 1892 г. въ статията „Литературни впечатления“.

„Да вземемъ Дикенса, единъ отъ най-хуманнитѣ писатели на нашето време, единъ отъ най-любимитѣ западни романописци. Демократическитѣ идеи намѣриха отзвукъ въ хуманната велика душа на английския писателъ, но като отдадемъ правото на великодушния му, художественъ талантъ, и на истинския му юморъ, не можемъ да не призна-

емъ, че отношението му къмъ живота е доста неопредѣлено. Въ патетически черти той ни описва самия фактъ на човѣческото нещастие, но не прониква дълбоко въ неговитѣ причини. Нещастieto у него винаги се явява като слѣдствие на пѣкаква си force majeure, като диссонансъ, като ненормално случайно явление въ живота. Той говори за пай-долнитѣ слоеве на обществото, за просяцитѣ, за престѣпницитѣ, учи ни да уважаваме човѣка и въ лица, които повидимому сж отритнати отъ обществото: да ги повърне назадъ, да ги вмѣкне изново въ срѣдата, която ги е отритнала, ето споредъ негово мнѣние, къмъ кое трѣбва да е насочена дѣятелността на едно прогрессирующе общество. Идеалътъ му е — всичкитѣ просяци и престѣпници да станатъ изново „честни работници“. „Но самитѣ основи на съвременния строй — какво нѣщо сж работницитѣ, какво нѣщо сж господаритѣ — си оставатъ незаченнати въ романитѣ на Дикенса. Той е буржуа по миросъзерцанието си, безъ да се гледа на демократизма и пламенното му чувство“.

Както се вижда отъ цитирания откъслектъ, авторътъ не признава, че Дикенсъ е разбиралъ цѣла една половина отъ областта на творчеството: разбиранieto между човѣческитѣ общественни отношения и затова не го признава за съвремененъ великъ писателъ. А ето мнѣнието му за Хюго;

„Или да вземемъ другъ единъ демократически писателъ — Викторъ Хюго. Какво представляватъ неговитѣ „Клѣтници“ (les Misérables). Тая Фонтина, оставена отъ съблазнителя си, станала проститутка; парижскитѣ крадци и гамени; Жанъ Валжанъ, побѣгналъ единъ затворникъ съ добродѣлитѣ на странствующъ рицаръ; крадцитѣ, престѣпницитѣ, отритнатитѣ отъ обществото проститутки, притиснати отъ тѣжката рѣка на държавата въ интереса на самосъхранението, Хюго ги взема подъ своя закрила, като ги показва въ отритнатитѣ членове на обществата хора нещастни, онеправдани и страдающа, невиновни въ това, че сж станали негови врагове: вината е въ самото общество. Но както и да е, вий не можете да се отгървете отъ впечатлението, че и Фонтина и Жанъ-Валжанъ и цѣлата дълга върволица на изображенитѣ у Хюго лица, за която цѣма мѣсто въ живота, които загиватъ исхвърлени изъ държавния корабъ, представляватъ все пакъ прискърбни, макаръ и обикновени изключения: това

не е съвременното ни общество—това сж отделни лица, които не сж намирли въ него мѣсто за себе си. Това не е физиология, а патология на обществото“.

Ето ви почти пълнѣн отговоръ на питанieto въ първата страница.

Все пакъ, както виждате, тѣзи два автора, макаръ и да ни изображаватъ напълно правдиво едната половина на задачата си—душевнитѣ проявления на разнитѣ Валжановци и Коперфилдовци, по другата—человѣческитѣ и общественитѣ отношения, тѣ не сж били въ сила да разбератъ и да ги представятъ както трѣбва. Ето защо, тѣ сж, макаръ и общепризнати, по не напълно велики писатели. Всѣко нѣщо споредъ времето си! Диккенсъ и Хюго сж велики не за нашата епоха, тѣ сж цѣлни по своя „дълбокъ юморъ“, „по пламенното си чувство“, важни като исторически материалъ на миналото, а не като изразители на съвременността, на днешното английско и французско общество, на неговитѣ идеали и тенденции. И само по неразвитостта на нашитѣ преводачи и отсъствието на вкусъ у публиката може да се обясни защо Хюго и Сю (!) се превеждатъ у насъ почти всѣка година, а нѣма и до сега преведенъ нито единъ съвремененъ романъ отъ Зола, Доде, Твенъ, Еллиотъ, Бернсонъ, Галдосъ, Де-Амичисъ, Щедринъ, Оржешко и толкова малко, почти нищо, не е приведено отъ Успенски, който по знанието на човѣшката душа, по дълбокото си разбиране на обществото и хората, завзема въ руската литература не по-долно мѣсто отъ онова на който да е отъ съвременнитѣ европейски тенденциозни писатели.

II.

— „Защо е толкова важна тенденцията въ едно литературно произведение? Коя е истинската, основана на законитѣ на съвременната абсолютна етика, тенденция?“

Защото, освѣнъ расказа за човѣка и за неговитѣ дѣла, намъ ни е важно още да знаемъ и отношението му къмъ разказаното; защото това е присѣще на човѣческата натура; защото най сетнѣ—както и по горѣ казахме,—голѣмото число писатели, тия „солъ земли“ сж били винаги и въ всички времена тенденциозни. Въ съчиненията си, тѣ всички направо или косвено, винаги и навсѣкадѣ сж имали една главна,

ако ли не единствена цѣль: облагородяванието на чловѣка, душата му, и подобрѣнието на живота му.

Въпроса е: какъ сж разбѣрали тѣ това? Въ различни времена пжтицата къмъ подобрението на чловѣчеството сж бивали различно разбираани отъ писателитѣ. Когато напри-мѣръ Хомеръ е въспѣвалъ подвизитѣ на своитѣ герои и предавалъ на позоръ и поругание негодниците, той безъ съмнѣние е ималъ предъ видъ, че читателитѣ му слушатели, потомството, ще взиматъ примѣръ отъ героитѣ и ще гледатъ съ отврѣщение на негодниците. Ювеналъ съ сатиритѣ си навѣрно е предполагалъ, че свѣта ще се оправи, ако не сжществуваха ония пороци, които той е бичувалъ. Сервантесъ е пакаралъ безподобния си Довъ-Кихота да претърпи всевъзможни приключения за да спаси съотечественницитѣ си отъ пагубната страсть, отъ рицарскитѣ фантазии и четевнето рицарски романи, а рицарскитѣ романи отъ своя страна сж се писвали отъ авторитѣ имъ съ цѣль да направятъ своитѣ испанци по-рицарствени. Трѣбва ли да споменуваме Данте, хуманиститѣ, Милтона, Шекспира, енциклопедиститѣ, Шиллера, Гете, Гоголя, Хейне и нашия Ботевъ? Що ли говоримъ за корифеитѣ! Нека ни посочатъ поне единъ десетостъпенепъ писателъ отъ боя и да е литература, който поне въ едно свое произведение да не е тенденциозенъ, който съзнателно да казва, че злото стои по горѣ отъ доброто; че свипципата, глупостъта, жестокостъта, страхливостъта, подлостъта и предателството, стоятъ по-горѣ отъ ума, доблѣстъта, честностьта и самопожертвуванието? У всички народи, винаги и въ всички вѣкове, цѣльта на писателитѣ е била—да помогнатъ споредъ силитѣ си на чловѣчеството за подобрѣнието и усъвършенствуванieto му, до колкото той, писателя, разбира интереситѣ на хората, интереситѣ на цѣлото чловѣчество.*)

За жалость, истинското разбиране на пжтицата, които водятъ къмъ подобрѣнието на чловѣчеството злѣ сж се разбирали до наше време почти отъ всички писатели. Като четс човѣкъ писателитѣ на древностьта и като отдаде длъжното на

*) Думата ми е за истинскитѣ писатели, дѣца на вѣка си, които искрено и честно гледатъ на своята задача, а не за ония, които иматъ уши и не чуятъ които дѣвчатъ отдавна предъвканото, които приличатъ на единъ видъ мастодонъ; или за ония продажни творения, които по нѣкога сж унижавали художеството до най отирагителнитѣ предѣли на лакейничеството, подлизурството. За щастие на чловѣчеството и за негова похвала, писателитѣ отъ тоя видъ сж забравени въ миналото, а презирани въ настоящето.

тѣхната мѣдростъ и талантъ, вижда, че тѣ сѣ за насъ съ-
всѣмъ чужди, вижда, до колко сѣ тѣ далечъ отъ съвремен-
ното разбиране на нѣщата. Всички тия роби, които тѣ ги
смѣтатъ за необходима принадлежностъ на живота си; тия
жестокости, които тѣ даже незабѣлѣзватъ; престѣпленията по
пашитѣ повѣстия, които тѣ смѣтатъ за доблѣсти; всеобщо-при-
знатитѣ пороци въ наше време, които минаватъ предъ тѣх-
нитѣ очи, безъ да ги виждатъ, като ги смѣтатъ за напълно
естественни явления—всичко това и множество други нѣща
въ нашитѣ очи никога не ще турятъ древния писателъ на
еднако мѣсто съ съвременния ни писателъ, ако ще би древ-
ния писателъ и да стои по-горѣ по таланта си отъ съвре-
менния ни неговъ събратъ (Всичко това се отнася, разбира
се, къмъ насъ, обикновеннитѣ читатели, а не къмъ специа-
листитѣ, които смѣтатъ една тухла съ клинообразни ниневий-
ски надписи по съща отъ цѣлата съвременна литература).

Азъ пакъ не ще отекчавамъ читателя съ изброяванието на
кривитѣ разбираиия, съ твърдѣ малко изключениа, на пѣ-
тищата за достигнатието на чловѣческитѣ идеали, както ги
разбиратъ сегѣ писателитѣ въ края на XIX в. Азъ ще на-
помнимъ само по-горѣ приведената цитата отъ „В. Европы“
за неразбираието на тѣзи работи отъ вчерашнитѣ, така да
кажемъ, корифеи на европейската литература — В. Хюго и
Ч. Диккенсъ.

Твърдѣ дѣго би било да се спираме надъ пълното объ-
снение на това явление, макаръ главната му причина и да
е очевидна: стихийността, малосъзнателността на живота
въ миналитѣ вѣкове, даже въ лицето на най добритѣ хора.
Недостатъчното издирване и обработване законитѣ на об-
щжитието, между-чловѣческитѣ отношения, сѣ били най-
сжщественна причина за неуспѣванието на абсолютната
етика, макаръ тя и да е била призната за ръководяще на-
чало въ живота на нѣкои отъ по-добритѣ хора. Даже пай-
виднитѣ моралистически учения на миналото—християнството,
съ всеобщото си братство и принципътъ на Великата Револу-
ция, съ своя Разумъ, Свобода, Равенство, и Братство, не сѣ
постигнали желаемата си цѣль—подобрънието на хората и
тѣхнитѣ отношения, макаръ безъ съмнѣние, ний най малко
ще идемъ да оспоряваме великото имъ хуманизираще вли-
яние. Относителната безразумностъ тукъ трѣбва да се обясни

именно съ горѣспоменатото съображение върху стихийността и непзанието законитѣ на живота у всички минали поколѣния.

Благодарение на вѣчното напредване на чловѣчеството по пътя на знанието и прогреса, — памѣто старитѣ пѣтица къмъ подобрънieto сж се появили по-позви, които, както може да се вѣрва, сж казали послѣдната си дума въ таа областъ, защото ни едно предиудще учение не е обгръщало така широко и всестранно чловѣческия животъ, ни едно не е вниквало така дълбоко, въоражено съ всички съвременни знания, въ сжщността на хорскитѣ отношения, въ тѣхнитѣ души, както съвременнитѣ учения, които сжщо иматъ предъ видъ абсолютната етика, както моралистическитѣ учения на миналитѣ вѣкове. Тия учения сж отъ една страна социализмътъ — като слѣдствие на цѣлата съвременна европейска мисль, а отъ друга страна — народничеството, като продуктъ на руското чувство, което като всѣко истинско чувство, води къмъ сжщата цѣль както и висшия, истинския разумъ.

Върху социализма толкова се е писало на страницитѣ на „День“, щото азъ не ще повтарямъ онова, което отдавна е познато на читателитѣ на това списание. За това ще се помжча да изложа на кратко учението на народничеството, и то така, както може да се разумѣе отъ произведенията на най видния му представител Глѣба Успенски. Отъ това изложение, се надѣвамъ, читателътъ ще види, че истинското народничество, не стои въ никакъвъ конфликтъ, ни въ най-малко противорѣчие съ истинския социализмъ, както не на рѣдко се чува това за съжаление отъ хора, които иначе заслужаватъ всѣкакво уважение*).

III

Споредъ русската терминология „народнически писател“ и „народенъ писател“ не сж едно и сжщо нѣщо. Всичкитѣ писатели, да рѣчемъ въ Франция, принадлежатъ къмъ фран-

* Глѣбъ Успенский е, безъ съмѣние, най-симпатичний отъ рускитѣ писатели-народници. Важнитѣ литературни и обществени въпроси, които нашия сътрудникъ повдига въ тази, и, както ще видятъ читателитѣ ни, въ слѣдующитѣ си статии, надѣваме се, ще бждатъ отъ не малкъ интересъ, въврѣки явното желание на автора да искара мирозърцанието на Успенский като напълно съвпадающе съ учението на съвременния социализмъ. Това произлиза, струва ни се, отъ особенитѣ исторически възгледи на автора. Впрочемъ, ний ще имаме случай да поговоримъ върху тѣзи въпроси.

цуска народност и поради това, всички тѣ сж народни писатели, но ни единъ французски писателъ, па даже и най популарния отъ тѣхъ между народа — Берапже, не може да се нарѣче народнически писателъ: на руски той би трѣбвало да се нарѣче народенъ, просто народенъ, но въ никакъвъ случай не народнически*).

Това подраздѣление на поиятията се е появило въ сила на слѣдуюцето историческо развитие на поиятията народъ и народни интереси.

Въ всички стари европейски държави, отъ вѣкове сж сжществували и сжществуватъ съсловия: едно привилегировано меншинство, което се ползува съ всички блага на цивилизацията и просвѣщението; другото — болшинството, безправно, невѣжественно, което цѣлия си животъ прекарва въ непрекъсната, тежка физическа работа, съ плодоветѣ на която тѣ изобилне се ползува честитото меншинство. Европейскитѣ писатели отъ предидущитѣ епохи, сж принадлежали къмъ привилегированото меншинство. Ако нѣкои отъ тѣхъ и да сж принадлежали по произхождението си къмъ болшинството, народътъ, то единъжъ стапали писатели, отдѣляли сж се отъ срѣдата си, влизали сж въ редоветѣ на меншинството; и макаръ нѣкои отъ тѣхъ и да не сж отричали произхождението си, все пакъ сж живѣли съ живота на меншинството и съ интереситѣ му. Отъ това общо правило има нѣколко пезначителни изключения, като напримѣръ: Шевченко, Берне, Колцовъ, Кардучи, които, както е извѣстно, потвърждаватъ само правилото, при това, не трѣбва да забравяме, че съ една лѣстовица лѣто не става, че най-сетнѣ, даже тия изключителни явления не палъпо подхождатъ подъ съвременното русско поиятие за народничеството, за което по-долу ще се говори.

Всичко горѣказано може да се приложи и къмъ рускиитѣ писатели отъ предидущитѣ епохи.

Нийдѣ дѣлението на болшинство и меншинство, нийдѣ неравномѣрността на распредѣлението земнитѣ блага, не е бивало до послѣдне време толкова силно разграпичено, както е било това въ Руссия. Не трѣбва да забравяме, че до 1862 година въ Руссия е сжществувало робство, робство

*) Върху това се е говорило въ българския печатъ въ сказката на учителя Б—зова, напечатана въ „Балканска Зора“.

не както нашето, подъ турското иго, не както въ Съединенитѣ Штати, гдѣто робитѣ сж били негритѣ, по русското крѣпостно право, когато $\frac{9}{10}$ отъ руския народъ сж били робове у $\frac{1}{10}$ отъ сжщия народъ, когато болшинството е било абсолютно безправно, когато имуществата на селенитѣ, тѣхпата честъ, и самия имъ животъ сж били подъ безконтролната власть на помѣщичитѣ, сжщо русси, владѣтели на крѣпостнитѣ.

Въ началото на това столѣтие, крѣпостничеството е възмушавало всичкитѣ честни хора въ Руссия. Най-добритѣ и синове, като декабриститѣ, така нарѣченитѣ хора отъ четиредесеттѣхъ години (поколѣнието на Бѣлипски и Тургенева) и др. сж прѣснали не малко животъ и сила, за да избавятъ отечеството си отъ игото на тая позорна наредба. Но само слѣдъ Кримската война, слѣдъ като крѣпостническа Руссия излѣзле нестѣоятелна, въ стѣлжковението си съ свободна Европа, — усилията на поборницитѣ на емансипацията бидоха увѣичани съ сполука: крѣпостнитѣ пай-сетпѣ бѣха освободепи.

Като се спираме съ истинско уважение предъ благороднитѣ усилия на писателитѣ-емансипатори, като виждаме огромността на услугитѣ принесени на своето отечество, за прогресса на което тѣ толкова сж се помѣчили, ний все пакъ сме длѣжни да помнимъ, че ако се попригледа чѣловѣкъ въ произведенията на тия писатели, напримѣръ на И. С. Тургенева, особено въ произведенията му излѣзли до и въ времето на освобождението, ще види, че тѣ сж поборници само на емансипацията на селенитѣ, само на освобождението имъ отъ крѣпостната имъ зависимостъ и.... нищо повече. „Но самитѣ основи на съвременния строй — какво нѣщо е селенинъ и какво нѣщо господарь, — си оставатъ незачекнати.... въ темитѣ на старитѣ писатели“, ще рѣчемъ пий, съ думитѣ на горѣцитирания авторъ. Съ други думи, като се повърнемъ къмъ въпроса за терминологията — тия писатели сж били народни русски писатели както Диккенсъ и В. Хюго сж народни, единия английски, другия французски писатели. Но тѣ сж „буржуа“ (или лендлорди, както Тургеневъ) по миросъзерцанието си, безъ да се гледа на тѣхния демократизмъ и пламенно чувство. Безъ едно коренно разбиране на общественитѣ и междучеловѣческитѣ отношения — „все ще плаче человѣкъ“.

Ето защо успѣхътъ на освобождението на селенитѣ е билъ далечъ изпъленъ. Макарь селенитѣ и да сж били освобождени, като сж имъ дали и земятъ, на които сж живѣяли и които до пейдѣ сж били обработвани отъ тѣхъ, по дѣловетѣ сж били толкова недостатъчни, толкова дапъци сж били паложени на тѣхъ — държавни, искипни (за полза на владѣтелитѣ-помѣщици) и др., — щото коситѣ *свободни* земледѣлци, повитѣ *землевладѣлци* си останаха, както и въ време на крѣпостническото право, съ предипната си сиромашия и вѣчнитѣ ѣ съпѣтници — мѣчителния трудъ и дълбоко невѣжество.

Въ това именно време гждѣ края на шестдесетитѣ и въ началото на седемдесетитѣ години, на помощ на онеправдани, невѣжественния, вѣщастния русски народъ се появили гародницитѣ.

На кратко, програмата на ленчи гародници, отъ всички направления, може да се формулира така: *никога, никакво участие не е мислимо на земята, ако при това сжществуватъ двѣ половини на обществото — отъ една страна привилегированността, богатството и образованността; а отъ друга — безправие, сиромашията и невѣжеството. Ни единъ честенъ челоуѣкъ, къмъ която положина отъ обществото и да принадлежи той по происхождението си, не може, не трѣбва, не смѣе да остава въ богатата, учена и привилегирована сръда, до като сжествува сиромашката, безправната, и невѣжественната сръда, съ потѣтъ и крѣвта на която се поддържа и се храни цялото общество. За единъ честенъ челоуѣкъ само въ тая онеправдана и отъ бога и отъ хората сръда е мѣстото, тамъ той трѣбва да живѣе, трѣбва да се слѣе съ тая сръда, трѣбва да ѣ придаде всичкитѣ си знания, всичкитѣ си сили.*

— „Да му предаде силитѣ, знанието си.... да се слѣе съ народа.... Какво се постига съ това?....“ отъ само себе си се пораждатъ при това питанията.

Едни отъ гародницитѣ, които иматъ за водителъ Графътъ Л. Н. Толстой, отговарятъ, че само по тоя начинъ се постига *личното участие*: само тогава челоуѣкъ може да каже за себе си, може да осѣти, че е доволенъ отъ себе си и отъ околния свѣтъ, когато живѣе въ село, помежду селенитѣ, прекарва времето си като тѣхъ, храни се съ какъ

вото тѣ се хранятъ, носи тѣхно облѣкло и обработка земята както всички селени. — Както е извѣсто самия графъ, както и всички негови, въ послѣдно време не малко на брой, послѣдователи, тѣй парѣчепитѣ толстовци, така и постъпватъ: живѣятъ изъ селата, основаватъ нови колонии и мжчатъ се да живѣятъ селски животъ. Идеалътъ на челоѣчеството, по мнѣнието на Л. Толстой, е именно тоя земедеѣчески, първобитенъ, патриархаленъ животъ, безъ послѣдующитѣ осложнения, безъ различнитѣ паразитни центрове, каквито сѣ съвременнитѣ градове, на даже и безъ различнитѣ съвременни „така парѣчени науки“, понеже всичко, което вече знае народа, е напълно достатъчно за челоѣческия земенъ животъ. Не напразно графътъ толкова напада всичкитѣ съвременни знания, на които той гледа съвсѣмъ отрицателно, като ги нарича не другоиче, а „ужъ науки“. Трѣбва да пригтуримъ, че тая фракция отъ народничеството е осложнена още съ печувано по неѣпността си добавочно учение, съ така парѣченото „непротивяние на злото“, което пий въ тая статия не ще разгледаме, тѣй като читателя само отъ казването на учението до пѣйдѣ се сѣща за неговата смѣцность.

Другата фракция народници, за представител на която може да служи Н. Н. Златовратский, запазва напълно програмата на народницитѣ, — живота и сливането съ народа, — по по испорѣдваемия си идеалъ на бѣдѣцето, приближава се къмъ вѣрванията на старитѣ московски славянофили: община, мѣръ, та и православие, та даже н... самодѣржавие. Безъ да отричатъ фактътъ за сиромашията и неѣбжеството на народа, тѣ едва ли не искатъ да кажатъ, едва ли не измиратъ, че така и трѣбва да бѣде, че това положение на работитѣ на дали не е едно отъ най-добритѣ на свѣта, защото селото, селенина, по живота си, правствеността си, по своята земленва, общинска и семейна наредба, — съ една дума, — по свонитѣ „устои“, стоятъ безкрайно по-горѣ отъ града и цивилизованото общество. Даже нещастнето на селенина е пѣщо възвишено, желателно, по току тѣй единъ отъ геронитѣ на Златовратски на питанието: какво трѣбва да прави челоѣкъ, за да живѣе истински челоѣчески животъ? отговаря, че трѣбва да бѣде *нещастенъ*. Тая мисль е очевидно докараното до абсурдъ учение. Не

всички сж тѣ толкова крайни въ сзонтѣ гледания на цѣлѣта въ живота, като Башкиревъ (героя, който дава свѣта да бжде човѣкъ нещастенъ), макаръ че старото славнофилско учение за съвършенството на руския народъ и за наредбитѣ му се исповѣдва отъ всички тѣхъ безъ исключение. Цѣлото общество трѣбва да бжде паредено по образа на старата селска община,—въ това се състои, по тѣхно мнѣние, задачата на истинския народникъ и въ това, по мое мнѣние, се различаватъ тѣ отъ толстовцитѣ, които отиватъ въ селата, *за да се спасяватъ*, безъ да искатъ пѣщо отпово да нареждатъ, безъ да желаятъ да учатъ ученичѣ — рускичѣ мужици.

Остава най-послѣ третията фракция, която ний ще си позволимъ да нарѣчемъ истинска народническа фракция, която като запазва напълно основата на народничеството, исповѣдва при това, че руския народъ, както и всички народи по свѣта, е безсѣзнателна стихийна сила, и като всѣка подобна сила, не заслужва нито укоръ, за лошитѣ си качества, които ги има доста, нито похвала за добритѣ, които сжщо не сж малко у нея. Задачата на интеллегенцията при сливанието ѝ съ народа се състои не въ опростяване, не въ възхищение и благоговѣние предъ добритѣ качества на народния животъ, още повече, не въ непротивяние на злото, а въ вмѣкванието въ народния животъ съзнание, въ борбата съ невѣжеството, грубостта на нравитѣ и хищническитѣ инстинкти на массата; като се живѣе съ народа трѣбва да се помни науката и мировитѣ идеали, въ името на които трѣбва да се бори човѣкъ, като се запазватъ въ народа добритѣ черти, които вече има въ него и които трѣбва да се изяснятъ и осмислятъ отъ колективната мисль на западнитѣ народи, които съ такава мъжа сж достигнали опита и знанието си. Само когато ний излѣземъ въоружени съ знанията и опита на западнитѣ народи, само тогава ще постигнемъ справедливи общественни наредби, щастие за всички, а не за меншенството само. Идеалитѣ на човѣчеството не сж въ сегашното му съществуване, още повече не сж въ миналото; неговитѣ идеали сж въ бждщето, тѣ сж напредъ; тѣ ще се постигнатъ тогава, когато излѣземъ напълно въоружени противъ съзнателнитѣ и безсѣзнателни врагове отъ меншинството — чоконтѣ и привилегированитѣ, чи-

повницитѣ и паразититѣ, и пай-сетиѣ, противъ единъ отъ пай-злитѣ му съвременни врагове: буржуата и капитала!

Ето какъ говорятъ истинскитѣ народници, ето какъ говори Глѣбъ Успенски, къмъ разгледването съчиненията на когото сега ще пристѣпимъ.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

Социалистически писма изъ странство.

Писмо отъ Парижъ.

Работническа Франция преживѣва единъ великъ моментъ на политическото си събужданіе. *Гревата въ Кармо* пренесена въ защита на работническитѣ политически интереси предизвика размърдване на цѣлата французска работническа масса. Напълно сж справедливи думитѣ на единъ отъ отличнитѣ защитници на работническия класъ въ Франция Дюкъ-Керси, произнесени на едно публично събрание въ Кармо: „Ползата пренесена на социалистическото дѣло отъ гревата, която вий предприехте е равпосилна съ десетъ-годишна мирна пропаганда“.

Гревата въ Кармо, въ отличие отъ многобройнитѣ греви, които ежедневно ставатъ въ Франция, има *политически* характеръ. Греви съ политически характеръ до сега имаме малко, много малко: двѣ въ Белгия, едната презъ 1886 и другата, общата грева на въглекопачитѣ въ бассейна на Шарльроа презъ 1891 г. за добиваніе всеобщо гласоподаваніе, и трети по редъ е гревата въ Кармо, пренесена въ защита на всеобщото гласоподаваніе, изнасилено отъ компанията на минитѣ. Економическата борба между труда и капитала въ дадения случай се пренася на политическата арена. Сжщитѣ срѣдства, които работницитѣ употребяваха въ економическата борба, сжщата преданпостъ, съ която тѣ защитаваха своитѣ непосредствени материални интереси: увеличението на надницата, ограничението на работния день, тѣ посвѣтиха и въ защитата на политическитѣ си интереси. Това е една гигантска крачка на напредъ къмъ завоеванието на

държавната власт и разрѣшаванieto на социалния въпросъ. Не ще никакво съмнѣние, че борбата, която водяха сега работниците въ Кармо, бѣше предшествована отъ една силна дѣятелностъ за тѣхното организиране на чисто економическа почва. Работникътъ е, преди всичко, единъ *непосрѣдственъ* чловѣкъ, който, благодарение на своето упаднало положение, лесно не може да разбере значението на политическата борба, която за него се явява като пѣщо отвлечено; той гледа на свѣта отъ близо, на неговата психика сж достъпни само най-конкретнитѣ явления, а това се нарича непосредственостъ. Всѣкой лесно може да си представи кои сж най-непосрѣдственитѣ явления въ живота на единъ работникъ: надницата, голѣмината на работния день, лопитѣ условия на труда. Освѣтленъ върху своето економическо положение, у работника се явява естественното желание да го подобри; затова трѣбва да му се покаже пътя. Постепенно той добива единъ редъ приобретения, получава отстъпки отъ своитѣ патрони-господари (намаляване работния день, увеличаване платата), за постиганieto на които употребява могѣщото оръжие — *greve* . Тази економическа борба приготвя работниците за политическата. Последниятъ е срѣдството, което работническия класъ може да употребѣи сполучливо, само слѣдъ като той представлява една организирана сила. Економическата борба е азбуката за възпитанието на работниците като борци. Тя първа развива солидарността по между имъ и пейното развитие естествено докарва пуждата отъ политическата борба. Распрѣснати работници лесно падатъ подъ влиянието на своитѣ патрони, а съединени тѣ скоро дохождатъ до разбиранieto на взаимнитѣ си интереси. Успѣхътъ на работническия класъ въ Франция на последнитѣ избори се дължи отчасти на силното синдикално движение (самото съществуване на което бѣше единъ актъ на опозиция), което, като отстрани влиянието на капиталиститѣ, стѣдаде почва за широка социалистическа дѣятелностъ.

На тѣзи мисли ни наведоха последнитѣ събития въ Кармо. Работниците, които най-напредъ се намѣрваха подъ политическото влияние на компанията, слѣдъ учредяването на синдикална камара въ Кармо, постепенно се освобождаваха отъ натиска на патронитѣ и синдикалната камара отъ едно учреждение, което въ началото нѣмаше политически харак-

теръ, се превърна на цѣлъ агитационенъ клубъ. Знайно е въобще, че всѣкога по-събудената частъ отъ работниците излѣзва на чело на подобни предприятия, тѣ биватъ избирани въ пастоятелството на синдикалнитѣ камари и благодарение на своето положение като водители, тѣ могатъ безпрепятствено да въздѣйствуватъ на останалитѣ работници....

Значението на гревата въ Кармо се заключава най-главно въ това, че благодарение на своя особенъ характеръ, именно политическия, тя послужи като сигналъ на силно движение по всичкитѣ центрове, гдѣто съществуватъ организирани работници. Единъ вѣстъръ се понесе по цѣла Франция: „Правата на нашитѣ другари работници сж изнасилени, да имъ помогнемъ.“ Благодарение солидарността на своитѣ братя, работниците въ Кармо бидоха подкрѣпени и по този начинъ тѣ можаха да издържатъ три-мѣсечната мизерия. Отъ всѣгадѣ изъ работническа Франция и Европа се притекоха на помощъ на достойнитѣ 3000 работника въ Кармо, които героически защитиваха общото дѣло. Насилието, което направи компанията, бѣше насочено къмъ всичкитѣ работници въ Франция, защото нигдѣ работниците не можаха да бждатъ гарантирани, че тѣхнитѣ патрони нѣма да постѣпятъ съ тѣхъ по сжщия начинъ. Ето защо цѣлия работнически класъ бѣше ангажиранъ въ тази борба. Депутатитѣ-социалисти: Лафаргъ, Тиврие, Феруль, Кутюрие, Дюме, Боденъ, на часа се намѣриха въ мѣстото на произшествието, разпрѣснаха се по всичкитѣ крайща на Франция и разнесоха повината, която правителственитѣ вѣстници бѣха предали лъжливо. Тѣ организираха събрания, събираха помощи и морално и материално даваха необходимитѣ подкрѣпления на работниците въ Кармо. Намѣтни сж послѣднитѣ три мѣсеца за пролетариата въ Франция, който за пръвъ пѣтъ видѣ отъ опитъ, какво влияние може той да укаже върху политическия ходъ на събитията. Бѣхме свидѣтели на едно исползаване на управляющитѣ класове въ Франция, което се прояви подъ двѣ форми: една частъ отъ депутатитѣ, републиканцитѣ и радикалитѣ, повечето отъ които сж избрани отъ работнически центрове, открито въ прессата и по послѣ въ камарата взеха страната на работниците; къмъ тѣхъ се присѣдихи и една частъ отъ умѣреннитѣ республиканци, другата частъ отъ умѣреннитѣ, тѣзи които въ камарата съставляватъ сж-

щинския центръ, на чело съ двата архибуржуазни вѣстника *Le Temps* и *Journal des débats*, въ съюзъ съ дѣсницата — монархиститѣ, се обявиха открито противъ работниците и съвѣтваха въ печата правителството да вземе енергически мѣрки за прекращаване на гревата. Поведението на радикалитѣ се опредѣли отъ приближающитѣ се парламентски избори (слѣдъ 10 мѣсеца), на които тѣ се надѣятъ много и затова излизатъ като защитници на работниците. Тѣ подготвиха почва за бѣдѣще. Центрътъ, който представлява дребната и крупната буржуазия и селенитѣ, дѣйствува напълно въ смисълъ на своя класъ. Министерството, което всѣка минута бѣше изложено на два рода атаки, намѣрваше се въ едно недоумѣние. Предъ страхътъ на една криза, въ която министритѣ ще истърватъ портофелитѣ си, тѣ не се рѣшаваха да подкрѣпятъ работниците, макаръ и законътъ да имъ диктуваше това, сѣщо не се рѣшаваха въ началото да препятствуватъ и на работниците. Обаче, когато работниците за защита на основния законъ, — сеободното всеобщо гласоподаване, изнасилено отъ компанията, — показаха явно, че сѣ готови за рѣшителна борба, правителството, въ името на порядъка, се обяви противъ духа на французската конституция и испрогоди войска въ Кармо, и съ това то стана съучастникъ въ престѣпленето.

Въ края на XIX в. ний сме свидѣтели на велики политически парадокси. Буржуазията не само не е способна да защитава законитѣ, които гарантираха нейното економическо господство, то даже се обявява и противъ тѣхъ. Работническия класъ именно се явява защитникъ на тѣзи закони. Това голѣмо противорѣчие въ дѣятелността на буржуазията свидетелствува за нейното безсилие и близкото ѣ банкрутство. Буржуазията сама създаде тѣзи закони, сама ги и нарушава, когато тѣ сѣ въ противорѣчие съ нейното съществуване, т. е. когато работническия класъ дошълъ до извѣстна стѣпень на политическото си съзнание, възползува се отъ всичкитѣ съществуващи сръдства за своето освобождение. Обществениятъ миѣние въ Франция, или по-добрѣ общественитѣ миѣния въ Франция, по отношение къмъ гревата бѣха различни, даже въ сръдата на самитѣ капиталисти. Една голѣма частъ фабриканти на югъ въ департаментитѣ Тарнъ (въ който се намѣрва Кармо), Херолдъ (Монпелье), Бушъ де Ронъ (Мар-

сейлъ), които купуваха въглища отъ компанията въ Кармо, съ обявяването на гревата претърпяха голѣми загуби. Тѣ бидоха принудени да доставятъ въглища изъ Англия. Отъ друга страна, като виждаха че работниците постоянно вѣдватъ, а до като не се даде удовлетворение на тѣхъ, нѣма да почнатъ работа, помъчиха се да въздѣйствуватъ на правителството, да употреби влиянието си предъ компанията за приеманieto работническитѣ искания. Правителството, обаче, погледна на този въпросъ не водимо отъ непосредственитѣ интереси на нѣколко капиталисти на югъ, а водимо отъ интереситѣ за съществуването на всичкитѣ французски капиталисти, на цѣлата френска буржуазия. Такава постановка на въпроса отъ страна на правителството бѣше напълно понятна, то виждаше по-далечъ отъ капиталиститѣ на южна Франция. Да удовлетвори работниците, ще рече — да признае безсилието на буржуазна Франция и своето безсилie. Правителството гледаше на въпроса философски, пъкъ южанитѣ сж непосредственъ народъ и погледнаха на него материалистически.

Гревата въ Кармо бѣше една свѣткавица всрѣдъ дълбока тъмна нощъ, която освѣти положението на политическа Франция. Споветѣ лжи освѣтиха цѣлъ редъ събития и при тѣхната свѣтлина безпогрѣшно гледаме отношенията на всичкитѣ политически партии въ Франция и расположението на неприятелския лагеръ. Въ послѣдующитѣ редове пий ще изложимъ зараждаието и развитието на гревата въ Кармо, за която по-горѣ дадохме общи сжждения.

На 4 Августъ директорътъ на въглекопачната компания въ Кармо повиква работника Калвиняка и му заявява, че той е уволненъ. Директора е представилъ като предлогъ за уволнението му, 5-тѣ неоправдани отсъствия, отъ 28 Юлий до 2 Августъ. На това директорско заявление Калвинякъ представилъ свидѣтелство отъ доктора на Компанията Ревелла, че той е отсъствувалъ по болѣсть. Обаче доктора Хюмбло не взема подъ внимание медицинското свидѣтелство и задържа своето постановление. Както въ първия тѣй и въ втория случай, директора Хюмбло, който е простъ чиновникъ въ ком-

панията, е действувалъ по висше външно, а именно по заповѣдта на Баронъ Рей, управителъ и главенъ акционеръ на компанията.

Калвиниякъ е отсъствувалъ по болѣсть, той въ нищо не е нарушилъ правилника, и компанията е имала ни най малко законно право да го изключата. Презъ всичкото си непребивание въ минитѣ, Калвиниякъ е ималъ само едно и половина неоправдани отсъствия на 3-ий и до обѣда на 4 Августъ. Обаче за едно и половина неоправдани отсъствия компанията имала право да го испъди, а съгласно правилника да му наложи 1 левъ и 50 ст. шрафъ. Само когато отсъствията сж отъ 5 на горѣ, и то твърдѣ рѣдко, компанията може да изключва. Освѣтъ това Калвиниякъ е билъ единъ примѣренъ работникъ, отъ дѣтнество той служи въ подземнитѣ галерии. Нещастния му баща е загиналъ отъ една минна експлозия на служба въ същата компания. Въ таквъ случай, какви съображения е имала компанията при испъждането на Калвиниякъ? Ний ще дадемъ въреть отговоръ слѣдъ като видимъ въ какви отношения се намѣрва Калвиниякъ къмъ компанията. Преди всичко отговаряме, че той бѣше за нея единъ много опасенъ врагъ. Калвиниякъ е преди всичко социалистъ. Неговата енергична дѣятелностъ между своитѣ другари имаше за резултати събития, които съвсѣмъ бѣха въ противорѣчие съ интереситѣ на компанията. Пропагандистъ и агитаторъ, предавъ на работническата партия, къмъ която принадлежи, любящъ и любимъ отъ своитѣ събратия работници, въ продължение на 8 години той направи много въщо. Ако, като дѣтитель, той имаше подобнитѣ си въ повечето работнически центрове, образованието на боевата работническа армия бѣше отколя дѣло свършено. Социалиститѣ трѣба да жалѣятъ, че рѣдки сж подобни цѣлни натури, които така присърдце взематъ дѣлото на своя класъ и сливатъ своето същество съ идеята, която защитаватъ. Схваналъ тази благодатна идея — социализмътъ, който ще донесе цѣръ на всички злини, той се слѣ съ нея и бѣше еднъ отъ най горѣщитѣ ѣ защитници. Неговитѣ дѣла свидѣтелствуватъ за това. Основателъ на едно съ Алкие на синдикалната камара на работницитѣ-въглекопачи, той успѣ да увлѣче въ нея грамадното работническо население и да му създаде една школа на въспитание. Въспитатели за синдикалната камара той приготвише въ група-

та за изучаване социалнитѣ въпроси (*service d'étude des sociales*) основана по-късно. Синдикалната камара, която най-напредъ имаше характеръ на скромно работническо дружество и при основаването на което компанията не обърна сериозно внимание, се преобърна въ скоро време на политически клубъ, отъ гдѣто излизаха енергически изгласи противъ тѣзи, които отъ стотини години причиняватъ грозната нищета; въ него се въспита социалистическата работническа армия, която на 15 Май тази година измѣте отъ градския съѣтъ въ Кармо всичкитѣ си господари буржуа. Калвиниякъ, основа въ 1889 вѣстника „Работнически гласъ“ и посредствомъ него водѣше пропагандата и тамъ, гдѣто присѣтствието му бѣше невъзможно. Дойде 1 Май 1890 и 1 Май 1891; работницитѣ подъ предводителството на Калвинияка, съставиха единъ импозантенъ кортежъ и обиколиха Кармо, Берие, Блай. Калвиниякъ бѣше спечелилъ силна популярностъ въ Кармо, като инициаторъ на всички дѣла, въ които се проявяваше революционния инстинктъ на работницитѣ; той бѣше открито изложенъ на всички удобрения и на всички клевети. Работницитѣ го избраха секретаръ въ синдиката, избраха го кметъ, по-послѣ окръженъ съвѣтникъ, а капиталиститѣ-акционери го испъдиха отъ мунитѣ. Компанията отколѣ точеше жѣби върху Калвинияка, особено слѣдъ послѣдната грева за повишаванieto на платата презъ Марта 1892 г., завършивша се съ пълна побѣда за работницитѣ. Тя се боеше отъ неговата популярностъ. Тя не посмѣи да го испъди и слѣдъ избиранieto му за кметъ, по слѣдъ избиранieto му за окръженъ съвѣтникъ, тя се рѣши; това рѣшение коштува ѣ скъпо, но тя се рѣши. Още повече, че Калвиниякъ биде избранъ като противникъ на пейния собственъ кандидатъ. Очевидно, че компанията не можеше да търпи единъ подобенъ врагъ, който се бѣше впилъ въ недра та ѣ, пейнитѣ политически интереси отколѣ бѣха нарушени, но по-високи интереси я спираха; казахме, тя се боеше отъ популярността му, тя се боеше че работницитѣ ще се застъпятъ за него и ще обявятъ грева.

По-горѣ ний споменахме за гревата презъ Марта настоящата година, слѣдъ която компанията получи пълно поражение. Подъ давлението което указаха на нея възстаналитѣ работници, тя биде принудена да имъ даде удовлетворение по всички пунктове. Впечатленията отъ послѣдното пораже-

ние бѣха още до толкова прѣсни въ пейната паметъ, щото тя търсѣше всѣкакъ сръдства да си отмъсти. И чудно! Компанията увѣрена че съ испъжданието на Калвиняка ще предизвика грева, падѣше се, че работниците, уморени отъ борбата, ще преклонятъ глава предъ компанията и послѣдната не само щѣше да се освободи отъ силния си противникъ, Калвиняка, но щѣше да наложи на работниците нови условия за приемане, сирѣчь, възстановлението на правилника и платата, които бѣха въ сила преди послѣдната мартовска грева. Че компанията освѣнъ испъжданието на Калвиняка преслѣдваше и други по-далечни цѣли е несъмнено. Поне такава е било пейното намѣрение въ началото на гревата. По послѣ, когато работитѣ гзеха единъ обратъ, който тя съвсѣмъ не очакваше, компанията публично опроверга това мнѣние, което Милерапъ, единъ отъ защитниците на затворенитѣ работници по случай нападението на 15 Августъ върху дома на директора Хюмбло, искаа предъ сѣда въ Алби.

Ако мнѣнието на Милерана се докажеше, компанията въ испъжданието на Калвиняка преслѣдваше двѣ непосредствени цѣли: економическа и политическа. Въ първата всѣкой има право да се съмнѣва, но за втората, работата стои тъй ясно, доказателствата тъй изобилствуваха, щото и министрътъ Лубе, който отворено бѣше взѣлъ страната на компанията, призна това въ „помирителната присѣда“, произнесена отъ него на 27 Октомврий.

Компанията счете себе си достатъчно силна да противостои на работническата грева. Складоветѣ при каменовъглицнитѣ руди бѣха пълни и въ продължение на три или четири недѣли тя бѣше въ състояние да удовлетвори спроса на клиентелата си. Компанията се надѣяше, че работниците, като нѣмаха особенъ фондъ, не можаха поддържа стачката повече отъ 20 дена. Спектра на този страшенъ опустошителъ, който се нарича гладъ, бѣше за нея спасителната звѣзда. Тя смѣташе, че подъ неговото жестоко дѣйствиe работниците, смазани отъ мизерията, уморени отъ борбата и съкрушени отъ неуспѣха, ще се предадатъ позорно въ нейнитѣ немилостиви ржѣ. Въ тѣзи си смѣтки компанията горчиво се излѣга. Паметна ще бѣде за нея тази борба!...

Слухътъ за испъжданието на Калвиняка се разнесе изъ Кармо и всѣкой работникъ почувствува, че това бѣ отъ

страна на компанията единъ призивъ на борба. Всѣкой може да си представи какъвъ е билъ справедливия работнически гнѣвъ. „Человѣкътъ, когото ний при пълното наше съзнание и коли и силно желание избрахме да представляла нашитѣ интереси, испъденъ отъ минитѣ! На нашия другаръ, секретаръ на работническия синдикатъ, Калвиняка, отпети срѣдствата за препитание, защо? За това, че ний го избрахме кметъ, за това, че ний го направихме окръженъ съвѣтникъ? До като ний мълчахме и покорни на компанията гласувахме за пейнитѣ кандидати, когато ний избрахме единъ отъ най-влиятелнитѣ ѣ акционери, Маркизъ де Солажъ, ний бѣхме добри, никого не испъдиха, а напротивъ всѣкой, който си дадеше гласа за компанията, тя му памѣрваше работа! Рѣшихме се и ний единъ день да залимъ за своето съществуване, подигнахме знамето на пролетарията — и насть ни преслѣдватъ, пѣдятъ! Тѣй като ний сме много и сме нуждни на капиталиститѣ-акционери да имъ печелимъ пари, насть всинца не могатъ испъди, а испъждатъ нашия избраникъ. Но ръ неговото лице, тѣ преслѣдватъ именно насть, стапали вече непокорни, стѣпили на свои нога и стрѣмящи се къмъ независимъ, свободенъ животъ. Компанията вънъ отъ всѣкой законъ и постановление, основающа се само на *правото на силния* изнасили нашитѣ права. Но и ний сме сила и трѣбва да го докажемъ!“

Общото негодувание порастна, преобрази се въ буря, която скоро трѣбваше да се разиграе надъ главата на директора на компанията Хюмбло, единичкия останалъ представител на компанията въ Кармо. Баронъ Рей и зетъ му Маркизъ де Солажъ, и двамата депутати въ парламента, живущи въ Кармо, слѣдъ испъжданието на Калвиняка и въ началото на работническата агитация, избѣгаха въ Парижъ.

Работниците силно негодуваха, но не бѣха взели още рѣшителни мѣрки за обратното приемане на Калвиняка. Последния, като не искаше да става причина на смутъ и убийства, които фатално трѣбваше да послѣдватъ, считающъ още часа за рѣшителната борба не дошълъ, опита се по миренъ начинъ да разрѣши въпроса съ компанията. Той се обърла къмъ директора Хюмбло и го помоли да го приеме обратно на работа и да му опредѣлятъ извѣстни дни въ недѣлята, презъ които той трѣбва да работи. Въ краенъ слу-

чай, ако не ще може да работи, той е съгласенъ да си даде оставката. Той е искалъ съ това да успокои своитѣ другари и да отмахне за компанията трудноститѣ, които ти си бѣ създадала съ испъжданieto му.

Директорътъ Хюмбло въ името на компанията слѣдъ извѣстно време, категорически отказа на Калвинияковата просба. Работниците, които съ нетърпение чакаха отговора на компанията, видѣха се въ невъзможность да задържатъ своето възмущение отъ нахалната постъпка на компанията, събраха се на брой около 1000 души и се отправиха къмъ дома на директора. На 15 Августъ презъ деня бурята, която отъ десетъ деня се набираше, прие формата на ураганъ, слѣдъ който, както обикновенно слѣдъ всѣки ураганъ, оставатъ само развалини и останки. Щастие за компанията че пострада само домътъ гдѣто се помѣщаваше администрацията ѝ, а не и палатитѣ на Солажъ и другитѣ постройки на компанията; щастие за буржуазията на Франция, че гнѣвътъ на пролетариата се излѣ само върху главата на компанията.

Работниците събрали около дома на директора Хюмбло испращатъ единъ работникъ който му заявява, че една работническа 30-членна делегация иска да му се представи. Хюмбло отговорилъ, че той може да приеме делегация, състояща се само отъ 5 члена. Слѣдъ таквъ отговоръ, който по си характера на провокация, работниците чрѣзъ вратата, чрѣзъ прозорцитѣ нахлуватъ въ стаята на директора и го принуждаватъ да подпише оставката си, която компанията не прие. Животътъ на директора е билъ въ голѣма опасность и само, благодарение на Калвиняка, който допелъ на време, той билъ спасенъ.

По послѣ, когато корреспондентътъ на в. „Gaulois“ напомни на Хюмбло този епизодъ, послѣдния отговори— Да, Калвинякъ се отнесе добръ, защото съзнаваше каква отговорность ще го сполѣти като кметъ.

Денътъ 15 Августъ бѣше и първия денъ на гревата. Работниците заявиха на компанията, че тѣ ще захванатъ работа, само слѣдъ приеманieto Калвиняка въ минитѣ. Компанията, която още се чувствуваше силна при пълнитѣ складове каменни въглища, не отговори даже право на това заявление: „Ний имаме право, съгласно правилника си да пѣдимъ неакуратнитѣ работници; Калвинякъ е испъденъ по

тази причина; ако той е недоготвенъ нека ни даде въ сждъ. До другитѣ работници това се не касае.“

Начепатата грева постъпено обхваща цѣлия районъ на минитѣ. Кармо, Берне, Блай, едно слѣдъ друго обявиха спиране на работата. Слѣдъ вълеконачитѣ обявиха стачка и стѣклартѣ, които сѣщо зависѣха отъ тази компания. Въ продължение на четири дена три хиляди работника бѣха на кракъ и единодушно викаха „Искаме въстановлението на нашитѣ прага.“

По грандиозността си стачката въ Кармо е втора въ Франция, слѣдъ стачката въ минитѣ на Деказевиль презъ 1885 г. По моралътъ си тя е безподобна въ историята на французкото работническо движение. Подобна стачка изисква невѣроятни сили за подкрѣпленieto ѝ. Отъ една страна материални сръдства за удовлетворение най насѣщнитѣ потребности на тритѣ хиляди работника. Работникътъ не може да спестява за черни дни, платата често не му е достатъчна да удовлетвори и катадневнитѣ си нужди. Днесъ за днесъ, утрѣ за утрѣ, сто какъвъ е живота на свободнитѣ роби. Отъ друга страна, изложени на натиска на войската и полицията, провокацията на компанията, съкрушени отъ мизерията и ежедневната борба, тѣмъ имъ трѣба мощна морална поддръжка. И първата, и послѣдната дойдоха на време. Всѣкой съзнателенъ социалистъ на часа се памѣри на поста си. Въ всичкитѣ работнически центрове се отвориха подписки въ полза на гревиститѣ въ Кармо. Социалистическитѣ градски съвѣти въ Рубе, Марсейль, Нарбонъ, вотираха значителни сумми. Парижески градски съвѣтъ по предложението на Вайана вотира 10,000 лева. Работническата партия въ Германия испрати на два пѣти 1000 лева. Изъ Испания, Италия и централнитѣ касси на партиитѣ по 50 лева, клубътъ на работниците отъ Букурещъ 50 лева. Единъ шведски художникъ 5000 лева. Подписката отворена отъ L'International 15,000 лева, отъ Socialiste 4000 лева. Приблизително суммата на помощитѣ се въскачваше на 200,000 лева, за периода отъ 15 Августъ до 2 Ноемврий. Социалистическитѣ депутати единъ слѣдъ други идѣха да изпълняватъ своя дългъ въ Кармо. Почти всѣки день ставаха публични събрания, гдѣто едногласно всѣкога бѣше рѣшавано продължаванieto на гревата. Презиститѣ избраха постояненъ съвѣтъ до траението

на гревата, който засѣдаваше въ синдикалната камара. Работниците си организираха стража, която слѣдеше за тишината и препятствуваше на нѣкои работници, подкупени отъ компанията, да слѣзатъ въ минитѣ. Депутатътъ Боденъ и публицистътъ Дюкътъ-Керси остапаха постоянно въ Кармо и съ своето присѣствие ободряваха гревиститѣ. Гедъ, Лафаргъ, Ферулъ обикаляха Франция, събираха митинги, свикваха събрания и съ това ангажираха въ борбата най съзнателната частъ на французкии пролетариатъ. Съчувственни адреси се получаваха ежедневно въ Кармо отъ всички краища на Франция. Възбуждение се чувствувахе на всѣкъдѣ. Сърдцата на работниците бияха въ едно, а умоветѣ имъ съзираха свѣтлото бѣдѣще. Най напредъ гревата минуваше незабѣлѣзано. Буржуазната преса съвѣтваше правителството да вземе по-енергически мѣрки и работата ще се съврши. Обаче, когато работническа Франция въ цѣлъ редъ митинги, събрания, прояви своитѣ съчувствия къмъ гревиститѣ въ Кармо; когато едно силно негодувание почна да се чувствува къмъ правителството, буржуазната преса се растреволва. Тревогата има за слѣдствие расцѣплението. Радикалитѣ, които сѣ изгубили всѣкаква почва и чувствуватъ своето положение заплашвано, отъ една страна отъ социалиститѣ, а отъ друга отъ опортюнитиститѣ, взеха страната на работниците. Тѣ разбираха, че едно силно движение се захващахе и счетоха за полезно да го експлоатиратъ. Милерапъ посѣти Кармо и въ името на своитѣ колеги радикали поздрави работниците за гражданската имъ доблестъ. Да не забравиме, че това бѣ слѣдъ мѣсець отъ какъ бѣше се пазначила гревата. Слѣдъ него се появиа депутатитѣ Шасенъ, Можанъ и Дютанъ. Опортюниститѣ непрестанно, чрезъ устата на „Танъ“, „Журналъ де Дѣба“, „Ла Франсъ“ приканваха правителството да вземе мѣрки. Фигаро, органа на чернитѣ раси, монархиститѣ и барона де Рей, се провикваше до небеса: „Франция е злочеста, защото на властъ стои подобно правителство, безъ енергия, безъ лична инициатива.

Това бѣше първия важенъ моментъ на гревата, когато за нея заговори всичката французска преса, цѣлата френска буржуазия. Ежедневно дълги колони биваха посвѣтени на работитѣ въ Кармо. Главнитѣ вѣстници испратиха свои кореспонденции на мѣстото. Ужасна война на перо и мастило

се почна между социалиститѣ и радикалитѣ, отъ една страна, и опортюниститѣ и монархиститѣ, отъ друга. Компанията се падѣваше, че работницитѣ ще се уморятъ, а като видѣ, че тѣ отъ день на день се укрѣпаватъ въ своитѣ позиции, почна интригитѣ си. Непознати лица раздаваха между работницитѣ билети, на които да се подписвали. Въ тѣзи билети работницитѣ молятъ компанията да ги приеме на работа и искатъ пейното покровителство. Тази интрига бѣше съобщена на префекта въ Алби, въ окръжieto на когото се намира Кармо. Но послѣдний държеше такова поведение къмъ работницитѣ, на което компанията би завидѣла.

Ето какъвъ разговоръ, споредъ единъ Тулузки вѣстникъ, е ималъ съ единъ работникъ префекта Жюссие на 25 Септемврий.

— Слушай, трудолюбивий момко, ще идешь ли на работа въ понеделникъ?

— Господинъ префекте, азъ ще ида, когато идатъ всичкитѣ друти.

— Вий не ще сте самичккъ, ипаче азъ не бихъ ви капиль, и ако идете въ понеделникъ, азъ ще ви покровителствувамъ.

— Азъ, г. префекте, нѣма да ида, до като не идатъ всичкитѣ ми другари и до като не ни се даде удовлетворение.

Правителството по просбата на компанията и подъ пасъсквапието на „Танъ“ и „Фигаро“ и др. испрати въ Кармо генерала Фолтъ де Ванто съ 700 солдати. Преди пристиганieto на войницитѣ пазението на Кармо бѣше новѣрено на жандармския баталионъ, по той се оказа слабъ да защити интереситѣ на буржуазията. Префектътъ Жюссие, по заповѣдь на министра на вътрѣшнитѣ дѣла Лубе издаде приказъ съ който забрапяваше сбиркитѣ въ публични мѣста. Този приказъ бѣше насоченъ къмъ работническитѣ стражи. Исполнението на този приказъ бѣше възложено на военнитѣ власти. За неговото разгласяване бѣха приканени кметоветѣ отъ Кармо, Берие, Блай и още една община, въ района на които се обяви гревата, да го залѣпятъ въ помѣщенiята на кметствата. Кметоветѣ на тѣзи четире общини, и четирмата социалисти, изпълвиха единъ дългъ къмъ своитѣ избиратели-работници, противъ които бѣше насоченъ приказътъ като се отказаха да го приподпишатъ и залѣпятъ въ своитѣ

общини. Военнитѣ и полицейски власти враждебно настроени противъ работницитѣ, а още повече слѣдъ отказа на кметовѣтѣ, се захва енергически за прилаганieto на приказа. Захвана се истински ловъ на работници. Нѣкой си работникъ се срѣща съ свой другаръ и се заприказва; изедпѣжъ отпредъ нмъ се явива драгунски капитанинъ пседно съ полицейския приставъ, съставлява актъ и ги арестува. Другъ работникъ се спрѣтъ предъ прага на къщата си, полицейския агентъ му заповѣдва да си влѣзе или да циркулира, да не стои на едно мѣсто; работникътъ не се съгласява на подобна самоуправническа мѣрка, не иска да влѣзе, не иска и да циркулира, съставятъ актъ, арестуватъ го. Нѣколко работници се възвръщатъ отъ нѣкое кафене, тѣ не върватъ скупомъ, но не сж и отдалечени много единъ отъ други; спиратъ ги, съставляватъ актъ, арестуватъ ги. Само когато единъ отъ другъ сж далечъ сто метра, не съставляватъ сборка, въ противенъ случай на 50, на 60 метра раздалечъ, макаръ и да не могатъ да се чуватъ, тѣ съставляватъ сборка. Полицейскитѣ агенти въ лова си не правиха разлика, кого арестуватъ. Единъ корреспондентъ срѣща на пштя единъ работникъ, спира го и почва да го распитва; пристига драгунски капитанинъ на конь, позелѣнялъ, запѣхтянъ, иска му името, иска да арестува корреспондента.

—Г-не капитане, Вий пѣмате право. Срѣщамъ нѣкого, пужно ми е да го попитамъ за нѣщо, спирамъ го. Ако бихъ срѣцналъ васъ, къмъ васъ бихъ се обърналъ съ въпроси, бихте ли ме арестували?—Не. Вий би трѣбвало да ме арестувате и сега, когато азъ разговарямъ съ васъ, защото ний двама съставляваме сборка. Капитанина разгнѣвенъ смущва коня си и се отдрпва. По-пататъкъ той застигва единъ работникъ и на него си излива гнѣва.

Това го съобщава корреспондентътъ на единъ буржуазенъ тулузски вѣстникъ. Приказътъ на префекта бѣше издаденъ около 12 или 13 Октомврий. Той се прилага само нѣколко дена. Но въ продължение на този краткъ срокъ французскитѣ власти показаха, че тѣ могатъ да бждатъ достойни служители на Александра III, както бѣха и на Наполеона III въ преврата на 51 г., както бѣха и на версайецътъ Тиери презъ 1871 г. Буржуазията си служи съ сщитѣ срѣдства,

съ които си служаше и малкия Наполеонъ противъ нея. Въ безсилието си този послѣдния прибѣгваше до полицията, войската, шпионитѣ, провокацитѣ и по талѣвъ начинъ напълни тюрмитѣ и жнданитѣ. Полицейскитѣ участци бѣха спасителнитѣ домове, които само когато бѣха пълни, Наполеонъ бѣше спокоенъ. Той показваше своето безсиліе. Буржуазията какво прави днесъ?—Сжщото. Тя показва своето нищожество. Наполеонъ поне здраво бѣше спечелилъ войската. Буржуазията и това не може да направи. Ако убийствата въ Фурми презъ Май 1891 г. ни говорѣха, че войската служи покорно на буржуазията, нѣкои частни и официални свѣдения за поведението на войската въ Кармо ни говорятъ противното. Официалното поведение на солдатитѣ въ Кармо трѣбва да се припише на тѣхнитѣ началници, които подъ заплашването, че ще растрѣляватъ, държаха въ послушностъ своитѣ солдати. Но много отъ солдатитѣ се намирали въ тайно сношение съ работницитѣ. Едно събитие, отбѣлѣзанното на което не трѣбва да прескочимъ, ни открива това вѣтрѣшно състояние на войската, което може да се прояви открито само въ вѣлжитѣ моменти на силното движение, както презъ 1848 или 1871, че частъ отъ войската е съ народа. Думата ни е за самоубийството на сержантътъ Обрио. Послѣдния бѣше испратенъ съ своята рота въ Кармо да запазва порядъка. Единъ день намѣрватъ неговия истиналъ трупъ. Отъ разслѣдванията, които се направиха отъ стража на прессата, не можеше да се дойде до установлението истинскитѣ причини на самоубийството. Негови другари войници сж съобщили писмено на нѣкои по-видни работници, че нежеланието да стрѣли срѣщу своитѣ братя сж го довели до тази рѣшителна мѣрка.

Какво можаше да преслѣдва правителството съ своитѣ репресивни мѣрки? Очевидно, заставлянието работницитѣ да се откажатъ отъ своитѣ искания и колъвопреклонно да искатъ отъ компанията приемането имъ обратно въ минитѣ. Това бѣше ясно като бѣлъ день. Компанията искаваше своитѣ мѣстия чрезъ „Фигаро“. Слѣдъ приказа на управителя Жюссие „Фигаро“ пишеше: „Почувствувахме сега, че имаме едно дѣйствително правителство, което разбира и защитава интереситѣ на Франция. Слѣдъ това му поведение ний сме готови да му простимъ и забравимъ погрѣшкитѣ“. Всичкитѣ

хищни птици, какъвто и образъ да иматъ тѣ, се хранятъ съ мърша. Когато има мърша за всички, тѣ сж въ съгласие и всички единодушно гледатъ да я не истърватъ изъ поитетѣ си. Капиталиститѣ, подъ какъвто етикетъ да ли се представяватъ, монархисти или републиканци, иматъ общи интереси, слѣдователно и обща нужда да пазятъ пличката си: работническия класъ. Обаче, какъвъ ужасъ за тѣхъ! Пличката прояви и проявява много по-вече жизненность, енергия и предвидливостъ, отколкото хищнитѣ птици.

Мѣрkitѣ на префекта предизвикаха такова възмущение между работницитѣ, щото Лубе, слѣдъ два дена, по свѣта на Милерана, оттегли заповѣдта. Милеранъ сжщо ъз интереса и спокойствието на страната моли министра Лубе да смѣни мѣрkitѣ. На радикалитѣ, други видъ хищни птици, сжщо имъ е жалко паданието на капиталистическия строй.

Мѣрkitѣ бидоха отдрѣпнати. За работницитѣ тѣ бѣха една аксиома безъ даказателство за „миролюбивитѣ“ намѣрения на правителството. Презъ тѣзи нѣколко черни дни, общающаи свѣтло бждѣще, работницитѣ познаха по-отблизко единъ свой защитникъ, убѣденъ социалистъ, фанатикъ, преданъ на своитѣ идеи, увлеченъ въ образа на революцията, както Лойола въ образа на Спасителя. Не само неговото име, но и неговата самоотверженностъ, напълно го оприличаваха съ Бодена, депутата-републиканецъ, който въ преврата на 2 Декемврий умрѣ на барикадитѣ, препасанъ съ трипѣтния шарфъ на републиката, подъ крушумитѣ на подкупенитѣ отъ Бонапарта солдати. Името на чловѣка, за който разказваме по-долу, е Боденъ, социалистически депутатъ изъ департамента Шеръ.

Боденъ вървеше всекога начело на работническитѣ патрули: сподѣлише съ работницитѣ лишенията и еднакво като тѣхъ се излагаше на опасностъ. Когато сутринта на 12 Октом. жандармитѣ върлуваха и изпълняваха своята роль на ловджий, Боденъ се отправи къмъ минитѣ съ бастона си въ ръжка. Капитанина съ единъ отрядъ жандарми, които заграждаха нжтя, препусна съ копя си къмъ Бодена.

— Тука не се минува.

Боденъ продължава нжтя си.

— Вий не ще минете.

— Ще мина. Покажете ми текстътъ на закона, който да въспретьава свободния ходъ.

— Казвамъ ви, че не ще минете.

— Азъ ви повтарямъ, че ще мина.

Капитанинътъ разсърденъ се обръща къмъ жандаритѣ.
„Хванете го“!

— Капитанино, не се приближавайте.

— Жандари, прогонете го съ копетѣ си.

Жандаритѣ се затичатъ къмъ Бодена, обкръжаватъ го, единъ конь настъпва Бодена. Боденъ остава неподвиженъ. Жандаритѣ не смѣятъ да го арестуватъ. Капитанинътъ още по-разсърденъ:

— Оставте го, нека мине, той ще ни падне въ ржцѣтѣ.

Въ продължение на цѣлия день Боденъ обихождаше работниците и освободи много, които жандармитѣ се канѣха да отведа въ участъцитѣ.

Презъ сутринта на 13 Октом. Боденъ излиза по обикновенному. Единъ работникъ се расхожда, жандари се приближаватъ и му искатъ името. Работникътъ отказва: „Азъ се расхождамъ“, каза той.

Жандаритѣ го арестуватъ. Боденъ пристига тъкмо въ този моментъ.

— Жандарино, вий пѣмате право да арестувате тогози человекъ. Ако мислите, че той е направилъ нѣщо, съставете актъ.

Жандарина, който, вижда се, получилъ е заповѣдь да арестува Бодена, се обръща къмъ другаритѣ си.

— Уловете го.

— Жандаритѣ се впусчатъ съ копетѣ си, отблѣсватъ Бодена, накуцгающъ отъ вчерашната рана, която му направи коня, и се обръща къмъ жандарина, който командува отряда.

— Оставете ме да мина.

— Вий не ще минете! И огражда въ единъ кръгъ отъ конски глави Бодена. Боденъ иззажда, припасва шарпа и пояса си на депутата.

— Азъ съмъ народенъ представителъ, извика той. Азъ ще мина, защото това ми е право на гражданинъ. Обявямъ ви на васъ, които управяватъ този отрядъ, че ако ме докачатъ, азъ съмъ въоруженъ тази сутринъ. Ще стрѣлимъ противъ васъ да се защитя.

На 4 Октомврий въ Алби се разгледваше дѣлото на 10 работника затворени за събитieto на 15 Августъ. Тѣмъ се

приписваше намѣрението, че искали да убиятъ Хюмбло. Единъ отъ тѣхъ Галоние се обвиняваше да е авторъ на фразата „Оставката ти или главата ти“, по адресъ на Хюмбло. Министръ защитяваше обвиняемитѣ, той хвърли отговорността за събитията на 15 Августъ върху компанията, обаче съдътъ ги присъди на наказание, колебающе се между месѣцъ и 6 месѣца. Между исканията, които работницитѣ представиха къмъ компанията, бѣше и това: приеманieto на работа осъдениитѣ въ Алби, слѣдъ освобождението имъ.

Радикалитѣ съвѣтваша работницитѣ да чакатъ отваряннето на камарата на депутатитѣ, което трѣбаше да стане на 18 Октомврий, и въпросътъ щѣше да бѣде подигнатъ отъ социалистическитѣ и радикални депутати, които искаха отъ правителството унищожението на компанията, ако тя се откаже да приеме Калвиняка. Преди това работницитѣ на 29 Септ. чрезъ депутата Боденъ предадоха на Виета, министръ на общественитѣ сгради, своитѣ искания. Виетъ се обърна къмъ компанията, която на общото си събрание на 29 Септемврий отново отхвърли категорически исканията на работницитѣ.

Всичкитѣ надѣжди бѣха устремени къмъ палатата и съ нетърпѣние чакаха нейното отваряние. Презъ това очаквание се случи едно доста характерно събитие. Баронъ де Солажъ, единъ отъ акционеритѣ на компанията, зетъ на баронъ Рей, когото обвиняваха да е употребявалъ името на компанията като плашило презъ послѣднитѣ избори въ 1889 г., слѣдователно, да е билъ принудително избранъ отъ работницитѣ, даде си оставката отъ депутатството. Съ тази си постъпка той искаше да премахне факта на насието, което компанията бѣше упражнила за неговото избирание предъ работницитѣ. Това напротивъ доде да докаже, че дѣйствително той е употребявалъ натискъ и побоятъ се да даде обяснение въ камарата.

Многоочаквания 18 Октомврий дойде. Камарата завърши ваканцитѣ си и встъпи въ своята роль. Засѣданieto се отвори въ 2 ч. и 40 минути слѣдъ обѣдъ. Председателътъ Флоке съобщава, че сж постъпили двѣ интерпелации, една по гревата въ Кармо, направена отъ Дютанъ, депутатъ отъ Тарчезия департаментъ, а другата по търговския договоръ между Франция и Швейцария. Първата отправена къмъ Лубе, Министръ на Вътрѣшнитѣ Дѣла, и другата къмъ Жюль Рошъ. Флоке

пита коя интерпелация правителството счита за спѣшна. Лубе отговори за първата.

Думата взема Дюной Дютанъ.

Той излиза отъ това начало, че компанията изнасила избирателното право съ испъжданието на Калвиняка. Тя е причината за стачката. А тъй като продължението на стачката заплашва общественния порядъкъ, той приканва правителството на основание чл. 49 отъ закона за експлоатацията на минитѣ, издаденъ въ 1810, да обяви растурванието на компанията. — Членъ 49 гласи тъй: Въ случай че експлоатацията с прекратена или ограничена и съ това се заплашва общественната безопасностъ или се не удовлетворяватъ нуждитѣ на потребителитѣ, префектитѣ слѣдъ като изслушатъ собственицитѣ, съобщаватъ на Министра на Вътрѣшнитѣ лѣла, да се взематъ нужнитѣ мѣрки“. Министрътъ Лубе отъ името на правителството взема думата. Той вѣрва, че недоразумението между работницитѣ и компанията може да се рѣши съ помощта на арбитражъ. Но компанията се обяви противна на мисльта за арбитражъ. Обаче, когато закона за арбитража, който се приготви, бѣде гласуванъ отъ Камарата може да се надѣемъ на помирение. Правителството иска първата работа на Камарата да се състои въ вотиранieto на този законъ.

Слѣдъ него взема думата Миллеранъ.

Той разви историята на гревата и причинитѣ които сж я предизвикали. Ако гревата още продължава, виновата е компанията, или по-скоро единъ човекъ отъ тази компания, нейния управител Баронъ Рей (оратора посочва на Барона Рей, който заема мѣсто въ дѣсницата). Миллеранъ прави слѣдующето предложение:

„Камарата, увѣрена въ желанието на правителството да защити правата и всеобщото гласоподаване, го приканва да приложи на Възлекопачната Компания въ Кармо, законитѣ отъ 1810 и 1833, като обяви растурванието ѝ, и вземе незабавно нуждитѣ мѣрки да усмори съ начеванието на работата общественната безопасностъ, компрометирана отъ дѣйствиата на Компанията“.

Баронъ Рей излѣгва на трибуната и твърдѣ смутенъ отрича политическия характеръ на гревата. Ако Калвинякъ е испъденъ, то е слѣдствие на неоправданитѣ отсъствия. Дс-

путата Боденъ, който го послѣдва на трибуната, показва предъ депутатитѣ медицинското свидѣтелство, съ което се оправдаватъ отсъствията на Калвинияка. Слѣдъ всичкитѣ тѣзи възлизания и слизания, слѣдъ като въпроса за съществуването на компанията бѣше турнатъ на игра, Баронъ Рей взе друго поведение. Той принадлежи къмъ дѣсницата, брояща въ камарата много политически неприятели. Общността въ дѣйствиата на монархисти и републиканци - опортюнисти, която отбѣлѣзахме по-горѣ, когато работата се касаеше да се задуши гревата, когато крайния монархистъ Касениякъ въ „Огоритѣ“ и републиканеца Хебрардъ въ „Тапъ“ въсклицаваха: енергически мѣрки! енергически мѣрки трѣбва да вземе правителството, тази общностъ я нѣмаше вече. Дружната борба, която водѣха тѣ, бѣше классовая. Цѣлъ классъ хищни птици трѣбваше да се борятъ да съхранятъ своето положение въ мирѣтъ на експлоатацията и кражбитѣ. Тѣ задържаха това си положение. Классътъ на хищнитѣ птици се подраздѣля на нѣколко вида: републиканци, опортюнисти, радикали и монархисти. Тѣ сполучиха да опазватъ реда; гревата въ Кармо не послужи за сигналъ на революцията. Последната избѣгнаха — стига имъ. До тука бѣше и общото дѣло. Сега се явява въпроса, кой отъ тии видове трѣбва да господствува. Въ срѣдата на голѣмия классъ хищни птици се яви взаимната вражда. Классовата борба вънъ, отстъпи мѣсто на борбата на видоветѣ вътрѣ. Опортюнисти, радикали, монархисти, всичкитѣ се помъчиха да експлоатиратъ създаденото политическо положение въ своя лична полза. Представете си предложението на радикала Милерана прието отъ болшинството (както по всѣка вѣроятностъ щѣше да бѣде). Какво по-нататаякъ щѣше да стане? Непременно щѣхме да чуемъ съставението на единъ синдикатъ отъ републиканци-капиталисти, който взема експлоатацията на минитѣ въ Кармо. Този синдикатъ, тази нова компания, щѣше да приеме и Калвинияка и осмденитѣ въ Алби. На ли не ги е испѣдилъ той? Работниците щѣха да спечелятъ, но тѣхната побѣда щѣше да бѣде случайна, т. е. тя случайно съвпаднаше съ желанието на капиталиститѣ-републиканци да измѣнатъ капиталиститѣ-монархисти.

Баронъ Рей съзрѣ новата комбинация, която щѣше да се създаде и побърза де се ископчи неповрѣдимъ. Той постѣпи

умно (отъ своя гледна точка), защото и интереситѣ на компанията запази и интереситѣ на монархическата партия.

Въ течението на дебатитѣ Клемансо предложи на Рей да се обърне къмъ посрѣдничеството на Лубе, Министра на Вътрѣшнитѣ Дѣла. Този Баронъ, който по-напредъ категорически отблъсна всѣко посрѣдничество и говореше грѣмко, че справедливостта е на негова страна, сега забрави и достоинство и справедливостъ и се съгласи. Съгласи се, за голѣмо удивление на нѣкои гъски отъ републиканския центръ.

Лубе прие да бѣде арбитръ. Компанията се съгласи на арбитража и назначи трима делегати, между които и Баронъ Рей, катоварени съ миссията да долагатъ намѣреніята на компанията. Работниците се надѣяха, че Лубе ще бѣде безпристрастенъ, тъй като сами тѣ бѣха предлагали арбитражъ, също се съгласиха. Тѣ назначиха отъ своя страна Милерана, Клемансо и Пелетана за делегати. Миссията имъ се състоеше въ излаганieto предъ Лубе работническитѣ искания. Безполезно е да говоримъ, че въ камарата дебатитѣ се прекратиха слѣдъ заявлението на Рей, че приема арбитража и Милеранъ отбѣгли своето предложение. Арбитражътъ трѣбва да бѣше голѣма мъка, съпровождана съ много безсънни нощи за този слабохарактеренъ чловѣкъ, който стои на чело на французското министерство, Лубе. Цѣли 6 дня отъ 20 до 26 Октомврий се продължаваха родилнитѣ мъки на арбитра. Денъ и нощъ, по нѣколко пѣти той призоваваше при себе си работническитѣ делегати и делегатитѣ на компанията. Телеграфически той повика Калвиняка въ Парижъ. Каква микстура приготвяваше за работниците Лубе въ министерската си лаборатория, никой не знаеше, освѣнъ него... и.... делегатитѣ на компанията! Най-сетнѣ, на 26 Октомврий, ето каква присѣда изнѣсе Министерътъ: „Долоподписаний, избранъ посрѣдникъ между въглекопачната компания въ Кармо и работниците при същата компания, да разрѣши съ една присѣда недоразумѣнията, които раздѣлятъ двѣтѣ страни, виждахъ се послѣдователно съ г. Лемансо, Пелетанъ и Милеранъ, депутати; г. Калвинякъ работникъ въ компанията и кметъ въ Кармо; съ г. Баронъ Рей, председател на съвѣта на компанията придружаванъ отъ г.г. Хюмбло директоръ, Дюжарденъ Бометцъ инжиперъ-свѣтъникъ, Бетоло и Руссе адвокати.

Работническият делегати отъ името на работниците ми изложиха слѣдующитѣ искания:

- 1) Приеманието на г. Калвиняка.
- 2) Приеманито на всички работници безъ исключение.
- 3) Замѣстванието на г. Хюмбло директоръ.

Компанията отговори.

1) Че тя е дѣйствувала напълно съ правилника, като е исчислила г. Калвиняка.

2) Че тя е готова да приеме всичкитѣ работници, съ исключение на осжденитѣ отъ съда въ Алби.

3) Че тя не е съгласна да исчисли Хюмбло.

Върху първия пунктъ;

Като имамъ предъ видъ, че исчислението на г. Калвиняка не може да бѣде мотивирано съ неговитѣ отсъствия отъ 5 Юлий до 2 Августъ; че той е ималъ законно позволение, издадено отъ доктора на компанията; че това исчисление, не дълго слѣдъ неговото избиране кметъ и окръженъ съѣтиникъ, можало е законно да се счита като догачение на всеобщото гласоподаване, че съ това компанията е преминала границата на своитѣ права;

Но като имамъ предъ видъ, че повитѣ длѣжности на Калвиняка не ще му позволяватъ да върши постоянна работа; че при това положение справедливо е, като си остава работникъ на компанията въ сѣщото време да му се даде отпущъ до трайнието на длѣжноститѣ му като кметъ.

Върху втория пунктъ:

Като имамъ предъ видъ, че трѣба да правимъ различие между работниците, които просто сж взѣли участие въ гревата и тѣзи, които по случай на тази грева сж се вдали въ постѣпки, които сж предизвикали тѣхнитѣ наказания при това, относително първитѣ: като имамъ предъ видъ, че тѣ сж се ползували отъ едно право, което закона имъ дава, слѣдователно, трѣба да бѣждѣ приети стъ компанията; относително вторитѣ: като имамъ предъ видъ, че прибѣгнали до насилие, тѣ сж преминали границата на своитѣ права, слѣдователно компанията има право да ги не приема.

Върху третия пунктъ:

Като имамъ предъ видъ, че съ нищо се не мотивира исканieto исчисляване на чиповника директоръ Хюмбло, долу подписания посрѣдникъ произнесохъ слѣдующата присжда:

1) Калвиниякъ ще бжде приетъ като работникъ въ компанията, и ще му се даде отпускъ презъ всякото време, до гдѣто трае кметския му мандатъ.

2) Ще бждатъ приети въ компанията всичкитѣ работници-гревисти, съ изключение на тѣзи, които сж осждени въ Алби.

3) Исчислението на Хюмбло не може да бжде оправдано“.

Между членовеѣ на тая присѣда вѣма съразмѣрностъ. Лубе признава, че компанията изнасила своето гласоподавание. Това изнасилване се заключавахе въ исчислението на Калвинияка. Удовлетворението трѣбваше да се състои въ приеманието му обратно. Обаче, какво е измудрилъ г. Лубе? Калвиниякъ е приетъ, но съ условие да си даде оставката. Компанията го приема чрезъ едната врата, а му отваря другата. Това е работа на Калвинияка, дали да остане или да си даде оставката. Калвиниякъ можеше презъ извѣстни дни въ въ педѣлята да се занимава съ кметскитѣ си дѣла, а презъ останалитѣ да работи за препитанието си. Като кметъ, той не получава нищо и лишенъ отъ работа трѣбва да мрѣ отъ гладъ. Първия резултатъ отъ присѣдата на Лубе бѣше мизерията внесена въ едно работническо семейство. Освенъ очевидното противорѣчие между доводитѣ и рѣшенията, можемъ да забѣлѣжимъ още и стрѣмлението на Лубе да угоди на компанията. Рѣшението на Лубе върху втория пунктъ е пропито отъ сжщата умраза къмъ работниците. Осждениѣ въ Алби ако употрѣбиха пасилие, тѣ бѣха въ пълното си право. Директора на компанията бѣше ги провокиралъ. Какво направиха тѣ? Това, което би направилъ на тѣхно мѣсто всѣки работникъ. Въ своитѣ постѣпки тѣ се ръководѣха отъ общитѣ работнически интереси. Тѣхнитѣ постѣпки не носѣха личенъ характеръ, а общественъ. Ако компанията се съгласи да приеме работниците, защо отказва да приеме и осждениѣ, слѣдъ като бждатъ освободени. Всичкитѣ работници бѣха се обявили солидарни съ своитѣ братя и цѣлото работническо общество публично взѣ отговорността за тѣхнитѣ постѣпки. Трѣбваше да се даде работа или на всички, или пъкъ да се откаже на всички. Последното компанията не можеше да направи. Тя се помѣчи да не приеме осждениѣ.

Г. Лубе казва, че съ нищо не можало да се мотивира исканieto да се исчисли Хюмбло. Удивително! Приеманието на Калвинияка и затворенитѣ работници бѣше едно въстановле-

ние на стария редъ въ Кармо. Компанията бѣше нарушила извѣстни права. Това нарушение биде послѣдвано съ материална щета за работниците. Подъ материални щети разбираме въ дадения случай испъждането на Калвиняка. Съ приеманieto му отново на работа се заличаваше тази материална щета. Обаче престѣплението на компанията си оставаше престѣпление и работниците искаха едно наказание за тази постѣпка. Това наказание подразбираха въ исчисление то на Хюбло.

Когато миналата година Българското правителство екстернира Шадурна, Французското правителство протестира: поиска възвръщанieto на Шадурна заедно съ 25,000 лева обезщетение и исчислението на чиновника, който бѣше произвелъ ареста. Послѣднитѣ двѣ искания имаха характеръ на формално удовлетворение, наказанието за екстерниранieto, което като постѣпка, си оставаше и слѣдъ възвръщанieto на Шадурна.

Прочее, работниците бѣха въ пълното си право да искатъ това удовлетворение. Лубе постѣпи противъ тѣлжуването на законитѣ като не го внесе въ своята присжда.

Компанията побърза да се съгласи съ присждата на Лубе. Нея я обвиняваха въ изнасилване на политическитѣ работнически права. Но, какво губеше тя съ това? Главното ѝ желание да пѣма Калвиняка между работниците въ минитѣ биде изпълнено.

Юридически, както компанията тѣй и работниците бѣха свободни да не се съгласятъ съ присждата на Лубе. Тѣ не бѣха направили това, което въ французската легислатура се нарича компромисъ, сирѣчь, предварително писмено обезателство, че ще се съгласятъ безусловно на присждата.

Какъ трѣбваше да се отнесатъ работниците къмъ присждата на Лубе? Безполезно е да определяме тѣхното отношение. Рѣшителната борба, която тѣ водѣха въ продължение на три мѣсеца е достатъчна гаранция за това, че тѣ не ще се съгласятъ на подобна присжда, която, далечъ отъ да представлява удовлетворение на тѣхнитѣ искания, бѣше едно свидѣтелство за враждебнитѣ намѣрения на правителството.

Буржуазната република, за защита основния законъ на която—свободното всеобщо избирателно право—се бориха работниците, показа на послѣднитѣ всичката си голота. Не съ

фрази, не съ баналнитѣ фрази—братство, равенство, свобода, можеше тя да задоволи справедливитѣ работнически искания, а съ факти. Обаче послѣднитѣ липсваха, или ако съществуваха, то само въ полза на Компанията, което е още по-злѣ. Когато въ 1848 г. работниците създадоха една подобна буржуазна република, очакваха отъ нея реформи, а тя ги излъга, тѣ извикаха: Ний турнахме три*) мѣсеца мизерия въ услуга на републиката. Тя не ни даде нищо. Ний ще я опицожимъ и замѣнимъ съ работническа република. Тогаваше захвана юнското въстание противъ буржуазната република, завършено съ поражението на недостатъчно подготвени работнически класъ.

Днесъ се повтаря сжщата история.

Три хиляди работника въ Кармо и цѣла работническа Франция слѣдъ тѣхъ, турнаха три мѣсеца мизерия въ услуга на буржуазната република за защита на основания ѝ законъ. Намѣсто награда, ти проводи тѣхнитѣ пай-добри другари въ затвора, намѣсто удовлетворение, нейния министръ произнесе една пристрастна присѣда. Проклѣта е тази република, както и онази презъ 48. Нея е учаква сжщата участь, само съ това различие, че сега удара ще е сполучливъ. Работниците въ Кармо направиха това, което имъ диктуваха социалистическитѣ обязанности. Единогласно тѣ отхвърлиха присѣдата на Лубе и рѣшиха продължение на гревата. Спектра на единъ втори Юний или Мартъ уплаши правителството и то побърза да обяви помилвание на затворенитѣ въ Алби. Щомъ работниците наченатъ работа, тѣхнитѣ другари ще бждатъ пуснати, побърза да обяви министрътъ Виетъ на 28 Октомврий отъ трибуната на Камарата.

По внушението на правителство компанията се съгласи да приеме 5 души отъ затворенитѣ. Друга една компания отъ Па-де-гале се съгласи да приеме останалитѣ.

Върху първия пунктъ работниците не получиха пълно удовлетворение, върху останалитѣ два—почти пълно, защото Хюмбло си даде оставката и компанията този път му я прие.

На 3 Ноемврий, съ викове да живѣе социалната революция, при звуковетѣ на любимата Карманьола, работниците слѣзкоха въ мипитѣ.

Гревата се свърши съ побѣда за работниците. Происхожде-

*) Периода на конституирането на републиката.

нието, развитието и края на гревата бѣха една велика школа за възпитание. Имаме несъмнени признаци, че парастоха вече тѣзи сили, които ще блъснатъ въ океана на нищожествата, отъ които едно послѣднѣо нищожество е буржуазията.

К. Р.

изъ общественната хроника.

Нашитѣ веселия и българскитѣ истрити гърбове. — Пловдивското Изложение и „свободна България“. — Добрипитѣ на изложението. — Нашата „интелигенция“ и „общитѣ народни интереси“. — Интереситѣ на „младата българска индустрия“ замѣстватъ всички други интереси. — Земледѣлческо-промишленний съборъ. — Неговитѣ добри намѣрени и неумолимата логика на капиталистическото развитие. — Законопроектътъ за насърчение на мѣстната индустрия.

Това лѣто и ний, Българитѣ, се повеселихме. Цѣли седемъ години — отъ 1885 насамъ — ний се измъчихме, изстрадахме за независимостта на отечеството, и въ края на този периодъ намъ се падаше, въ награда за трудоветѣ ни, да се порадваме, да се повеселимъ. Така е създаденъ свѣта, че подиръ шестъ дена трудъ иде седмий денъ за почивка. Ний, като извънредно трудолюбивъ и практиченъ народъ, шестѣтѣхъ дена обърнахме на шестъ години и „сидиподушно“ пожелахме, шото седмата година да бѣде година за почивка, година за веселие. Но въ днешно време „почивка“ значи развлѣчение, наслаждение, а наслаждението даромъ се не дава и затова ний си го купихме; купихме го май скѣпичко, но защо сж наредени празниците, ако не да се поисхарчи челоуѣкъ, защо сж и приятелитѣ, ако не да ни заематъ пари, било за нуждитѣ ни, било за наслажденията ни? — И тѣй, ний се повеселихме и съ пълно право.

Пловдивското изложение бѣше нашъ празникъ, периодъ на веселия и тържества. Церемониално се отвори то, церемониално се и затвори. Два мѣсеца и половина трая то и на какви не веселия бѣхме свидѣтели ний. Хиляди и хиляди гости отъ всички краища на България биваха най-тържественно „проваждани“, посрѣщани, испращани. Пѣсни и музики, гайди и свирни пълняха въздуха и веселиха веселитѣ.

Краспорѣчиви и просто обикновени, въсхитителни и просто блудкави, но въ всѣки случай *обстоятелни* рѣчи, цѣли потоци отъ славословия, самовъсхваления и благопожелания, се сливаха съ заморскитѣ вина и закуски, и повдигаха духъта на присѣдствающитѣ по-високо отъ пловдивскитѣ тепета, по-високо и отъ родошитѣ, по-високо и отъ дълговременната страдалница, Стара-планина, която издалечъ мижеше предъ заритѣ на електрическото освѣтление, предъ балона на „симпатичния“ г-нъ Годардъ (нарочно поканенъ да весели народа) и, дълбоко покъртена отъ гръмогласнитѣ „урра“ на ликующия народъ, чудеше се и се не начудваше....

Обаче всѣко веселие и всѣко тържество си иматъ край. Ний не се намираме на старо-грѣцкии Олимпъ, на и българскитѣ пестрити гърбове, продрани лакте и полукани ржѣ съвсѣмъ не мѣзатъ на гърбоветѣ, лактетѣ и ржѣтъ на старитѣ богове, та радостта ни и веселието ни да бждатъ вѣчни. Въ „единъ прекрасенъ денъ“ ний ще се събудимъ, ще протриемъ отъ българскитѣ си очи блѣсъкъта на тържествата и при дневната свѣтлина ще се вгледаме въ окръжавающия ни свѣтъ, въ поминъкъта си и въ кесията си. Кесията праздна, поминъкъта заспалъ; а отъ примамливий пловдивскій сънъ — димъ въ глазата и сто и петдесетъ милионенъ заемъ на вратѣтъ. Тогова чловѣкъ се попитва, почесващъ се по тила: Та какъ стана така, съ праздна кесия и съ празни ржѣ на сборъ да идемъ? Та и за „сборъ“ ли му бѣше времето?

Когато мисълта за едно изложение въ Пловдивъ за пръвъ пътъ се появи въ печата, когато цѣлътъ и значението му се разгледваха отъ извѣстна частъ на нашата преса, българската обществена мисль бѣше смазана подъ пагубното влияние на цензурата и подъ гнетущето впечатление на онова преславено политическо дѣло, което повече отъ година и половина се влѣче и което едвамъ единъ мѣсець преди отварянieto на изложението се свърши съ обѣсването на четирма души и съ затварянieto на нѣколкома други. Една цензура, наложена по благоусмотрѣнието на управляющитѣ, помимо всѣкакви закони и конституции, и която бѣше дадена въ ржѣтъта повечето на несвѣдуци и отвѣтъ мѣра ревнопостни околийски и градо-началници, гнетущето впечатление на всѣкакви шпионства, доноси, обиски, затвори и нѣщо

повече — всичко това съвсѣмъ не бѣ насочено да расположи умътъ на чловѣка къмъ нѣщо по-друго, освѣнъ къмъ въпроса: Кога, напokonъ, ще се съзрѣни всичко това? Кога ще благоизволи провидѣнието да отстрани наложената си грозна дѣсница върху българскитъ умъ, да оттѣгли отеческото си попечение за българската блудлива мисль? — Тѣзи въпроси бѣха тѣй тѣжки и така немилостиво сковаваха свободното проявление на общественната мисль, щото въпросътъ за изложението се представляваше въпросъ само за охолни хора, въпросъ, съ който може да се занимава само една власть, която иска да залъгва обществото и да отстрани вниманието му отъ мрачното сегашно на общественно-политическия ни животъ....

Немислимо бѣше гъ такива времена да се повдига въпросъ за нѣкакво изложение. Изложенията преди всичко иматъ миренъ, културенъ характеръ; тѣ сж равносметка, билансъ, които — да кажемъ общо — единъ народъ прави на онова, което е извършилъ въ областта на културното си развитие; тѣ показватъ напредкътъ на единъ народъ въ цивилизацията и въ свободното развиване на неговитѣ производителни и природо-подчинителни способности. — Можеше ли въ такива тѣжки времена да се говори за нѣкакво си мирно културно развитие, за нѣкаквъ си напредкъ въ цивилизацията, могълъ ли би чловѣкъ да се успокои и да си дава сметка за онова, което е извършилъ? Въ никаквъ случай! Обаче, невъзможното стана възможно, защото — такава е нашата българска съдбина — много невъзможни въ другитѣ страни работи ставатъ възможни у насъ. Невъзможно е, мислѣхме си ний, да се радва чловѣкъ, кога го терзаятъ, невъзможно е единъ материално и общественно смазанъ народъ да ликува, обаче ний виждаме, „съ очитѣ си виждаме,“ че той „ликува“, „празнува“, ходи по единъ или два пжти, „предвожда“ отъ управители и околийски началници, да вика „урра“ изъ пловдивскитѣ улици....

Изложението се отвори и затвори. Най-много се радваха официознитѣ вѣстници и опия, които виждатъ най-високото проявление на общественния ни животъ въ разни тържества, пиршества и празнувания. Мало и голѣмо се надпреварваше да изброява ползитѣ, които то ни е припесло. — Говорятъ за ползи! Но кому е донесло то полза? На правителството

ли, на известна частъ отъ нашитѣ едри производители ли, или на грамадната масса работенъ народъ? Очевидно е, че когато се говори за ползитѣ отъ едно предприятие, извършено на народенъ гърбъ, не може да се взематъ въ внимание ползитѣ извлѣчени отъ една само частъ на народа, а още по-малко за ползитѣ на едно правителство, което, божемъ, трѣбва да представлява общитѣ народни интереси. А че Пловдивското Изложение е отвлѣкло вниманието на българския народъ отъ непоремнитѣ общественни условия, а че то е спечелило на нашето правителство „симпатиитѣ“ на европейскитѣ гешефтери — това, мислимъ, никой не ще смѣтне за народна печалба. Сжщо, мислимъ, пародътъ нѣма какво да се радва, ако нѣкои капиталисти сж сполучили да обогатятъ опита и знанията си, и вслѣдствие на това се ухитрятъ съ по-голямъ успѣхъ да съсредоточаватъ народнитѣ богатства въ ржцѣтѣ си. Каква полза е принесю изложението за самия народъ, — работния народъ, дребния занаятчия, дребния земледѣлецъ? Какво сж спечелили тѣзи до-сегашни подпори на държавата?

Мнозина дребни производители испратиха въ изложението по пѣщичко отъ произведенията си, и съ това си останаха: тѣ не можаха да отидатъ на свои разпоски въ Пловдивъ и, слѣдователно, нѣмаха възможността да узнаятъ, какво мѣсто заематъ тѣхнитѣ произведения, по степенята на усъвършенствуванието си, между подобнитѣ имъ. Ония пъкъ малцина, които се вредиха да отидатъ тамъ на общински разпоски, видѣли сж много работи, но не това, което е било най-полезно за тѣхъ. Нѣкои отъ свѣстнитѣ наши списания обърнаха внимание на факта, че изложенитѣ предмѣти съсѣмъ не сж били распродѣлени така, както е подобавало за едно изложение, което преди всичко е било предназначено да покаже развитѣ стѣпени на усъвършенствувание на мѣстнитѣ произведения. Распоредителитѣ ги е ржководилъ луксътъ и стремлението да „омалтъ“ посѣтителя. Постройкитѣ, водоскоцитѣ, градишкитѣ, балонитѣ, съ една дума, чудеснитѣ, сж привличали и отвлѣчали вниманието на посѣтителя, а „испратения делегатъ“, по признанието на всички, е влизалъ въ изложението единъ, най-много два пѣти, и, явно е, че не е ималъ „време“ (не говоримъ за желание) да хвърли

погледъ върху пословичнитѣ торбички или окачени изработени предмѣти.

Отговорътъ на горѣ-поставения въпросъ излиза, слѣдователно, отрицателенъ. Дребния земледѣлецъ и дребния занаятчия не с могатъ и не е извлѣкълъ никаква полза за себе си, съ нищо не е увеличилъ опыта си и, слѣдователно, изложението е пѣмало за него поучителенъ характеръ. По-долу ний ще видимъ, дали то е принесло косвенно полза на дребния произведигель и на простия работникъ, сирѣчь, дали то е подбутнало правителството или управляющитѣ классове да взематъ пѣкои законодателни мѣрки за повдиганieto на тѣхното положение. А сега да разгледаме на кѣсо, като какви уроци е извлѣкла отъ изложението онай частъ отъ народа, която нарича себе си „интелигенция“, и която не престава да се смѣта като „защитница на общитѣ народни интереси“.

Не единъжъ въ страницитѣ на това списание ний сме утвърждавали, че безсмисленно е вече да се говори у насъ за интелигенция, която да има при-сърдце общитѣ народни интереси. До когато населението въ една страна представлява еднородна масса отъ работящи единъ за други членове, до тогава може да се говори за общитѣ интереси на това население. Кое то е добро за Ивана, то е добро и за Петка, защото между интереситѣ на Петка и Ивана нѣма никакво противорѣчие. Но кой ще иде да утвърждава, че днесъ нашия народъ представлява еднородна масса, интереситѣ на които въ всичко и на всѣкъждѣ да сж еднакви? Ний имаме едри и дребни земледѣлци и землевладѣлци, едри и дребни занаятчий (фабриканти-капиталисти и еснафи-занаятчий), едри и дребни търговци; ний имаме и прости работници-падничари. Всѣкий знае, какъ криво гледа дребния земледѣлецъ на загниѣдлия се до него едъръ чифликчий и землевладѣлецъ. Причината на това е, че интереситѣ на тѣзи два съсъда не сж еднакви. Всѣкий знае, че фабрикантинтъ-капиталистъ съсипва съ конкуренцията си, взема хлѣба отъ ржцѣтѣ на дребния занаятчий и го преобрѣща на безимотенъ наменъ работникъ. Вникнете, колко търговски дюгепи работятъ въ единъ градъ, и вий ще се убѣдите, че голѣмия търговецъ, който располага съ много капиталъ, съсипва дребния и го накарва да си затвори дюгения и да дири

„друга работа“. При това на едрия земледѣлецъ, на фабрикантинѣтъ, предприемачѣтъ, едрия търговецъ, за да могатъ на едро, на голѣмо да вършатъ работата си, трѣбватъ имъ хора, работници, които тѣ условяватъ на година, на мѣсецъ, на день, и колкото по-голѣма имъ става работата, толкова повече работници имъ трѣбватъ. Отгдѣ се взематъ тѣзи работници? Разумѣва се, отъ онай частъ на населението, която не може да се прехрапя отъ своето занятие, която нѣма нуждни капиталъ да залови самостоятелна работа. Съсипанитѣ дребни земледѣлци, занаятчи и търговци или тѣхнитѣ домочадци сж онии, които отиватъ да дѣрятъ работа у тѣзи, които сж ги съсипали и ставатъ тѣхни работници. — Какъвъ образъ представлява тогава нашия народъ? Отъ една страна, едно голѣмо още множество дребни производители, които постепенно се съсипватъ било отъ конкуренцията на вънкашнитѣ и вътрѣшнитѣ едри производители, било отъ непосилнитѣ данѣци и тежоби; отъ друга, отъ день на день растящъ капиталистически класъ, силно подпомаганъ отъ правителството и защищаванъ отъ печатѣтъ; отъ третя, забравени и напустнати отъ всички безимотни работници, числото на които расте десетъ и сто пѣти по-скоро отъ числото на капиталиститѣ и умножаванieto на които зависи отъ расширяването на самото капиталистическо производство. Ний по-горѣ казахме, че интереситѣ на дребния производител не съвпадатъ и сж противоположни на интереситѣ на капиталиста-едъръ производител. Сжщо така интереситѣ на този послѣдния сж противоположни и на интереситѣ на работника. Чистата печала на капиталистѣтъ-производителъ е незаплатената частъ отъ труда на работника и, слѣдователно, първия ще се стреми да намалява платата на работницитѣ и да ги кара повече време да работятъ. Наемния работникъ, напроотивъ, се стреми да вземе пълната стойностъ на труда си и затова иска да скъси времето за работение и да увеличи ежедневната си плата.

За какви общи интереси може да се говори тогава у единъ народъ, който е стѣпилъ на този пѣтъ на економическото си развитие? Интереситѣ на кой класъ ще пригърне просвѣтени и съзнателния чловѣкъ, „интелигентѣтъ“? Интереситѣ на дребния ли производител, или ония на капиталиста, или ония на работника? Очевидно е, че никакви общи

интереси, въ екопомическо отношение, не съществуватъ за тѣзи три класса отъ народа. Въ преходната стѣпенъ, на която се намиратъ тѣ, нѣма екопомически идеали, които въ едно и също време да ги удовлетворяватъ тѣхъ вкупомъ. Единтъ трѣбва да отстъпятъ, за да дадатъ просторъ на другитѣ. Но ако старитѣ начини на производството трѣбва да загинатъ, това още не значи, че ний трѣбва да оставимъ самитѣ производители на произволътъ на сѣдбата. Величието на единъ общественъ идеалъ се измѣрва по стѣпенъта, до колко той е способенъ да потикне напредъ благоденствието на множеството. Крайната цѣль на чловѣческитѣ стремления ще си остане за винаги благого на всички отдѣлни личности. Оня общественъ строй, гдѣто личността страдае и се измъчва, не е идеаленъ строй, не може да бѣде желателенъ. Въ това се състои величието на общественитѣ дѣйци, че тѣ сж достатъчно просвѣтени да разумѣятъ вървекътъ на обществото, и че сж способни да олекчатъ за чловѣка преходитѣ на развитието.

Обаче, това се не съзнава у насъ или нѣкъ умишленно се прикрива. Помнитъ читателитѣ ни, при какви условия се появи ва нашия печатъ въпросътъ за „националното богатство“, въпросътъ за повдиганieto на „младата българска индустрия“. Тази пѣсенъ бѣ стара, но нашитѣ пѣвци, по примѣра на австрийскитѣ гешефтари, много гинли и исхабени работи прекарватъ въ предѣлитѣ на „пезависима“ България. Съ излишна горѣщина тѣ се мъчатъ да замѣлятъ „общитѣ народни интереси“ съ интереситѣ на „младата българска индустрия“, и намѣсто общото благоденствие на народа, сирѣчь, благоденствието на всички отдѣлни личности, турятъ уголѣмиванieto на „националното богатство.“ Тѣзи господа разбиратъ, че дребното производство у насъ пропадва, че никакви мѣрки не могатъ го задържа и съживи, тѣ разбиратъ, че бѣдѣцето е на едрото производство, че рано или късно то ще падне; но намѣсто да взематъ разумни мѣрки за съдружаванieto на дребнитѣ производители, за въвежданieto на държавни и общински машинни производства, за огражданието на слаби отъ безбожната експлоатация на силния, съ една рѣчь, намѣсто да олекчатъ за българина прехода отъ дребното производство въ едрото, тѣ обръщатъ всичкото си внимание, всичката си помощъ, въ повдиганieto

на „младата българска индустрия“ и съ това се явяват защитници и представители само на единъ класъ отъ народа, на капиталистическия класъ. Всичкото имъ краснорѣчие за „национални богатства“, за „народна индустрия“ се свежда просто и ясно къмъ щедрата поддръжка на нѣколцина български капиталисти. Това бѣ умишлено прикриване на истината. Плодъ отъ това прикриване бѣ Пловдивското Изложение. То трѣбваше да покаже пуждата отъ помаганието на „българската индустрия“ и, дѣйствително, сполучи да убѣди „всички“ въ тая пужда. „Интелигенти“ и „патриоти“ — всички се убѣдиха, че въвъ отъ интереситѣ на българската индустрия, нѣма други интереси, че държавата е една и капитализмътъ е нейний пророкъ. Нѣма вече кой да си бие умътъ надъ „общитѣ народни интереси“, нѣма вече лутания; нѣтътъ е ясенъ: трѣбва да се „помогне“, да се „насърдчи“, да се жертвува всичко предъ новий народенъ олтаръ — капитализмътъ. Това го изискватъ „интереситѣ на отечеството“, съ това се разрѣшава мъчителния въпросъ за повдиганieto благосъстоянието на народа. — Ето какви уроци извлѣче „ителлигенцията“ отъ Пловдивското Изложение, ето на какво я научиха нѣколко годишнитѣ усилия на нашитѣ „националисти-патриоти“. Дребния производител и наемния работникъ нѣма какво да очакватъ отъ пел. Тя пригърна интереситѣ на капиталиститѣ.... Литературнитѣ и политически представители на послѣднитѣ гържествуаха: отъ една страна, тѣ погълнаха привърженицитѣ на общитѣ народни интереси, отъ друга, като практически плодъ отъ тѣхнитѣ стремления, се яви законопроектътъ за „насърдчение на мѣстната индустрия“. Този законопроектъ е изработенъ отъ финансовото министерство и е внесенъ вече въ Народното Събрание за изучаване и приемване. Преди да кажемъ за него нѣколко думи, ний ще обърнемъ вниманието на читателя върху едно събитие, коего, при по-други политически условия, могло би да се обърне на доста полезенъ институтъ. Ний имаме предъ видъ земеделѣческо-промишленний съборъ, свиканъ на 25-ий Септемврий въ гр. Пловдивъ.

Въ книжката си „Първий земеделѣческо-промишленний съборъ при Изложението въ Пловдивъ“, самия съборъ така определя задачата си: „да обсъди мѣрkitѣ за повдигане земеделѣието и промишленността въ страната ни.“

Задачата, която Събора си е поставилъ, е една отъ най-широкитѣ и до нея не може да се доближи чловѣкъ, който, вѣнъ отъ специалнитѣ си познания по агрономията и технологията, не притежава и общи социално-политически възгледи. Какви възгледи сж ръководили Съборътъ при вземанieto на своитѣ рѣшения, ний ще узнаемъ, кога се отпечатаатъ протоколитѣ на неговитѣ засѣдания. Въ горията книжка сж обнародвани само постановленията на Съборътъ, но и отъ тѣхъ може да се извади заключение за мотивитѣ на Съборътъ. — Въпросътъ за повдиганieto на земледѣлнето и промишлеността въ нашето отечество представлява двѣ страни. Една — техническа и друга — социално-политическа. За първата се изискватъ специални агрономически и технологически познания, за втората — общи ръководящи идеи, ясно разбиране пътятъ, по който е тръгнало нашето економическо развитие и, съответствено на това, умѣние да се повдигне западналия и упадвающия работенъ чловѣкъ. На това мѣсто въ списанието си, ний не можемъ да разглеждаме техническата страна на въпросътъ. Тя е достояние на хора специалисти и практики, защото само тѣ могатъ ни каза какви ораля, жетварки или сноповързачки сж добри и приспособими къмъ нашитѣ условия. Ний ще разглеждаме втората страна — социално-политическата. Тя е единъ видъ отговоръ на ония мъжителни въпроси, които тъй начесто се повдигатъ напоследъкъ въ нашата журналистика.

Съборътъ, като обнародва своитѣ постановления, препоръчва ги на всички „държавни, окръжни и общински власти“ и надѣе се, че тѣ ще заслужатъ вниманието и на „всички любители на народния напредък“. Отъ една страна Съборътъ се обръща къмъ всички, които иматъ властъ да турятъ постановленията му въ изпълнение, отъ друга, той показва на интелигенцията пътятъ, по който може да се достигне народния напредъкъ. Въ изпълнението на препоръчителитѣ отъ него мѣрки, той вижда народния напредъкъ. Но какво се разбира подъ думитѣ „народенъ напредъкъ“, или, по-добрѣ, какво трѣбва да се разбира? Ако говоримъ за економическия народенъ напредъкъ, ний трѣбва да разбираме економическия напредъкъ на всѣка отдѣлна личностъ отъ народа. Единъ истински просвѣтенъ чловѣкъ, при измѣрванието на народното благосъстояние, не може да се

ръководи отъ пищо друго, освѣнъ отъ благосъстоянието на всѣка отдѣлна личностъ отъ народа. Други „народенъ напредъкъ“ не съществува. Това е едно общо ръководящо начало, което трѣбва да има всѣки предъ видъ, кога се паеме да предлага мѣрки за повдигане економическото положение на народа. Но гдѣ могатъ се найде мѣрки, които да бждатъ полезни за всѣка отдѣлна личностъ отъ народа, когато този народъ не представлява вече еднородна масса, когато интереситѣ на отдѣлнитѣ му личности не съвпадатъ, а сж право противоположни? Ний по-горѣ видѣхме, че нашия народъ се е вече раздѣлилъ на три общественни класса: на дребни производители (земледѣлци и занаятчии), на едри производители-капиталисти (едри земледѣлци и фабриканти) и на прости наемни работници. Интереситѣ на дребнитѣ производители сж въ задържанieto на дребната собственостъ и дребното производство; интереситѣ на капиталиститѣ сж, отъ една страна, въ съсипванието на дребнитѣ производители, отъ друга, въ изсмукванието на всички жизненни сили на проститѣ наемни работници; а интереситѣ на тѣзи послѣднитѣ сж въ получаваието пълната стойностъ на изработения продуктъ, сирѣчь, въ отстраняванието на капиталиста, въ напавяието всичитѣ срѣдства на производството общи.

Ний виждаме какво дълбоко различие има между интереситѣ на тѣзи съществуващи у насъ классове. Причината на това се крие въ появяванието на капиталистическото производство, което като съсипва дребното, преобрѣща самия дребенъ производител въ наеменъ работникъ. Какво би предприелъ при тѣзи обстоятелства оня чловѣкъ, идеалътъ на когото е да види всѣка една личностъ отъ народа честита? Той не може да отмахне причината, която е раздѣлила народа на три общественни класса, той не може да задържи развитието на едрото капиталистическо производство, нито пъкъ въ ущърбъ на това да възвърне времето на дребното производство. Едно, че това е ненаучно и вредно, защото при послѣдното, освѣнъ другитѣ политически и умственпо-общественни недѣзи, грамадно число работни сили, сурови материали и орждия се губятъ непроизводително, и друго, че това е невъзможно: ако спираме развитието на едрото производство у насъ, ний съ това не можемъ задържа дребното, защото то се распада и отъ вънкашната конкурен-

ция, срѣщо която ний сме безсилни. Ний сме, слѣдователно, принудени да се помиримъ съ факта, че дребното производство у насъ пропада, и че то трѣбва да отстъпи мѣсто на едрото. Този е пътятъ, по който е трѣгнало економическото развитие у насъ. Интеллигентната личностъ трѣбва да се убѣди въ неминуемостта на това развитие и трѣбва да дири възможността при тѣзи условия да осъществява идеалътъ си за напредѣкътъ и щастieto на всѣка отдѣлна личностъ отъ народа. Тукъ се и препъватъ мнозина отъ „любителитѣ на народния напредѣкъ“. Трѣбва да иматъ голѣма вѣра въ идеалътъ си за щастieto на всички личности, трѣбва и сериозно изучаване на ония економически фактори, които движатъ човѣчеството, за да не впадне човѣкъ въ отчаяние предъ видъ на тежката задача, за да не охладѣе и и стане равнодушенъ, за да не потръгне по най-лесния и безопасния пътъ, пригрѣцанieto на капиталистическитѣ интереси.

Единъжъ установено, че народния напредѣкъ се състои въ напредѣкътъ на всѣка отдѣлна личностъ отъ народа, единъжъ разбрано, че нашия народъ трѣбва да встъпи въ едрото производство, тогава не остава друго, освѣнъ да се урежда народния животъ на нови начала, на началата на едрото производство, като се не доуца експлоатацията на единъ човѣкъ отъ други, като се завардва напълно напредѣкътъ, щастieto на всѣки човѣкъ. Но, за да постѣпвашъ така, трѣбва да бѣдешъ социалистъ, а у насъ още не сж навикнали да гледатъ на социалиститѣ като на хора, единственната цѣль на които е да уредятъ народния животъ за благото на всички. Съборътъ се е побоялъ да се постави на горнето гледище, по не се е отчаялъ, не е остапалъ равнодушенъ и, нагледъ, не се е хвърлилъ исклучително на страната на капиталиститѣ. Той не иска да знае за различнитѣ и противоположни интереси на общественитѣ классове, той съвѣтва и иска помощта на правителството, тамъ гдѣто я вижда за потрѣбна и по-нататѣкъ не иска да знае: ще добруватъ ли хората или не. Сѣкашъ, че за него е по-важнѣ самия интересъ на производството, отколкото интереса на производителитѣ. Съ тая си страна, той се доближава до привърженицитѣ на „националното богатство“ и като ратува противъ „чуждата експлоатация“, въобразява си, че

дѣйствително спасява народа въобще отъ експлоатацията. Несъмнено е, че изходната точка на Съборътъ не му е ясна или, по-добрѣ, много сж неговитѣ изходни точки. Той, ту иска да запази дребното производство, ту признава неминуемостта на едрото и съвѣтва сдружавания, отваряние на окръжни и общински работилници; ту пъкъ, отъ третя страна, препоръчва силно покровителство на капиталиститѣ. За наемпитѣ работници той почти забравя. Въ общи думи само той исказва желанне да се гарантирали „интереситѣ на имуцитѣ (господаритѣ) и ратаитѣ.“ Онова добро, което може да се намѣри въ препоръчванитѣ отъ него мѣрки, губи се посрѣдъ другитѣ, едно на друго противорѣчиви, постановления, и „любителя на народния напредѣкъ“ нѣма какво да очаква отъ дѣятелността на такива Събори.

Такава е логиката на капиталистическото развитие, че пай-доброжелателнитѣ намѣрения на безпристрастнитѣ нагледъ хора се обръщатъ въ зла подигравка на народното благосъстояние. Тукъ трѣбва рѣшително застъпничество за интереситѣ на испадналитѣ и отъ день на день упадваюци работни хора или пълно пригръщане интереситѣ на капиталиститѣ. Срѣденъ пътъ нѣма. Животътъ, практическия животъ, и той не знае срѣденъ пътъ. Нашето правителство, което отдавна е пригърнало интереситѣ на капиталиститѣ, оставя Съборътъ да бълнува за уравниенето на противоположнитѣ интереси, да запазва агнето цѣло и вълкътъ да пахрани, а само приготвя и внася въ Народното Събрание законопроекти, които исклучително сж насочени за въ полза на капиталиститѣ.

Въ изложението на мотивитѣ за тоя законопроектъ, Министрътъ на Финанситѣ признава факта, за постоянното упадване на занаятитѣ въ България и за постоянното осиромашаване на градското население. За да се помогне на тия занаяти и на това население, правителството вижда за необходимо „да се взематъ енергични мѣрки за съживяването на дѣятелността и производителността въ страната.“ Тѣзи мѣрки се състоятъ въ законодателни постановления, които да насърчатъ ония български граждани, желающи да „употрѣбятъ умѣнието си и дѣятелността си въ индустриални предприятия.“ На таква законопроектътъ дава всички

улеснения. „Въ това отношение той отива до границата на възможността.“

Кои граждани има предъ видъ законопроектътъ? Всички тѣзи, които отварятъ фабрика и я снабдятъ съ „пай-усть-вършенствуванитѣ сръдства за работа и които турятъ въ нея единъ капиталъ отъ 20 хиляди лева или употребяватъ двадесетъ работника пай-малко.“ Всекий вижда, кого има предъ видъ законопроекта. Не онѣзи, заналтитѣ на които се съсипватъ, не ония които гладуватъ и пакъ плащатъ данъци, и пакъ ходятъ войници, а ония, които могатъ да иматъ единъ капиталъ отъ 20 хиляди лева за да си устроятъ фабрика и които могатъ да разполагатъ съ други 20 хиляди лева за поддържане на производството и 20-тѣ работника. Годишното жиро на такава фабрика трѣбва да бѣде пай-малко 200 хиляди лева. Такава фабрика ще съсипе масса дребни производители, ще унищожи моминѣка имъ, ще съсръдоточи богатствата имъ въ ръцѣтъ на единъ или двама, и все пакъ законопроектътъ гледа на пейпата дѣятелностъ, като на общеполезно дѣло. Той я смѣта до толкова за общеполезна, че освобождава притежателитѣ ѝ отъ „даждията, емликъ и патентоъ налогъ, отъ пжтна повинностъ, военепъ давъкъ и училищенъ налогъ, както и отъ врѣхнинитѣ, които сж предвидени или могатъ да се предвидятъ за държавата, общинитѣ и окръжитѣ.“ Законопроектътъ освобождава машинитѣ имъ отъ мито и ги препася по държав. желѣзници съ най-долия тарифа. Произведенията на тѣзи фабрики се освобождаватъ отъ акцизъ, отъ градското даждие октроа и каптарис; тѣ се препасятъ по най-низката тарифа по държав. желѣзници и по пощата. Произведенията имъ се предпочитатъ за държавни и общински пужди, макаръ и да бждатъ на 10 % по-сѣпи. Държавата може да свързва съ тѣзи фабрики контракти за 5 до 10 години, може да прави контракти и преди да се основатъ даже тѣзи фабрики. За тѣхенъ хатъръ държавата имъ отстъпва безплатно свои мѣста, отстъпва имъ и ископаемитѣ вещества, които се намиратъ въ държавни и общински земи, отстъпва имъ държавни, общински и частни мѣста за пжтъ, отстъпва имъ... много пѣща имъ отстъпва.

Какво задържа за себе си държавата? Нищо; тя вижда цѣльта си въ горнитѣ „насърдчения“, тя е станала държава

на капиталиститѣ, капиталистическа държава. Какво печели страната ни? Загинали дребни занаяти, съсипани дребни производители, голѣмо множество оголени работни хора, на гърбътъ на които тѣжатъ всички държавни и общински разходи, и пѣколцина капиталисти, освободени отъ всички почти тежести и перящи се за пародни благодѣтели.... Това е то капитализмътъ, жедний, ненаситний, всепоглѣщающій капитализмъ; капитализмътъ безъ було, капитализмътъ какъвто си е въ сѣщностъ. Това сж добринитѣ на българскитѣ „националисти-патриоти“, това сж умилителнитѣ възгласи за „народното благосъстояние“, така се „пасърдчава“ „мѣстната индустрия“. По-далечъ не може се отиде, защото „закопоекта отива до границата на възможността“ и, ще прибавимъ ний, до границата на търпѣнието.

КНИЖНИНА

Религията на Капитала, отъ *Полъ Лафарга*. Превелъ отъ френски *Г. Бакаловъ*. № 9 отъ „**Българ. социал-демократическа Библиотека**“, *Отдѣлъ за работниците* *Кн. Г. Г. Шуметь*, 1892. Цѣна 40 ст.

Преди нѣколко години успѣхитѣ на социализма плашеше буржуазната класа до пѣмай-къдѣ. Отъ всѣкъдѣ на цивилизовапа Европа и Америка се чуваха подканвания олъ философи и държавни мъже, отъ попове и фабриканти, отъ шовинисти и банкиери, да се взематъ мѣрки за спиранieto на „опасната изва“, на опасното нахлувание на социалистическитѣ идеи. Страхътъ предъ нахлуванието на послѣднитѣ бѣше толкова голѣмъ, цото караше най-върлитѣ политически противници, най-голѣмитѣ врагове по възглѣдове, да си подадатъ ръка въ измислюванието мѣрки противъ социализма. Мѣрките, които предлагаха тогава, на даже и днесъ предлагатъ противниците на социализма бѣха колкото разнообразни, толкова и несъстоятелни. Измислюващитѣ отъ буржуазията мѣрки показваха безсиината нейна злоба противъ социалистическитѣ идеи. Тѣзи послѣднитѣ, въпреки клеветитѣ и всички

проклѣтни на капиталистическата буржуазия, бързо се разпространяваха между маситѣ народни и сѣ по-много образовапи хора отъ буржуазната класа завличаха въ свой потокъ. Успѣхътъ на социализма самъ изобличаваше безсилието на буржуазната злоба и нейнитѣ мѣрки. Социалиститѣ пѣмаше какво да се безпокоятъ за дѣлѣния предъ дивитѣ викове на капиталистическата буржуазия. Оставаше имъ да се подиграватъ съ безсилието ѝ.

Такава една ядовита подиграшка съ безсилието на капиталистическата буржуазия да спрѣ разпространението на социализма представлява и книгата на Поль Лафарга — „Религията на Капитала“. Поль Лафаргъ представлява работата така, гаче е имало въ Лондонъ едно събрание хора отъ всички цивилизовани страни, „за да търсятъ заедно най-цѣлесъобразнитѣ сръдства за запиране опасното нахлуване на социалистическитѣ идеи“. Въ това Лондонско събрание, на Лондонскій Конгрессъ, присѣдствували най-забѣлжителнитѣ челоувѣци на капиталистическата класа. Не е важно, имало ли наистина такова събрание въ Лондонъ, но че въ гоненията противъ социализма всички лични врагове отъ буржуазията си подадоха ръка, това е несъмвѣнно. Единодушието на буржуазията въ това отношение е забѣлжително. „Никога, казва Поль Лафаргъ, не се е чуло и видѣло тъй братски да се слушатъ хора съ такива различни убѣждения и народности. Безбожникътъ Поль-Бертъ сѣдеше до Негово Преосвѣщенство Фреппеля. Гладстонъ стискаше ръката на ненавистника си Парнелъ. Радикалътъ Клемансо приказваше съ консерзатора Ферри. А Молтке разискваше приятелски съ французскитѣ шовенисти Деруледа и Равка за послѣдствията отъ една френско-прусска война.

Дѣлото, което ги съединяваше, запушваше устата на тѣхнитѣ лични злоби, на тѣхнитѣ политически расцѣпления и на патриотическитѣ имъ зависти“.

Цѣльта на Конгресстъ бѣше да изнамѣри най-вѣрното сръдство за задушаванieto на социализма. Всѣкой предлага свои мѣрки. Поповетѣ смѣтатъ да унищожатъ социализма съ вѣрата; ученитѣ и философитѣ, като Хербертъ Спенсеръ, Поль Бертъ и др. съ науката, за която поповетѣ съ ужасъ казватъ: „Но вашата проклѣта наука дава на комуниститѣ най-необоримитѣ доказателства!“; трети предлагатъ просто

камшикъ, пушки и топове. Най-сетнѣ всички се съгласяватъ, че най-цѣлесъобразното сръдство противъ социализма била религията. Но коя религия най-отговаря на днешнитѣ потребности на чловѣцитѣ? Събранieto дълго се препира върху това питанне. Най-подирѣ единъ отъ събранието сполучи да даде най-удовлетворително рѣшенне на питаннето. „Единственната религия, която отговаря на днешнитѣ потребности, е религията на Капитала, тържественно извика английския статистикъ Жифенъ. Капиталътъ е Богъ дѣйствителенъ, вездѣшщъ; той се явява подъ всички форми—той е лѣскаво злато и вонящъ прахъ, стадо овце и товари кафе, купъ отъ свѣти Библии и вързопъ фотографически картинки, гигантски машини и дебели английски шинели. Капиталътъ е Богъ, когото цѣлъ свѣтъ познава, вижда, пипа, подупва, вкува. Той съществува за всички ни чувства. Той е единствения Богъ, който познае до сега безбожнето. Соломонъ го обожаваше, макаръ че за него всичко бѣше суета. Шопенхауеръ го намираще очерователенъ до опияняване, макаръ че за него всичко бѣше разочорованн. Хартманъ, безсѣзнателния философъ, е единъ отъ съзнателнитѣ му вѣрующа. Другитѣ религии сж само върху устнитѣ, но въ дълбочината на неговото сръдце царува вѣрата въ Капитала.“

Всички признали, че днешния Богъ е Капиталътъ и се възхитили. Но най-много се възхитили всички християни и евреи отъ „жѣлтия интернационалъ“, както Блейшрьодоръ, Родшилдъ, Вандербилдъ и други. Тѣ съ вѣсторгъ плѣснаха съ ржцѣ и викнаха: „Жифенъ има право, Капиталътъ е Богъ, единствения живущъ Богъ!“ Какъвъ е, обаче, Богътъ, който съ такава жадность признаватъ днесъ?

„За едни той се показва ужасенъ, за други — пѣженъ, като любовта на млада майка. Когато Капиталътъ се хвърли надъ пѣкоя страпа, той минава презъ нея като ураганъ, който смазва и помита хора, животни и предмети. Когато Европейския Капиталъ нахлу въ Египетъ, той сграбчи и подигна отъ земята феллахитѣ (египетски селени) съ тѣхнитѣ волове, кола и орала, и ги препесе на Суезския каналъ.... Капиталътъ схваща младитѣ и силни, способнитѣ и здрави, свободнитѣ и весели хора; той ги затъра съ хиляди въ работилницитѣ, въ тъкачницитѣ, въ рудницитѣ.... Когато ги пусне, тѣ сж истощени, омаламоощени и устарѣли

преждевременно.... Капиталътъ не познава ни отечество, ни граица, ни цвѣтъ, ни раса, ни възраст, ни полъ; той е Богъ международенъ, Богъ всемирень, той ще прегърби подъ свой законъ всички човѣшки рожби!....“

Такъвъ е Богътъ на Капитала, такава е религията на Капитала. Да се запознаятъ нашитѣ читатели съ тоя съвремененъ Богъ е необходимо. Тоя Богъ вече натрапва своята власть и у насъ. И въ нашата страна отъ нѣколко години насамъ единственна религия става религията на Капитала. Сѣ повече и повече хора у насъ се покланятъ на Бога-Капитала; отъ всѣждѣ днесъ се чува и у насъ една господия молитва: „Отче нашъ, Капитале, иже еси на земли, Боже всемогущий, който измѣняшъ течението на рѣкитѣ и пробивашъ плавинитѣ, който раздѣляшъ земитѣ и съединявашъ народитѣ; творче на стокитѣ и источникъ на живота, който заповѣдвашъ на царетѣ и на тѣхнитѣ подданици, на господаритѣ и на наемницитѣ, да приидеть царствіе твое на всей земли.

Дай ни много купувачи на лошитѣ и на добритѣ ни стоки;

Дай ни вищи работници, които да работятъ всичко и да се благодарятъ съ пай-визка заплата;

Дай ни хаплюци, които да ъѣрватъ на нашитѣ обявления;

Нека длъжницитѣ ни исплащатъ всичкитѣ си дългове и Банката нека дисконтира нашата книга;

Нека вратитѣ на тъмницата никога не се отварятъ за насъ и отстрапи отъ насъ фалиментното;

Дарѣ ни вѣчни доходи.

Аминъ.“

НОВИНИ.

ИЗЪ

ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Н. Е. ПЕТРОПАВЛОВСКИЙ

(С. Каронинъ).

На 12-й Май т. г. въ Саратовъ (Руссия) умръ отъ охтика въ гърлото симпатичния руски писателъ Николай Елпидифоровичъ Петропавловски, извѣстенъ въ руската литература подъ псевдонима С. Каронинъ. Въ нашата литература освѣтъ расказа му „Место нѣма“ не се е появило нищо отъ неговитѣ произведения, та поради това е и малко извѣстенъ на читащата ни публика.

Петропавловски принадлежи къмъ групата руски писатели, които въ Руссия сж извѣстни подъ името „беллестристи народници“. Излѣзълъ изъ народа и дълго живѣлъ посрѣдъ тоя народъ, Каронинъ познаваше тая срѣда много добрѣ, горѣщо я обичаше, болѣдуваше съ нейнитѣ болѣсти, дълбоко ѝ съчувствуваше и всички сили на своя талантъ посвяти на описвание живота на тоя народъ. Мисълта, която го е занимавала презъ цѣлия му животъ, бѣше мисълта за народа, а страстта, която го е вълнувала, бѣ любовта къмъ тоя народъ. Каронинъ обичаше народа не по чувство на състрадание само, и не по исканията на справедливостта, а по силата на едни коренни психически мотиви. Его какво разказва самъ Каронинъ за това чрезъ одного отъ своитѣ герои: „Не може да се каже, че той обичаше селенитѣ; той по съвѣсть казваше: не, не ги обичамъ. Но селенитѣ бѣха единственната срѣда, гдѣто той се чувствуваше спокоенъ, радостенъ. Радостта му произлизаше отъ това, че тѣ бѣха право противоположни нему; той ги обичаше за онова, което нему липсваше. Тѣхния животъ е съвсѣмъ друго нѣщо отъ негова, мислитѣ имъ—други мисли. Тѣ бѣха за него нѣщо неизвѣстно, ново, велико. Той не можеше да живѣе като тѣхъ, да мисли и вѣрва като тѣхъ, но допускаше, че въ тѣхния животъ има много пѣща справедливи, въ мислитѣ имъ—истини, въ вѣрата имъ—чудесно и свѣто. Между тѣхъ той забравяше своя животъ, своитѣ мисли, които само го мъчеха, забравяше своето невѣрвание. Даже външната селашка обстановка му се харесваше, защото му не напомняваше за неговата жизненна обстановка. Селенитѣ бѣха неговото единственно спасение“. Това превъзнасение на селенина надъ интеллегентния човѣкъ лѣгна въ основитѣ на Карониновото миросъзерцание. И именно това убѣждение, или тази вѣра удари въ литературната му дѣятелность печата на идеализма. Въ произведенията му ясно личи тая идеализация на простия народъ и несъстоятеоността на интеллегентнитѣ.

Обаче тази идеализация пѣмаше нищо общо съ онова фалшиво представяние на народния животъ, което тъй много е разпространено въ послѣдно време. Каронинъ изобразяваше народа всѣкога вѣрно. Неговитѣ пѣнни паблюдения и правдиви картини, които е далъ въ произведенията си не ще изгубятъ значението си и ще доживѣятъ, може би, до снова много желанно отъ руския интелегентенъ чолѣкъ време, когато руския народъ ще бѣде въ състояние съзнателно да каже „сърдечно благодаря“ на всички свои защитници и борци. Въ списъка на тѣхнитѣ имена ще фигурира и Николай Елпидифоровичъ Петропавловскій....

КАРЛЪ ШОРЛЕМЕРЪ

Не само науката, но и нѣмската социалъ-демократия дълбоко е наскърбена отъ смъртъта на великия химикъ, който се е поминалъ днесъ и биде погребенъ въ южнитѣ градски гробища въ Манчестеръ. Покойния бѣ коммунистъ преди още да се появи Лассалъ въ Германия; безъ да крие убѣжденията си той явво до самата си смъртъ е билъ дѣятеленъ и редовенъ платецъ на парични вносове на социалистическата партия въ Германия.

Карлъ Шорлемеръ се е родилъ на 30 Септемврий 1834 г. въ Дармщатъ. Като свършилъ гимназията въ родния си градъ, той слѣдва въ Хисенъ и Хейделбергъ по химията. Слѣдъ свършването на курса, въ 1853 год. той замина за Англия, гдѣто по онова време очакваше блѣстяща кариера химикитѣ отъ школата на Либиха. До като по-вечето отъ другаритѣ му се впуснаха въ индустрията, той си остава вѣренъ на науката, отпърво като ассистентъ при приватния химикъ Ангусъ Смитъ, по сетѣтъ при Роско, който малко преди това бѣ назначенъ като професоръ по химията въ новооснования Овепски Коледжъ. До 1861 година той е билъ приватъ ассистентъ при лабораторията на Овепския Коледжъ.

Къмъ това време се отнасятъ епоханитѣ му открития по химията. Органическата химия бѣ напослѣдъкъ толкова напреднала, щото заедно съ множеството си отдѣлни, много или малко непълни поиснения, чрезъ съединението на органическитѣ тѣла е могла да се обърне на истинска наука. Шорлемеръ се е заловилъ за най елементарнитѣ части на тия тѣла, съ убѣждение, че тукъ е именно основата на новата наука: тѣла първоначално състоящи само отъ въглеродъ и водородъ, които съ отнеманieto на частъ отъ водорода, чрезъ съединение съ други прости или сложни вѣщества, се обръщатъ на разнообразни отлични едно отъ друго тѣла, това сж били парафинитѣ, по-извѣстнитѣ отъ които се намиратъ въ петролеума и отъ които се получава алкооля, тлъстенитъ, етера и др. т. и. Всичко, което днесъ ни е извѣстно за тия парафини, ний дължимъ най главно на Шорлемера. Той изслѣдва вѣкои извѣстни тѣла, принадлежащи къмъ реда на парафинитѣ, отдѣли ги едно отъ друго и ги получи за пръвъ пътъ чисти. Други пъкъ, съществую-

пи само по теория, но които още не бѣха извѣстни, той ги откри и обяви. И така той е билъ единъ отъ основателитѣ на днешната научна органическа химия.

Покрай тая си специалностъ той се интересувахе сѣщо и съ така нарѣчената теоретическа химия, т. е. съ основнитѣ закони на своята наука, въ отношение съ другитѣ пей подобни науки, като физиката и физиологията. И тука той имѣ особень успѣхъ. Прочее, той бѣ единственъ значителенъ Естественикъ, който не пренебрегна да изучи презираемия отъ всички по онова време, но дълбоко почитаемия отъ него Хегелъ. И имаше право. Който желае да има какъвъ да е успѣхъ въ областта на теоретическитѣ естествени науки, той трѣбва да гледа на природнитѣ явления не като на неизмѣними величини, както правятъ мнозина, но като неизмѣними, проходящи. И това най лесно може да се забѣлжи у Хегеля.

Въ началото на 1860 година, презъ което време азъ се запознахъ съ Шорлемера, ний съ Маркса въ късо време тѣсно се сприятелихме съ него. Често идваше той при мене съ одраскало, поранено лице. Съ парафинитѣ не бива шега, тия повечето не познати още тѣла избухваха често подъ ржката му и за това той бѣ покритъ съ нѣколко доста значителни рани. Само благодарение на очилата си той не си е изгубилъ очитѣ.

Къмъ това време той бѣ вече пълненъ комунистъ, комуто оставаше да изучи отъ насъ само економическитѣ обоснования на едно отъ преди съставенно убѣждение. Когато по-сетнѣ той се запозна съ напръдка на работническото движение, въ различнитѣ страни, той почна да го слѣди съ голѣмъ интересъ, особенно движението въ Германия, слѣдъ като то излѣзе отъ областта на чистия Ласалианизмъ. Както при отиванieto ми въ Лондонъ въ 1870 г. сѣщо и по-голѣмата частъ отъ дѣятелната ни кореспонденция се въртѣше върху Естествениитѣ науки и върху работитѣ на партията.

До това време Шорлемеръ, безъ да гледа на всемирната си извѣстностъ завземаше твърдѣ скромна длъжностъ. Но оттогава работитѣ се измѣниха. Въ 1871 г. той биде представенъ за членъ въ английската Академия на наукитѣ, и което рѣдко се случва, изведнѣжъ бѣ приетъ като такъвъ. Въ 1874 г. въ Овенския коледжъ се създаде парочно за него професура по органическата химия, и слѣдъ малко подиръ това той биде назначенъ като почетенъ докторъ при Глазговския университетъ. Но вънкашнитѣ отличия бѣха за него абсолютно безразлични. Той бѣ въ висша степенъ скроменъ човѣкъ, тѣй като неговата скромностъ се покоеше върху истинското съзнание на собственитѣ си способности. И поради това тия отличия бѣха за него като нѣща дължими и слѣдователно безразлични.

Ваканционното време той постоянно прекарваше въ Лондонъ у Маркса и у мене, съ изключение на времето, което прекарваше въ Германия. Нѣщо преди четире години той ме придружи въ расходката ми до Америка, но още тогава здравето му бѣ расклатено.

Въ 1890 г. ний още можахме да отидемъ въ Норвегия до Нордкапъ, но въ 1891 година здравето го накара да се откаже отъ едно наченато научно задружно пътешествие и отъ тогава той вече не е идвалъ въ Лондонъ. Отъ февруарий тая година, той почти не е излизалъ отъ къщи, и отъ Майи прикованъ къмъ леглото си, той биде окончателно съборенъ отъ възпаление на болии дробъ на 27 Юний

И тоя човѣкъ на науката, е трѣбвало да опита лично дѣйствието на закона противъ социалиститѣ. Преди шесть или седемъ години той си отиваше презъ Швейцария за Дармщатъ. Въ туй време, кой знае гдѣ, полицията улови единъ съндѣкъ съ „социалъ-демократъ“ издаванъ въ Цюрихъ. Кой по другъ можеше да извърши тая контрабанда, ако не социалъ-демократа професоръ. Споредъ полицейскитѣ понятия единъ химикъ е въ сѣкий случай и научно дрсиранъ контрерапдистъ. На кратко правятъ обискъ у майка му и брата му, но професора билъ Хьохстъ. Незабавно телеграфиратъ пакъ обискъ, при което намиратъ нѣщо, което съвършено не сж очаквали а именно единъ английски паспортъ. Предъ видъ на закона противъ социалиститѣ Шорлемеръ билъ приелъ английско подданство. Предъ тоя английски паспортъ полицията се спрѣ и да влиза въ дипломатически осложнения съ Англия не се рѣши. Така се свърши Дармщатския скандалъ, който въ близнитѣ избори пи спечели сколо 500 гласа.

Отъ името на комитета на партията, азъ слсжихъ върху гроба на незабравимия другаръ и съпартизанинъ вѣнецъ съ червени панделки съ надписъ „отъ комитета на социалъ-демократическата партия въ Германия“.

Лондонъ, 1 Юлий 1892 г.

Фридрихъ Енгелсъ.

ДЕНЬ

БЖДЖЩАТА УРЕДБА

отъ

Авг. Бебелъ.

Кога всички сръдства на производството станатъ обществени, кога социализмътъ изтѣзе побѣдителъ, тогава лесно ще бѣде да се уредятъ отношенията между хората. Обществото ще може лесно да пресмѣтне, колко часове общественъ трудъ сж потрѣбни за изработванието на необходимитѣ продукти и по колко часове се пада на всѣки чловѣкъ. Щомъ всѣки си има, при пълно еднакви условия на труда, каква да е обязанность въ обществото, и щомъ всѣки дѣйствува въ сръдбата, гдѣто сж го повикали неговитѣ наклонности и способности, ясно е, че не ще има голѣма разлика въ извършенитѣ работи. Всичката нравственна атмосфера на обществото, която потиква всѣки едного да надпреварва другитѣ, започва да клони къмъ уравниванието на тѣзи разлики. Единъ чловѣкъ усѣти ли, че нему е невъзможно, въ едно дадено занятие, да извърши сжщото, както неговитѣ другари, той ще си избере друго, повече съотвѣтствуващо на силитѣ му и способноститѣ му; какви причини ще накаратъ при такива условия нѣкого да удря кракъ на другитѣ? Ако природата се е показала до тамъ мациха къмъ нѣкой чловѣкъ, щото той при най-добра воля не може да стане сжщо така полезенъ, както другитѣ, тогава обществото не може да го наказва за недостатъци, които се дължатъ само на природата. Ако, наопаки, нѣкой чловѣкъ получи отъ природата способности, които го поставятъ по-горѣ отъ подобнитѣ му,